

АСУЛ РАҲМОНОВ

84 482
10-33

АДОКАТ

НОЧОЛ-344

Книга должна быть возвращена
не позже указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач _

--	--

РАСУЛ РАҲМОНОВ

САДОҚАТ

ОЧЕРКЛАР

Тошкент

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

1982

Раҳмонов Расул.

Садоқат. Очерклар. Т. «Ёш гвардия», 1982.—104 б.
 Раҳманов Расул. Верность. Очерки.

Уз

Таниқли журналист ва адиб Расул Раҳмонов билан сиз «Қалб қўшиғи», «Ботир Казбек», «Нурли манзиллар», «Бири бирига устоз» каби воқеи қисса, очерк китоблари орқали яхши танишсиз. Ёзувчи ҳамиша эл ичида бўлиб, ҳаётимизнинг долзарб участкалари — завод-фабрикалари, пахта далаларида жавлон ураётган ажойиб меҳнат аҳллари қаламга олади.

Адибни кўпроқ республикамызда фан соҳасида катта ютуқларни қўлга киритаётган олимлар, донгдор ишчилар ҳаёти қизиқтиради. Мазкур китобга кирган «Аллома», «Унинг ўрни мўътабардир», «Ёруғ жаҳон» очерклари шулар жумласидандир. Бу очеркларнинг бирида файласуф олим, жамоат арбоби, академик Иброҳим Мўминов ҳақида суҳбат кетса, бирида республикамызнинг атоқли давлат арбоби Абдуҷаббор Абдураҳмонов тўғрисида сўз боради. Яна бирида кишиларга ёруғлик зиё бахшида этаётган кўз шифокори Маҳмаджон Комиловнинг катта кашфиётлари ҳикоя қилинади. Адиб қаламга олган бошқа очерklar ҳам ўқимишли, ҳаётий чиққан. Ёшларни меҳнатга, тинимсиз изланиш ҳамда ўқишга, кашфиётларга даъват этувчи бу асарлар сизга манзур бўлар деган умиддамыз.

70303—21
 Р 356 (04)—82 121—82 4702570300

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1982.

АЛПОМА

Донм чехрасидан нур ёғилиб турадиган, баркамол сиймо ва иқтидорли олим Иброҳим Мўминович Мўминов ҳузуридан чиқиб, фотомухбир Абдусаттор Тўраев билан «Совет Ўзбекистони» газета редакцияси сари қайтар эканмиз, бепхтёр домланинг дилдан чиққан сўзлари хаёлимдан ўтди:

Агар одам фақат ўзи учунгина меҳнат қилса, машҳур олим, улуғ донишманд, ажойиб шоир бўлиши мумкин, албатта, лекин ҳеч қачон ҳақиқий баркамол ва буюк одам бўла олмайди.— Карл Маркс шундай деб уқтирган. Онглинигином ва маънавий мусаффолик ҳам чинакам инсонга хос хислатлардир.

Ушунг яна бир гапи қулоғимда қолган эди:

— Шогирдлари ҳақида муттасил қайғурмаган олим, ўз умришнинг қадрига етмайди. Олимнинг умри, аввало шогирдлари, қолаверса ёзган асарлари билан ўлчанади. Шогирдсиз олим, мевасиз дарахтдир. Талабчанлик, қатъият, меҳрибонлик — устоз олимнинг асл фазилатларидандир.

Бу — бой ва терам умр йўлини босиб ўтган Иброҳим Мўминовнинг — кўп йиллик кузатувлари, синовлари, тажрибаларидан келиб чиққан ҳаётий хулосаси эди. Шундай бой фикрларга эга бўлмаган олим ўз халқи тарихида, хо-

тирласида боқий яшаб қололмайди. Бу жонкуяр, забардаст олимнинг замонамиз воқеа-ҳодисаларидаги изларини, ноёб талантни, юқори малакаси, тинмай изланиши, айниқса, марксча-ленинча фалсафа фани тараққиётига, умуман ижтимоий илмлар ривожига қўшган салмоқли ҳиссасини кўриб, қуёшдек умр кўришига ишондим.

Бундай бахтга мушарраф бўлмоқни истаган ҳар бир киши Иброҳим Мўминов сингари ёшликдан тўғри йўлни танлаши, меҳнатдан, ўқиш-ўрганишдан толмасликни, самимий, садоқатли бўлишни, халқпарварликни ўзига шиор қилиб олиши керак. Устоднинг бу борадаги мулоҳазаларини ҳам ёзиб олгандик:

— Инсон дунёни ёруғ жаҳонга келиб танийди. Уни танигач, қайси йўлдан юриши — унинг ўз инон-ихтиёрида. Бизнинг замон фақат боқийлик йўли тарафдори. Тарафдоригина эмас, ҳар бир кишининг шу йўлдан юриши учун нима зарур бўлса ҳаммасини яратиб беради, ундан фойдалана олиши учун доим ғамхўрлик қилади.

Иброҳим Мўминовга тан берса арзийдиган яна бир томони, аллома шу имкониятлар, шу ғамхўрликлар энди вужудга келаётган, боқийлик йўли энди барпо этилаётган инқилоб тонгида, уни ақл кўзи билан кўрди, уни қуришга дадил киришиб кетди, ундан баҳраманд бўлди. Унинг ҳаёти, шахсий ибрати ёшларни боқийлик йўлига даъват этади. Инсонга бир марта насиб бўладиган умрни шу йўлда ўтказишга ундайди.

Бу, албатта, равон йўл эмас. Риёзатга тўлиқ, лекин шарафли ва улуғ йўл. Унинг риёзатига чидаган, матонатли, сабрли, тинмай меҳнат қилган кишигина манзилга ета олади, орзуси ушалади.

1908 йил. Қадимий Бухоронинг меҳнаткаш халқи амирнинг қонли исканжасида инграрди. Сўнгги асрларда фанатик диндорларнинг хуружи, бебош амирзодалар, бекваччаларнинг ўзаро курашлари натижасида ғариб тушқунликка учраган Бухоро амир Саид Олимхоннинг жаҳолат шамшири остида талай фожиаларни бошидан кечирмоқда

эди. Бу мунгли нидо жанговар фарзандлар қалбида тугён тигини чархларди. Ўз тарихида кўп талашларни, вайрона-гарчиликларни, асирлик, чўрилик жафоларини бошидан кечирган Бухоронинг меҳнаткаш, ботир халқи бу қушларнинг юрт осмонида бир хубоб бўлиб қолишига ишониб яшардилар. Улар бир маҳаллар Абу Али ибн Синони, Аҳмад Донишни, Садриддин Айнийни, яна қанчадан-қанча буюк даҳоларни берган Бухорода — озодлик байроғи ҳил-пираши учун зимдан кураш олиб боришарди. Шу йилнинг еттинчи сентябрь куни қамбағал, элга номаълум бир дехқон оиласида, Шофрикондаги Тезгузар қишлоғида Иброҳимжон дунёга келди.

Қайдам, ўша дам қамбағал ота кўнглидан нима гаплар ўтган экан. Ҳар ҳолда номини, наслини давом эттирувчи, чироғини ёқувчи фарзанди пайдо бўлганлигидан қувонгандир. Ҳадемай ёнига кириб, кетмон чолиб, пода боқиб, рўзгорига мадад беришидан руҳи тетиклашгандир. Айни пайтда, ўғлининг тақдирини ўйларкан, ташвиш тортиб, нафи йўқ меҳнат билан умри ҳазон бўлади-да, деб ачинганлиги ҳам аниқ. Юзлаб ҳамқишлоқлари сингари вайрона давр турмуш тарзига бўйсуниб, чор-ночор умр кечириб ўтишидан ҳам ўртанган, албатта.

Биргина Мўмин отанинг хонадони эмас, бошқа минглаб қишлоқлар сингари бутун қишлоқ юпун, аламонк эди. Тезгузар ҳақида шундай ҳикоят юрарди. Қадим замонларда, балоғатга етган бир қиз бадавлат куёв қидириб шу қишлоққа келиб қолади. Бутун қишлоқни айланиб, бундай йигитни тополмайди. Шунда бу қишлоқдан тезроқ кетши керак, деб орқасига қарамай жўнайди.

Сувсизликдан қовжираб ётган чўлдаги ёлғиз оёқ йўлдан бораётган, оқ бўз яқтакли Мўмин ота қишлоққа қира-веришдаги қабристонга етганда, елкасидаги кетмонини ерга қўйди-да, бир чеккага чўккалаб ўтирди. Утганларини эслаб, юзига фотиҳа тортди-да, кўз ёшидан ҳам бўлаган қўлларини белбоғининг учига артди. Шундан кейингича қишлоққа қараб йўлида давом этди.

Дераза кесакисига тирсагини қўйиб, кафтларини юзига тираганча йўлакка тикилиб ўтирган она, кўча эшигининг гиҷирлаб очилиши билан дик ўрнидан туриб, эрига пешвоз чиқди.

— Ассалому алайкум, эсон-омон келдингизми, дадаси? — деб кетмонини оларкан, беихтиёр умид кўзларини эрининг қўлига қадади.

Буни пайқаган зийрак Мўмин ота онани юпатиб деди:

— Худо холиқ, ризқимизни етказар. Бойдан мурувват бўлмади, қароллари етарли экан.

— Тўғри айтасиз, дадаси, оч қолмасмиз. Хафа бўлманг, ҳадемай ўғилларингиз ёнингизга кириб қолади.

— Шояд шундай бўлса. Ҳа, айтмоқчи, гузарда бир хабар эшитиб қолдим, агар айтганлари рост бўлса, бутун Туркистон, Бухорода ҳам инқилоб яқинлашиб қолибди, ерли бўлиб қолсак ажабмас.

— Ишқилиб, яхшилик бўлсин! Дадаси сизга бир гапни айтмоқчиман, акалари изидан бориб Иброҳимжон ҳам ўқисам, деяётган эди...

— Бу ҳаммаси — сени таъсиринг, отинбиби, — деди жилмайиб ота.

— Нима қиламиз?

— Нима қилардик, ўқиса яхши! Муллага чиқим қилиб хат ёзишдан қутуламиз.

— Ўғлингиз тушмагур, кеча қизиқ бир иш қилибди.

— Нима қилипти?

— Чўпон оғайниси билан подани яйловга ёйиб, катта чинорнинг тагида ўтиришганми, билмадим, Иброҳимжонингиз барглар орасидан ерга сочилаётган танга-танга нурларга тикилиб турибди-да, ўртоғидан сўрабди:

— Оғайни, қуёш нури ҳаммани — бойларни ҳам, камбағалларни ҳам баб-баравар иситади-ку, илло унинг марҳаматидан униб-ўсган ноз-неъматлар нега тенг бўлинмайди. Тер тўкиб, ердан экин ундирган деҳқоннинг нега доим қорни оч, нега у доим иш қидириб юради?

— Оғайниси нима дебди?

— Қизиги шунда-да, дадаси, у ҳеч парса дёлмапти, бу катталарнинг ҳам эсига келмайдиган гап-да, шундан кейин ўқимишли одам, деб тўғри имомни ёнига боршпти. Имом уришиб берибди: «Бу худонинг иродаси!» деди. «Оллоҳ таоло бандаларини баравар қилиб яратмаган, уни тузатиш бизнинг қўлимиздан келмайди! Буни сенга ким ўргатди?»— деб сўрабди кейин.

— Ким ўргатарди, ўзим,— деб жавоб берибди ўғлинингиз.

— Ҳа, бу ўша ёш фирқалар ишига аралашиб юрган Арабжон акасининг таъсири, кейин, мени иш қидириб, сарсон бўлганимдан хабари бормасми,— ота бир оз жим туриб, юзи ёришиб қўшиб қўйди: — Омон бўлса, калласи бутун, кам бўлмайди.

— Буёғини эшитинг,— деди она фахр оҳангида,— ўша ерда одоб сақлаб имомга бошқа сўз демапти. Эшикка чиққандан кейин, ўртоғига: «Бу жавобмас! Биз номаълум нарсаларнинг сиру асрорини билишимиз, бунинг учун, дадам, онам айтганларидек, ҳаммамиз ўқишимиз лозим»,— деди.

Қуларнинг бирида катта ўғилларини ёнига олиб омоч ҳайдаётган отанинг ёнига Иброҳимжон ҳаллослаб келиб қолди.

— Тинчликми, пода нима бўлди?

— Ўртоғим қараб турипти. Дадажон, жон дадажон, майли денг, масчит ёнида янги мактаб очилибди, шунга кирай...

Ота ўғлининг пешонасидан ўлиб, бағрига босди, ёнига ўгирилиб беихтиёр силқиб чиққан кўз ёшини артиб деди:

— Рухсат, ўғлим, минг марта рухсат, пешонанг кўҳли бўлсин!

Ким билсин, балки шу чоғ ота хаёл қанотида ўғлини жоҳилликни ёриб чиққан фозиллар, фузалолар сафида кўргандир. Ахир, қайси ота-она фарзандининг бахтини, иқболини, пешонаси кўҳли бўлишини истамайди, умид қилмайди. Иброҳимжоннинг ота-онаси ҳам шу эзгу умид билан яшади. Ўзлари емасалар ҳам, ичмасалар ҳам ўғилла-

рини ўқитиб, нурсиз тақдир чангалидан уни юлиб олмоқни ўз олдларига мақсад қилдилар. Буюк одам, озод замон йўлбошчиси Лениннинг номи оилаларига етиб келганда, чинакам Ҳизирни учратгандек, хурсанд бўлиб кетишди. Ленин номи билан кетма-кет хонадонларига бахт кириб келди. Кўз ўнгиларида тараққиёт ва уйғонишнинг ҳақиқий кучларини намойиш этиб, Улуғ Октябрь офтоби порлади. Истеъдодларнинг ҳаққоний, кенг қўламда намоён бўлишлари учун катта уфқлар очилди. Пешоналарига қариган чоғларида ер битди. Кўзларига ишонишмасди, «тушимизми, ўнгимизми»,— деб қувонишарди.

— Уқийвер болам, кам бўлмайсан!— отанинг вафоти олдидан Иброҳимжонга айтган сўнги сўзи шу бўлди.

Бу сўз Иброҳим Мўминовнинг юрак қатларига битилиб қолди. Уқишга, юртга кўпроқ наф келтиришга енг шимариб киришиб кетди. «Аввало, бир нарсаси киришма, киришганингдан кейин чўққисини мўлжалла!»— дерди у ўртоқларига. Ўзи намуна бўлишга интилди. Тунларни кунларга улаб ўқиди, ўрганди.

Қишлоғида бошланғич мактабни тамомлагач, ўқишни давом эттириш мақсадида Бухоро шаҳрига келади. Халқ саводли бўлса, ҳаёт равнақ топишига имони комил бўлган йигит, шу йўлда хизмат қилишни ўйлаб Бухоро маориф институтига киради. Мактабда ўқиб юрган вақтидаёқ 1922 йилда комсомол сафига ўтган бўлажак олим гўзал ва фаровон ҳаёт учун дадил курашиш иштиёқида ёнади. Каникулларида қишлоғига бориб ўқитувчилик қилади, кўпларнинг саводхон бўлишига, улар онгини билим-зиёси билан нурафшон этишга ошиқади. Иброҳим Мўминов туғилиб ўсган оиласи сингари миллионлаб хонадонларга қусиб бўлиб кирган, энг улуғ яхшилик қилган инқилоб олдида ўзини қарздор билар, унга қандай бўлмасин хизмат қилишни ўйлар эди. Шу ўй уни жамоат ишларига бошлади, Ленинни большевиклар даврасига олиб кирди. Ўқиб юрган кезларида комсомолларга сарбонлик қилди, илғор ёшлар ҳаракатининг кўзга кўринган фидокорларидан

бирига айланди. У ёшлар ўртасида сиёсий-тарбиявий, ташкилотчилик ишларини олиб борар экан, тарбия ва таъсир ўтказиш воситаларининг ҳаммасидан фойдаланди.

«Озод Бухоро» газетасига мақолалар ёзиб, ёшларни социализм қурилишига фаол қатнашишга ундайди. Газетанинг йиллар оша сарғайиб кетган 1927 йил 31 июлдаги сонини варақлаймиз. Унда 19 ёшли Иброҳим Мўминовнинг мақолаларидан бири босилган. Мақолада у комсомолларни ҳарбий ҳунарни ўрганишга, бу билан Совет мамлакатининг мудофаа қувватини оширишга чақиради.

И. Мўминов Бухоро билим юртини ва маориф институти муваффақиятли тамомлаб, Бухородаги икки йиллик курсда жамиятшунослик ва синфий кураш тарихидан дарс берди. 1928 йили Самарқандга келиб, педагогика институтида, 1930 йили эса Ўзбек Давлат Педакадемиясида ўз билимини оширади. 1931 йилда академиянинг ижтимоий-экономика факультетини тамомлайди. И. Мўминов бу билим ўчоқларида Ҳамид Олимжон, Яҳё Ғуломов, Убай Орифов, Уйғун, Ойдин Собировалар билан бирга таҳсил кўрган. Ўзининг ҳар қандай масалага илмий томондан ёндаша олиш қобилиятини кўрсатган, билимга зўр ҳавас билан қараган И. Мўминовни ўқитувчилар ўз сафларида олиб қоладилар.

Иттифоқо бирга ўсган яқин дўсти билан учрашдик:

— Иброҳимжон ёшлигидаёқ жуда тиришқоқ эди, ҳамма нарсани билгиси келарди. Ўзоқларга кетди, биз колхозда қолдик. У жуда меҳрибон, одамохун эди. Ўқиб юрган чоғларида ҳам Тезгузарга бот-бот келиб турар эди. Ўқишга, ишга кетган бошқа ҳамқишлоқлар ҳам бор. Аммо бу бошқача эди. Биз ҳам, у ҳам кўришмасак соғинишардик. У ўз қишлоғини беҳад севарди. Суҳбатларининг бирида у бизга шундай гап айтиб қолди:

— Ўрта Осиё, ҳозир биз яшаб турган Ўзбекистоннинг Аҳмад Дониш, Муқимий, Фурқат, Ҳамза Ҳакимзода Инъозий сингари илғор кишилари ҳаёти, ижтимоий-фалсафий фикрлари билан танишиб чиқдим. Ҳиндистонлик аллома

Абдуқодир Бедил асарларини ўрганияпман. Гапнинг очиги, бу йўл менга торлик қилаяпти. Бу улуғ одамларни чуқур, тўғри тушуниш учун фаннинг катта кўчасига чиқишим зарур. Саъдий, Навоий, Бедилларни ўқиб бир нарсага имоним комил бўлдики, фан — бениҳоя улуғ, поёнсиз ва гўзал бир дунё экан, унинг учун умрингни бағишласанг арзийди.

Лекин у, ҳали фан йўлида қандай довлонлар борлигини, қандай тўсиқларни енгиб ўтишга тўғри келишини аниқ билмасди.

«Европа, Россиянинг илғор намоёндалари тафаккури мевалари билан танишишга аҳд қилдим. Маркс, Энгельс, Ленин асарларини, уларнинг таълимотларини ўрганаман. Ўрта Осиё олимлари берган маълумот билан уларнинг ижодини таққослаб одамларга ҳам, фанга ҳам кўпроқ фойда келтиришим керак!» — Ошнам умрининг охиригача юрагидаги шу муқаддас нарсадан — билимга ташналик, одамларга муҳаббат, бошқаларнинг манфаати йўлида жон куйдириб ишлашдан асло толмай кетди. Халқ эъзози шундан, дўстимга. Буни ҳаётлигида, 60 ёшга тўлган кунда бўлган катта тантанада ҳам ҳис этгандим.

Иброҳим Мўминов фаннинг кенг йўлига чиқиш, илмни чуқур ўрганиб, унда янгиликлар яратиш, фалсафанинг маълум қирраларини ривожлантириш учун улуғ рус олимларидан сабоқ олиб, буюк Ленин тилини билиш беҳад зарурлигини аллақачон англаб етган оташин интернационалист эди.

1931—1941 йиллар давомида у аввал Самарқанд Педагогика институтида, сўнгра 1933 йилда Педагогика академияси базасида ўзбек Давлат университети (ҳозирги Самарқанд университети) ташкил этилгач, шу университетда филология, кейинчалик тарих факультетларининг декани, марксизм-ленинизм кафедрасининг мудирини бўлиб ишлайди. Айни вақтда Педакадемияда, Ўзбек давлат университетида, ўқитувчилар институтида студентларга, аспирантларга лекциялар ўқийди. У ўзининг мазмундор

лекциялари билан тингловчилар диққатини тамоман ўзига жалб этиб оларди.

— Уйку билан олишиб, тунларни бедор ўтказишга тўғри келарди,— деб эслайди академик ўша кунларни.

Чунки ўқитувчиликни илмий-тадқиқот ишлари билан қўшиб олиб борар эди. 1941 йили И. Мўминов зориқиб кутган онларига етишади. «Гегель диалектикасининг рационал маъзи» деган темада фалсафа фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун диссертация ёқлайди. Устод Садриддин Айний диссертациясига оппонентлик қилар экан, уни юқори баҳолайди. У республикада биринчилар қатори фалсафа фанлари кандидати бўлади.

Талабчан олим, фан кандидати — ўзининг даража олгандан кейинги фаолияти даврида ҳам бу юксак номни оқлашга ҳаракат қилади. И. Мўминов катта ихлос билан Шарқнинг буюк аллома шоири Мирза Абдуқодир Бедил фалсафий қарашларини ишлаб чиқди. У фалсафа фанини ўз тадқиқотлари билан бойитишга бор куч ва билимини аямайди.

Фалсафа нима? У қандай таълимот? Олим шу ҳақда ўйларкан: «Философия юнон-грекча сўз бўлиб, унинг луғавий маъноси фикрлашни севиш, доноликка муҳаббат билдиришдир»,— деб жавоб беради. Биз устоднинг икки юздан ортиқ илмий асарларининг мазмуни, мундарижа мавзуси, шакли, тили билан танишиб, шогирдларига ўрганишни тавсия этган муаммоларини хотирлар эканмиз, бор ҳаётида донолик билан фикр юритган, дадил, янгиллик бермаса сўзни ҳам, қаламни ҳам овора қилмайдиган, чиннакам қўрқмас дарға кўз олдимизда намоён бўлади. 1933 йили Самарқандда чоп этилган фалсафа соҳасидаги «Диалектик материализм тараққиётида В. И. Ленин босқичи» сарлавҳали илк асари билан Ўзбекистонда пазарий фалсафа мактаби заминига гинт қўйган олим 50 йил мобайлида унга сидқидилдан, ҳормай-толмай хизмат этади.

— Ёдимдан чиқмайди, деб эслайди олимнинг кўп сонли шогирдларидан бири, фалсафа фанлари доктори,

профессор Саид Шермухамедов, 1960 йилда навбатдаги «Ўзбек халқи социалистик маданиятининг миллий шакли ҳақида» деган китобим устида ишларканман, қатор масалаларда боши берк кўчага кириб қолавердим. Маслаҳатга устод Иброҳим Мўминович ёнларига бордим. Туркистонда марксча-ленинча гояларнинг тарқалиш тарихи ва таътанасини, Совет Ўзбекистониди диалектик ва тарихий материализмнинг шаклланиши тарихини ўрганишга асос солган, Яқин ва Ўрта Шарқ, хусусан Ўрта Осиё халқлари ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикрини ўрганиш ҳамда моҳият ва хусусиятларини тушунтириш борасида биринчи зарур назарий проблемаларни дадил олға сурган, тиним билмас тадқиқотчи аллома ҳар қандай кишини ўзи билан тенг кўриб гаплашарди.

— Ўз тажрибамдан биламан, дадил бўлиш фойдали экан, фикрингиз марксча-ленинча таълимот асосида тўғри эканлигига иқрормисиз, бас, айтаверинг, ёзаверинг. Фақат...— устод бир оз менга боқиб жимиб қолдилар,— бу ҳаммамизга тегишли гап, фақат фикрингизнинг тўғрилигини мисоллар, далиллар, манбалар асосида ҳар томонлама исботламай туриб, майдонга чиқманг. Хўш, аниқ, қайси фикрлар сизни қийнапти?

— Гарчанд, партия ва ҳукуматимиз ўтмиш маданият меросидан ижобий фойдаланишга катта эътибор бериб келаётганига қарамай,— дедим мен,— республикамизда маданий меросга эскича нигилистик қараш ҳоллари аҳён-аҳёнда бўлса ҳам кўриниб қолаётир.

— Тўғри, шундай ҳоллар бор.— У менга: «Сен иккила-надиганлардан эмас эдинг-ку!»— дегандек тикилиб тургач, ина дадилликка ундади.

— Мулоҳазангизда жон бор. Ҳақиқатан ҳам маданий ҳурилиш йўлида қийинчиликлар бўлган. Айтайлик, Ўзбекистонда баъзи бир кимсалар ўзбек классик адабиётига пролеткультчиларча муносабатда бўлиб, унга менсимай қарашган. Бобир, Машраб, Турди феодал-сарой адабиётининг вакиллари деб эълон қилиниб, ўрта мактаб ўқув

программасидан чуқариб ташланган эди. Ўзбек халқ оғзаки ижодиётининг асарлари, шу жумладан «Алпомиш» эпоси ҳақсиз танқид қилиниб, реакцион асар деб, ўзбек классик музыкасининг ажойиб намунаси бўлган мақомлар архаик сарой асарлари саналиб, суриб ташланган эди. Биласиз, КПССнинг съездларида маданият ҳақидаги марксистик таълимотга ёт бўлган бундай тенденциялар фожия қилиниб, ҳамма нарса ўз ўрнига қўйилди. Шу заминда мустақкам туриб, ўзбек халқининг шаклан миллий, мазмунан социалистик маданиятининг шаклланиши ва тараққий этиши мисолида умуман маданият, хусусан социалистик маданият ҳақидаги турли идеалистик назарияларнинг асоссиз, ғайриилмий, халққа қарши қаратилган эканлигини, маданият ҳақидаги марксча-ленинча таълимотнинг чуқур, ҳақиқий илмий таълимот эканлиги кўрсатиб берилди. Сиз ҳам шунини коммунистик эътиқод билан исботлайверасиз.

Олим Совет Иттифоқи миқёсида ҳам объектив, илмий-назарий, тўғри хулосалари ва ўз иқроарида маҳкам туриши, принципа, партиявий, коммунист-олим сифатида обрў-эътибор қозонган эди. Академик И. Минц бу хусусда шундай бир фактни айтиб берди:

— Иброҳим Мўминов «Ўзбекистон ССР тарихи» тўрт томлилигига ва бир томлилигига муҳаррирлик қилган, шунингдек «Ўрта Осиё ва Қозоғистонда Совет ҳокимиятининг ғалабаси» деб номланган асарнинг яратилишида бевосита иштирок этди, муҳаррирлик қилди.

Кейинги китоб устида биз узоқ вақт биргалашиб иш олиб борганмиз. Совет ҳокимиятининг ғалабаси тўғрисида китоб яратиш ғояси туғилганда, мен бу хусусда олиб борилаётган тадқиқотларнинг қийинчиликлари ҳақида Иброҳим Мўминович билан маслаҳатлашдим. Москвалик бир гуруҳ олимлар Октябрь тарихини қўйидаги принциплар яратиш тарафдори эдилар: уларнинг фикрича, воқеаларнинг ҳар бир йирик босқичи ва бурилиш даври аввал Петерград ва Москва доирасида, кейин бутун мамлакатга

ёйилишини кўрсатиб, айтайлик, 1917 йил февраль революцияси аввал ҳар икки пойтахтда, кейин бошқа жойларда қандай ўтганлиги баён этилиши керак эди.

Биз бундай принцип асосида тарих яратилишига қарши чиқдик ва умумлаштирилган, масалан Закавказье ёки Ўрта Осиёдаги бир неча республикалар бўйича бир йўла яхлит асар яратиш ва шу орқали пролетар интернационализмини ёрқин тасвирлаш мумкин, деган қарорга келдик. И. Мўминов бу принципни батамом қўллаб-қувватлади. Шундан кейин юқорида номи айтиб ўтилган китоб вужудга келди ва илмий жамоатчилик уни юқори баҳолади.

Иброҳим Мўминов том маънодаги катта фан арбоби эди. Йирик, атоқли олимлар ҳам ўз фаолиятларини унинг маслаҳат, мулоҳазаси асосида текшириб, у маъқуллагач ишонч билан ишга киришиб кетишарди. Билим чегараси жуда кенг эди. Шундан, унинг ёнига фақат ижтимоий фан билан шуғулланувчилар эмас, табиийёт олимлари ҳам маслаҳатлашгани келиб туришарди.

— Биз геологлар,— деб эслайди Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг академиги А. Акромхўжаев,— бошқа фанларда ишлайдиганлар Иброҳим Мўминович билан суҳбатлашишни орзиқиб кутардик, атрофлича суҳбат вақтида албатта бойиб, бирон янгилик фикр билан қайтардик.

Турли масалалар юзасидан ўзининг чуқур, теша тегмаган фикрлари ва мулоҳазаларини билдириш билан бирга у бошқалардан ҳам ўрганар, уларнинг фикрини эътибор билан тинглар, маслаҳатларидан фойдаланар эди.

— Мўминовнинг менга ўз докторлик диссертациямни ёзишим пайтида кўрсатган ғамхўрлик ва катта ёрдамини ҳамisha миннатдорчилик билан эслайман,— дейди ўз хотирасида Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор Ҳабиб Турсунов.— Бу воқеа 1954 йилда бўлган эди.

Тошкентда Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг Улуғ Октябргача бўлган даврдаги тарихига бағишланган Бутуниттифоқ қўшма академик илмий сессияси ўтказилди. Бошқалар

қатори менинг ҳам 1916 йилдаги Ўрта Осиё ва Қозоғистон қўзғолонларининг характери тўғрисидаги докладим қўйилган эди. Сессияда Иброҳим Мўминович доклад темасини кенгайтириб докторлик диссертацияси қилиш мумкинлигини айтди. Шу маслаҳат рағбати билан ишга киришиб кетдим. Иброҳим Мўминов илмий иш давомида менга ёрдам бериб борди. У кишининг маслаҳати билан қўзғолон бўлган жойларда, жумладан Жиззахда бўлиб, қўзғолонда қатнашган, кўрган кишилардан материаллар олишга муяссар бўлдим. Шуниси диққатга сазоворки, И. Мўминов маслаҳат берар экан, ўз фикрини мажбурий қилиб қўймасди: мавзунини таклиф тариқасида айтиб, шу иш устида ўйлаб кўришни, олинган соҳани чуқурроқ ўрганишни, тўғри ёки нотўғрилигини аниқлашни тайинларди. Бу билан изланишга йўлланма берар, ишга чорларди. Ижодий фикрлашга, назарий хулосалар чиқаришга, умумлаштиришга ўргатарди, тайёр хулосаларни танқидий кўз билан кўриб чиқмай, шундай қабул қилишнинг олдини оларди, чинакам илм кишисига хос фазилатларни тарбияларди.

1943 йилнинг тўртинчи ноябрида Тошкентда, уруш даврининг қийинчиликларига қарамай, партия ва ҳукуматимизнинг беқиёс ғамхўрлиги, эртанги порлоқ кунга бўлган буюк ишончи билан Ўзбекистон ССР Фанлар академияси тантанали суръатда очилади. Ўша вақтда Самарқандда ишлаб, олий ўқув юртларида марксча-ленинча фалсафани ўқитишни тубдан яхшилаш йўлида кўп ишларни амалга оширган 35 ёшли Иброҳим Мўминов таъсисчилар қаторида унинг мухбир аъзоси қилиб, сайланади. Фанлар академиясининг ташкил топиши комплекс илмий ва халқ хўжалиги масалаларини кўтариб чиқиш ва уларни ҳал этиш имкониятларини кенгайтиради.

Бу хушхабарни эшитган олим бир томондан қувонса, иккинчи томондан шундай катта ишончга яраша ишлаш масъулиятини ўйлаб, янги режалар ташвишига тушади. «Мен файласуфман, деб ўйлагандим,— деган эди у,— улкан ушвон олдимга марксча-ленинча фалсафага оид янги-

яшги муҳим, катта масалаларни тадқиқ қилиш масъулия-
тини қўяди. Бу шарафли топириқни уддалай олармикан-
ман». Тунлари олимнинг деразасидан чироқ ўчмайди. Уйи
китобга тўлиб кетган эди. «Кутубхонани кўчириб келган-
мисан!»— деб ҳазиллашишарди дўстлари.

— Кам, бу китоблар кам ҳали. Ота-боболаримиз ёзган
китоблар Москва, Ленинград кутубхоналарида, илмий-
тадқиқот институтларида сақланмоқда. Чет эл кутубхона-
ларида ҳам қўлёзмалар бор. Ушаларни ҳам кўришим ке-
рак, ўқишим керак.

— Сенга халақит бермайлик!— тез кетишмоқчи бўли-
шарди дўстлари. Иброҳим Мўминов уларни осонликча қў-
йиб юбормасди, улар билан суҳбатлашиб дам оларди,
қилаётган ишларини айтиб, фикр оларди.

— Шарқлик улуғ аждодларимиз бизга бой мерос қол-
дирганлар,— дерди фахр ҳам ачиниш билан у.— Ўрта
Осиё халқларининг ўзига хос юксак моддий ва маънавий
маданияти қадим замонлардан бошланган. Ўрта Осиё
етиштирган буюк олимлар билан бутун жаҳон ҳақли
суръатда фахрланади.

Иброҳим Мўминов ўтмиш донишмандлари асарларидан
намуналарни ёддан ўқиб, шу заҳоти мазмунини таржима
қилиб берарди.

— Ал-Хоразмий, Аҳмад Ал-Фарғоний, Абу Али ибн
Сино, Беруний, Форобий, Улуғбек, Алишер Навоий каби
улуғ зотлар, олимлар, мутафаккирлар, шоирлар меросини
бугунги авлоднинг маънавий мулкига айлантиришимиз
керак.

Ўзи биринчилар қатори дадиллик билан бу ишга ки-
ришди. Тез орада «Абдуқодир Бедилнинг дунёқараши»
монографиясини чиқаради. Олим Бедилга бағишланган
илмий асарларида улуғ мутафаккир ва файласуф шоир
Бедилнинг ижодидаги прогрессив қарашларни ҳар томон-
лама тўғри ёритади.

Улкан олим И. М. Мўминов илмий иш билан жиддий
шугулланар экан, халқ манфаатини кўзлаган ҳолда иш

юритиб, ўз ижодида асосий ўринни эгаллаган марксча-ленинча фалсафани тадқиқ этишга, Шарқ ва Урта Осиё халқлари фалсафий меросини чуқур ўрганишга, бу соҳадаги илм-фан дурдоналарини янги авлодга етказишга ўз умрини бахшида қилади. Илм хусусидаги суҳбатлардан бирида:

— Докторлик диссертациясини ҳам ўйлаяпсизми! — дея сўраб қолди яқин дўстларидан бири.

— Қайси олим навбатдаги довонни ўйламайди, дейсиз. Шундай эзгу ниятим бор. Материаллар йиғиб юрибман... Лекин назаримда ҳозирги қилаётган ишларим юртга зарурроқ кўриняпти...

1950 йилда дўстлари, шогирдлари, ҳамкасблари кутган дамлар келади. «XIX аср охири ва XX аср бошларида Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий тафаккур тараққиёти тарихидан» деган катта илмий асарига нуқта қўяди. Унда олимнинг илмий жасорати яна бир бор намоён бўлади. Асарда муаллиф ишончли, чуқур асосланган далиллар, янги излаб топилган манбаларга таяниб, Шарқ халқлари тарихини бузиб кўрсатиб, унга туҳмат қилиб, Шарқ халқлари, шу жумладан ўзбек халқи маданиятидаги мистицизм ва идеализмнинг «ягона оқими» ҳақида бўҳтон назарияни тўқиб чиқарган Ғарбий Европа ва америкалик файласуф ҳамда шарқшуносларга қарши жангга жадал киришади. Олим фанда бу соҳага баҳо беришнинг марксизм-ленинизм таълимотига асосланган янги, тўғри йўлини кўрсатади. Коммунистик партия юқоридаги буржуа идеологиясининг маддоҳлари ва улар каби ғайриилмий назарияларга зарба бериб, мамлакатимизда социалистик маданиятнинг ривожланишига кенг имкониятлар очиб берганини яққол кўрсатади. Иброҳим Мўминовнинг ушбу тадқиқоти чор Россиясининг мустамлакаси бўлган Туркистоннинг маданий ҳаётини тарихий-фалсафий аспектда ўрганишда муҳим маъқулолини ўйнайди.

Академик И. Минц бу соҳада И. Мўминовнинг билимдонлигини янада чуқурроқ англаганини билдиради.

— Мен унга Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилишининг характери ва аҳамияти масалаларидаги мавжуд келиш-мовчиликлар тўғрисида гапирдим. Зеро бу муаммо Иброҳим Мўминовични ҳам анчадан бери қизиқтириб келишини билардим...

«Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилиши масаласи,— деган эди ўшанда И. Мўминов,— бу тарих фанига оид муҳим темагина эмас. Мен бу тўғрида кўп ўйладим... Бу, айни чоғда, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш масаласи ҳамдир. Уни соф босқинчилик сиёсати деб талқин қилувчилар чоризмни қоралайман деб ўзлари билмаган ҳолда, бутун рус халқига нисбатан нафрат қўзғатиб қўйишлари мумкин эди. Бунинг эса оқибати ёмон бўлиши турган гап. Йўқ, менимча, мазкур масалага диалектик нуқтаи назардан ёндашиб, кенг кўламда илмий тадқиқот ишлари олиб бориш керак, рус маданияти, Россия ишчиларининг революцион кураши, деҳқонларнинг революцион ҳаракати, марксизмнинг тарқалиши биз учун қандай катта аҳамиятга молик бўлганлигини ёшларимиз онгига сингдиришимиз лозим...» Асарда кўпгина муаммолар шундай билимдонлик билан ойдинлаштирилади, тўлиқ ҳал этилади. Аҳмад Дониш, Фурқат, Муқимий, Аваз Ўтар ўгли, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий каби улуғ демократик шоирлар ижоди ҳақидаги фикрлар чуқур таҳлил қилиниб, муфассал ёритилади. Ўзбек адабиёти ва ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихига оид бир қанча сиёсий, назарий-илмий, адабий, тарихий-фалсафий муаммолар ҳақида биринчи бор чуқур фикр юритилади. Бу асар кейинги тадқиқотлар учун мўҳим илмий-назарий манба бўлиб қолди. Шу ишини оли докторлик диссертациясига асос қилиб олади. Ўша йилиёқ СССР Фанлар академияси фалсафа институтида муваффақиятли ҳимоя қилади.

Олимнинг билимдонлиги, меҳнатсеварлиги, ташкилотчилиги, уни республиканинг етакчи фузалолари сафига олиб келади, Совет Иттифоқи илмий жамоатчилиги доирасида танитади.

Иброҳим Мўминов ўзининг жамоатчилик ишлари билан алоҳида меҳр-муҳаббатга, ҳурматга сазовор олимдир. Ёшлигиданоқ фаол жамоатчи комсомол сифатида кўплардан ажралиб турган. И. Мўминов катта илмий ишларини жамоатчилик, ташкилотчилик фаолияти билан қўшиб олиб боради.

У дастлабки вақтларда Шофиркон волость комсомол комитети составида, «Қўшчилар союзи» ишини яхшилашда, хотин-қизлар озодлиги учун курашда, ер ислоҳотини ўтказишда актив қатнашган бўлса, ўн олти йил Ўзбекистон «Билим» жамиятининг раиси, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг аъзоси, бир неча чақириқ республика Олий Советининг депутаты, Олий Советининг ташқи ишлар бўйича доимий комиссияси раиси, қатор журналлар редколлегияси аъзоси ва бошқа ишларда эл-юртга ҳамиша фойдаси теккан истеъдодли олим эди.

Иброҳим Мўминов азиз ва мўътабар устоз сифатида ҳам қадрли эди. Унинг бевосита раҳбарлигида 20 дан ортиқ фан доктори, 100 фан кандидати етишиб чиқди. Устознинг шогирдлари орасида турли миллат фарзандлари — ўзбеклар, руслар, татарлар, қozoқлар, туркманлар, қирғизлар, тожиклар бор.

Оддий чўпондан академикликкача кўтарилган Иброҳим Мўминовнинг ҳаётини ўрганган киши, ҳеч иккиланмай шунга амин бўладики, инсон қайси соҳани, касбни танлаб, шуни эгаллаш учун тинимсиз меҳнат қилса, ўз ишига эришади.

Советлар даврида меҳнат билан фан чўққиларига кўтарилган Иброҳим Мўминов, фарзандларини ҳам, шогирдларини ҳам меҳнатга ўргатарди.

Олимнинг фарзанди ва шогирдлари устознинг ажойиб фазилатларини ёдлашганда, Иброҳим Мўминовнинг ўғли, медицина фаилари доктори, профессор Акром Мўминов га боплади:

— Эсимда, отам бизга доим, баракали меҳнат **азонда** бўлади, деб уқтирар, ўларни эса бунга намуна **кўрсатар**.

дилар. Тонгда, соат бешларда туриб, токи иш вақти, яъни ўнларгача ишлардилар. Кечқурун ишдан қайтгач ҳам, бирор соат дам олгач, аввал, биз амалга оширган ишларни сўрар, кейин яна ўз кабинетларига кириб, эрталабдан қолган ишни давом эттирардилар.

Меҳнатни жуда яхши кўрардилар. «Меҳнат қилган, албатта роҳатини кўради! Шунинг учун, фарзандларим, меҳнат қилинглар. Лекин меҳнат ҳам тартибли, режалли бўлиши керак»,— дер эдилар.

Отам файласуф бўлсалар ҳам, укаларим — физикларнинг ва мен шифокорнинг ишларимизни текширар, фойдали маслаҳатлар бериб турар эдилар.

Отам дам олгани кетганларида ҳам, бажариладиган ишлар планини тузиб бериб кетардилар. Ҳар ким ўз ишини аниқ бажариб қўярди. Энди ўйлаб кўрсак, отамиз бизни интизомга, меҳнатга, ишни тартиб билан, узлуксиз бажаришга ўргатган эканлар.

Эндиликда биз ҳам отамизнинг насиҳатларини фарзандларимизга ўргатиб тарбияляпмиз.

— Отамизнинг ажойиб фазилатларидан бири,— деб сўзини давом эттирди Акромжон,— у киши жуда талабчан эдилар. Ўзлари табиятан мулойим, ширинсўз бўлсалар ҳам, ишда жуда қаттиққўл эдилар. Интизомга қатъиян риоя қилишни талаб этардилар. Илгари бундан бир оз ҳафа бўлган бўлсак ҳам, ҳозир шу фойдали кўникмага ўргатганларидан хурсандмиз.

Ҳафтада бир мартагина кино ёки театрга боришимиз мумкин эди.

Отам бизга Ватанни севиш, ўз юртини, туғилган ерини яхши кўриш тўғрисида жуда кўп насиҳатлар қилар эдилар.

Бунга ўрганиш учун, отпускарларини биз билан кўп бор бирга ўтказганлар. Ўзбекистон бўйлаб чиройли, хушманзара жойларга олиб бориб: «Халқингни кўришинг керак, турган жойингни билишинг керак, Ватанингни севишинг керак!»— деб уқтирардилар.

хўшдошимиз, фалсафа фанлари доктори, профессор
Хайрулло Баратов бу борадаги ҳикоямизни тўлдирди:

— Иброҳим Мўминович кўп қиррали ва сермазмун
шайхона эдилар. У кишининг ёзган асарларида ва етиштирил-
ган шогирдларида устоз қалбининг заррачалари, тафак-
курининг ширин мевалари ҳамон яшамоқда. «Олимнинг
асари унинг асарлари ва шогирдлари билан ўлчанadi».

Меҳрибон, эътиборли, билагон устозлик ҳам мангулик
хўшидир. Иброҳим Мўминов шундай устоз эди. Шунинг
учун ҳам унинг номи шогирдлари тилидан тушмайди,
қари уларнинг умрида, уларнинг шогирдлари умрида ҳам
қинайди. Шундай эмасми? «Шундай!»— деб жавоб берди
Иброҳим Мўминовичнинг муносиб шогирдларидан бири,
фалсафа фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон ССР
Фанлар академияси фалсафа ва ҳуқуқ институтининг ди-
ректори Музаффар Муҳиддинович Хайруллаев:

— Иброҳим Мўминович жуда кўпдан-кўп шогирдлар
тайёрлаб етказганлар.

Иброҳим Мўминович билан биринчи танишишим шун-
дай бўлган. Албатта Иброҳим Мўминовичнинг номини
илгари эшитган бўлсам ҳам, лекин кўрмаган эдим. 1951
йилда мен логика фани бўйича Ўзбекистон ССР Фанлар
академиясининг аспирантурасига кирдим. Бу соҳада рес-
публикада мутахассис кам эди. Академияда, Самарқанд-
да, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир
аъзоси Иброҳим Мўминович Мўминов борлар, у киши
рахбар бўлишлари мумкин, деб маслаҳат беришди.

Шу орада, 1952 йилнинг кузида, у киши Тошкентга ке-
либ қолдилар. «Шарқ» меҳмонхонасида турганларини
аниқладим. Меҳмонхонага бордим. Секин хона эшигини
тақиллатдим. «Кириш!» деган майин овоз эшитилди. Мен,
ҳаяжон, ҳурмат ва умид билан, ичкарига кирдим. Юмалоқ
стол ёнида: бақувват, ниҳоятда салобатли, қовоқлари со-
лингандек бир киши ўтирарди. Мен Иброҳим Мўминович
билан кўришиб, мақсадимни айтдим. Устоз мендан, фило-
софияни ўрганганимни, нималарни ўқиётганимни, қандай

дилар. Тонгда, соат бешларда туриб, токи иш вақти, яъни ўнларгача ишлардилар. Кечқурун ишдан қайтгач ҳам, бирор соат дам олгач, аввал, биз амалга оширган ишларни сўрар, кейин яна ўз кабинетларига кириб, эрталабдан қолган ишни давом эттирардилар.

Меҳнатни жуда яхши кўрардилар. «Меҳнат қилган, албатта роҳатини кўради! Шунинг учун, фарзандларим, меҳнат қилинглар. Лекин меҳнат ҳам тартибли, режали бўлиши керак»,— дер эдилар.

Отам файласуф бўлсалар ҳам, укаларим — физикларнинг ва мен шифокорнинг ишларимизни текширар, фойдали маслаҳатлар бериб турар эдилар.

Отам дам олгани кетганларида ҳам, бажариладиган ишлар планини тузиб бериб кетардилар. Ҳар ким ўз ишини аниқ бажариб қўярди. Энди ўйлаб кўрсак, отамиз бизни интизомга, меҳнатга, ишни тартиб билан, узлуксиз бажаришга ўргатган эканлар.

Эндиликда биз ҳам отамизнинг насиҳатларини фарзандларимизга ўргатиб тарбиялаяпмиз.

— Отамизнинг ажойиб фазилатларидан бири,— деб сўзини давом эттирди Акромжон,— у киши жуда талабчан эдилар. Ўзлари табиатан мулойим, ширинсўз бўлсалар ҳам, ишда жуда қаттиққўл эдилар. Интизомга қатъиян риоя қилишни талаб этардилар. Илгари бундан бир оз ҳафа бўлган бўлсак ҳам, ҳозир шу фойдали кўникмага ўргатганларидан хурсандмиз.

Ҳафтада бир мартагина кино ёки театрга боришимиз мумкин эди.

Отам бизга Ватанни севиш, ўз юртини, туғилган ерини яхши кўриш тўғрисида жуда кўп насиҳатлар қилар эдилар.

Бунга ўрганиш учун, отпускарини биз билан кўп бор бирга ўтказганлар. Ўзбекистон бўйлаб чиройли, хушманзара жойларга олиб бориб: «Халқингни кўришинг керак, турган жойингни билишинг керак, Ватанингни севишинг керак!»— деб уқтирардилар.

Суҳбатдошимиз, фалсафа фанлари доктори, профессор Мўбинжон Баратов бу борадаги ҳикоямизни тўлдирди:

— Иброҳим Мўминович кўп қиррали ва сермазмун олим эдилар. У кишининг ёзган асарларида ва етиштирган шогирдларида устоз қалбининг заррачалари, тафаккурининг ширин мевалари ҳамон яшамоқда. «Олимнинг умри унинг асарлари ва шогирдлари билан ўлчанади».

Меҳрибон, эътиборли, билагон устозлик ҳам мангулик муҳридир. Иброҳим Мўминович шундай устоз эди. Шунинг учун ҳам унинг номи шогирдлари тилидан тушмайди, умри уларнинг умрида, уларнинг шогирдлари умрида ҳам яшайди. Шундай эмасми? «Шундай!»— деб жавоб берди Иброҳим Мўминовичнинг муносиб шогирдларидан бири, фалсафа фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси фалсафа ва ҳуқуқ институтининг директори Музаффар Муҳиддинович Хайруллаев:

— Иброҳим Мўминович жуда кўпдан-кўп шогирдлар тайёрлаб етказганлар.

Иброҳим Мўминович билан биринчи танишишим шундай бўлган. Албатта Иброҳим Мўминовичнинг номини илгари эшитган бўлсам ҳам, лекин кўрмаган эдим. 1951 йилда мен логика фани бўйича Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг аспирантурасига кирдим. Бу соҳада республикада мутахассис кам эди. Академияда, Самарқанда, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Иброҳим Мўминович Мўминов борлар, у киши раҳбар бўлишлари мумкин, деб маслаҳат беришди.

Шу орада, 1952 йилнинг кузида, у киши Тошкентга келиб қолдилар. «Шарқ» меҳмонхонасида турганларини аниқладим. Меҳмонхонага бордим. Секин хона эшитилиш тақиллатдим. «Қиринг!» деган майин овоз эшитилди. Мен, ҳаяжон, ҳурмат ва умид билан, ичкарига кирдим. Юмалоқ стол ёнида: бақувват, ниҳоятда салобатли, қовоқлари солингандек бир киши ўтирарди. Мен Иброҳим Мўминович билан кўришиб, мақсадимни айтдим. Устоз мендан, фило-софияни ўрганганимни, нималарни ўқиётганимни, қандай

тема устида ишламоқчилигимни сўрадилар. Мен ҳаммасини гапирдим. Уйлаб туриб, мен билан яна учрашиб гаплашишлари кераклигини, бир ойдан кейин Самарқандга боришимни айтдилар. Уша ерда ўқийсиз, аспирантурада, дедилар.

Иброҳим Мўминовичнинг ишонч билан айтган сўзларидан беҳад хурсанд бўлиб чиқдим. Айтилган вақтда Самарқандга кетдим. Шу билан домла раҳбарлигида икки йилдан ортиқ Самарқандда ўқиб, кандидатлик диссертациясини ёқладим. Сўнгра Тошкентга ишга келдим.

У киши ҳам Тошкентга Ўзбекистон ССР Фанлар академияси тарих ва археология институтига раҳбар бўлиб келганларидан сўнг, Ўзбекистон Фанлар академиясининг тарих институтига мени чақиртирдилар, бирга ишладик.

Фан докторлиги диссертациясини ёқлаганимда ҳам домланинг ниҳоятда меҳрибонлик, қаттиққўллик билан раҳбарлик қилганлари эсимда. «Тез, пухта ёз»,— дердилар.

Докторлик диссертациясини Тошкентда зилзила давом этиб турган дамларда ёқлашга тўғри келди. Уша кунлари домланинг товлари қочиб қолди. Мен Иброҳим Мўминовичнинг биринчи докторантлари эдим. Билмадим, уйдагилари, врачлар қандай рухсат беришган, диссертация ҳимояси бошланиши билан залга қарасам, охириги стулда домла ўтирибдилар. Ранглари кетган, мадорлари йўқ. У киши оппонентларнинг нутқларини эшитгач, кўнгиллари жойга тушди шекилли, секин чиқиб кетдилар. Шогирдга бўлган муҳаббатни, эътиборни, шогирднинг муваффақиятини ўзлариникидек хурсанд қабул этишларини яна бир бор ҳис этдим. Гапираман десам қалбим булоғи қайнайверади, домлага шогирд тушганимдан бошлаб умримнинг охиригача, у кишидан илм соҳасида кўп нарсани ўргандим. Домла фақат илмнигина эмас, одамгарчиликни, шогирдларга меҳрибонликни, инсонларга ғамхўрликни, бир иш қилганда узоқни кўзлаб, секин-асталик билан пухта

ҳал қилишни, юксак маданият, ахлоқ-одобли бўлишни ўргатдилар.

Устоз умр дафтарлари ҳар бир коммунистга катта ибратдир.

Устоз И. Мўминов Коммунистик партиянинг содиқ фарзанди, меҳнатсевар, курашчан солдати эдилар.

У кишининг ташаббуси билан ижтимоий фанлар бўйича янги институт ташкил этилди, янги илмий йўналишлар барпо бўлди, олий ўқув юртлари талабалари учун марксча ленинча фалсафа фани бўйича бир қанча дарсликлар ёзилди.

Ҳа, Иброҳим Мўминовнинг номи — ажойиб инсон, меҳрибон устоз, ардоқли дўст, донишманд ота, улуғ олим сифатида Ўзбекистонда эмас, бутун Совет Иттифоқида яшамокда. Иброҳим Мўминович Совет Ўзбекистонининг Советлар даврида қўлга киритган буюк ғалабаларининг жаҳон бўйлаб тарғиботчиси эди. Ўзбекистон ССР «Билим» жамияти Правлениесининг раиси бўлиб, қадрдон дўст, иноқ, қардош халқлар оиласида республикамиз экономикасида, маданиятда қўлга киритган беқиёс ўзгаришларни эл-юртга етказишда, партия ва ҳукуматимизнинг тарихий қарорларини ҳаётга тадбиқ этишда жонбозлик кўрсатиб келдилар.

Ўзбекистон файласуф олимлари мактабининг йирик тарғиботчиси: «Кундалик ҳаётдан ажраб қолган, яшаб ўрилган кун воқеалари билан ҳамнафас бўлиб, партия ва ҳукумат тузган, халқ ирода қилган режаларни амалга оширишга кўмаклашмаган, ишчилар, деҳқонлар қувончини бўлишмаган фан чин фан эмас. Ундай ҳаётдан ажралган олим ҳам тўла қонли ҳаёт кечирдим, деб айтолмайди!» — дердилар.

Катта олим, юқорида айтиб ўтганимиз қатор масъулиятли вазифалар, жамоат ишлари билан қанчалик банд бўлмасинлар, ижтимоий тарбия тармоғи — оилани, ўғил-қизларни сира ҳам ёддан чиқармас эдилар. Оилага, умр йўлдошига, фарзандларига эътибор, меҳрибонлик оти

бурчи эканлигини чуқур, ҳар томонлама ўрнига қўйиб, уларни талабчанлик билан мустақил ҳаётга, камтарликка ўргатар эдилар. Ўзаро ҳурмат, оқибат, дўстлик бўлган оила гуллаб-яшнади, деб такрор-такрор уқтирардилар. Меҳрибон, азиз ва мўътабар она, содиқ маҳбуба, сирдош дўст сифатида бир умр Иброҳим Мўминович ёнида бўлган рафиқалари Талъатхон аямиз эслайдилар:

— Иброҳим Мўминович Мўминов билан тўрт фарзандимиз қатори, Араббой акаларидан қолган уч жиянимизни ҳам ўз оиламизда катта қилганмиз.

Болаларимизнинг ҳаммаси, улғайиб, олий маълумотли бўлишди. Ўғлимиз Ақромжон шифокор, фан доктори, профессор, Мухторжон, Аҳтамжон, жиянимиз Вафожонлар ядро-физикаси фани соҳасида иш олиб боришади. Жиянларимиздан Пўлатжон — доцент, Моҳирахон — Самарқанд Давлат Университетида дарс беради, қизимиз Зулфияхон ҳам олима.

Домла фарзандларимиздан одобли бўлишни, катталарни ҳурмат қилишни, меҳнатни севишни, жамоат ишларида бўлмасин, уйда, кўчада бўлмасин, тоза-озода юришни талаб қилардилар.

Иброҳим Мўминович ака-укалари билан ҳам жуда иноқ эдилар. Ҳеч бир кишига баланд овоз билан гапирмас эдилар. Ҳаммасини ҳурмат қилардилар.

Атоқли файласуф олим, олийжаноб инсон, меҳрибон мураббий, етук жамоат арбоби Иброҳим Мўминович Мўминовнинг муборак номи абадий яшайди.

Мазкур очеркда биз эл-юрт олдидаги хизматлари партия ва ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланган, иккита Ленин ордени, иккита Меҳнат Қизил Байроқ ордени, яна қатор орден ва медаллар музаффар меҳнатига кўзгу бўлган — улуғ сиймо, аллома Иброҳим Мўминович Мўминовнинг кўп қиррали, сермазмун, ибратли ҳаётидан бир лавҳа сўзладик. Бу — фидокор инсон, мангу, барҳаёт зот ҳақида ёзилажак йирик асарларнинг дебочасидир.

Унинг ўрни мўътабардир

Ўзлигидан кечган юрт иши учун,
Ҳамма вақт ҳамроҳи эътиқод, ғоя.
Бахш этмиш заковату ғайрату кучин,
Шу эл муҳаббати бўлмишдир доя.

МИРМУҲСИН

1976 йил. Ўзбекистон Коммунистик партиясининг ўн тўққизинчи съезди арафаси. Республикамизда социалистик ҳаётнинг илдиз отиб, қарор топишида фидокорлик кўрсатган, мангу барҳаёт сиймолар фаолияти тўғрисида ҳужжатли кино лавҳалар яратиш ўйи етилиб, маълум кишиларга шуларни ўрганиш топширилди. Киночилар сардори, СССР халқ артисти Малик Қаюмов бу ишга бош-қош бўлди. Ёзувчи Комил Икромов отаси Акмал Икромов ҳақида ёзишга киришди. Журналист Георгий Димов Файзулла Хўжаевнинг умр йўлини ўрганишга тушиб кетди. Каминага Абдужаббор Абдураҳмонов сиймосини жонлантириш бахти муяссар бўлди.

Серқирра, сермазмун ҳаёт соҳибининг умр дафтарини варақлар эканман, унинг ўз отаси ҳақидаги дастхатига илк бор кўзим тушди.

— Отамнинг Тошкент яқинида (Ҳозирги Собир Раҳимов райони, Тахтапулдаги «Янги ҳаёт» маҳалласида) тўрт-беш танобча ери бўларди. Дастлаб шу ерга экин экиб, тирикчилик қилган. Қурғоқчилик, сув танқислиги тинкасини қуритгач, бир амаллаб тирикчилик ўтказиш мақсадида аравакашлик, тунукасозлик юмушлари билан шуғулланган.

Биз олти фарзанд эдик. Уч акам — Абдуваҳоб, Тўлаган, Абдуманнон, икки опам — Нисобиби, Сожида бўлиб, ёлғиз отамизга қарам эдик.

Отам шўрлик ҳар кuni киракашликдан тушган пулни эмас, ўзини-ўзи ерди. Баъзи кунлари ортишга нарсa ҳам чиқмасди. Одамларнинг қадақлаб олган нарсаси, қўлида

кўтариб кетишига ҳам юк бўлмасди. Кўп ўтмай, топгани от-уловни сақлашга ҳам етмай қолди. От-аравани сотишга мажбур бўлди. Иш топгунча дастмойни ишлата бошлади. Етиб еганга темир тоғи ҳам чидамайди, деганларидек, ҳамёнида бори тугаса нима билан тирикчилик қилишни ўйларди отам. Фарзандлари — бизларнинг ёнига киришимизга ҳали анча бор. Кечалари мижжа қоқмай чиқарди. «Қандай замон бу,— деб қўярди отам.— Куч-қувватинг бўлса-ю, қаерга қўйишни билмасанг, кунинг ўтмаса! Улимга келганда шоҳу гадо, қашшоғу бадавлат, заифу паҳлавон, ёшу қари бир бўлсаю, тирикликда ажралиб турса! Ҳамма ҳам бу ёруғ жаҳонда баробар бўла қолса нима қиларкин?..»

Узоқдан эшитилган ногора товуши отани бошқа ўйларга тортди.

— Ҳадемай, болаларнинг бўйи етиб қолади. Бу аҳволда тўйни битимга қиламанми...

Энди кўзи илинган эди, азон овози қулоғига чалинди. Мияси ғовлаб масчитга йўл олди. Хаёл дарёсига ғарқ бўлиб, рўпарасидан келган мўйсафидни пайқамади, ён бериб ўтиб кетди. Кекса уч-тўрт қадам юриб, тўхтади-да, орқасига ўгирилиб, бошини қуйи солиб бораётган Абдурахмонга қаради. «Бу қанақаси бўлди, отақадрдон сифатида иззат қилмаса, ёшимни, оппоқ соқолимни ҳурмат қилса, худони қарз саломини берса бўлмайдимиз». У беадабни чақириб, ўзбекнинг эзгу одатини оёқ ости қилиб, салом бермай ўтгани учун таъзирини бериб қўймоқчи бўлди. Шу он Абдурахмон бошини ер бағирлаб турган кулбанинг туртиб чиққан бўғотига уриб, орқасига тисарилиб кетди. «Хаёли жойида эмас. Тинчликмикин?!— мўйсафид жаҳлдан тушди, қалбида ачиниш, меҳр уйғонди.

— Абдурахмон!— унинг қулоғига кирмади.— Абдурахмон!— овозини баландроқ кўтариб чақириб, орқасидан эргашди мўйсафид.

— Лаббай,— уйқудан уйғонган кишидек, саросимада орқасига қаради Абдурахмон.— Узр, пайқамай қолибман.

Улар қуюқ сўрашишди.

— Ҳунари йўқ кишини, мазаси йўқ ишини, ўғлим,— деди воқеадан хабар топган мўйсафид сарғайиб кетган, ҳорғин Абдурахмонга тикилиб. — Мен, биласан, раҳматли дадангни оғайниси эдим, сенга ёмонликни раво кўрмайман. Агар йўқ демасанг, бидъатчиларнинг сўзига кирмасанг, ўз ҳунаримни сенга ўргатсам. Аслида ёмон ҳунар эмас. Лекин бойларнинг «томига тунука ёпилган уйнинг париштаси бўлмайди» деган гаплари уйдирма. Улар камбағаллар бизнинг тунука томларга ҳасад қилмасин деб, турли ёлғон гаплар тўқиганлар.

Хурофот даврида бу гапга учган одамлар ҳам йўқ эмас. Бошларидан чак-чак чакка ўтиб турса ҳам, тупроқ томни афзал кўришади. Абдурахмон ака дунёвий фанлардан унча-мунча хабари бор, ёшлигида бир уста руснинг шогирди бўлган мўйсафиднинг аста-секин қайнаб келаётганини кўриб, босмоқчи бўлиб, гап қўшди.

— Отамлар доим ўғирликни, ғарликни айби бор, ҳалол меҳнатни айби йўқ, дердилар!

— Тўғри-ку, лекин одам деган бунчалик содда ҳам бўлмаслиги керак-да, ўйламай-нетмай, биров нима деса, лаққа ишонавермаслик лозим-да.— У қўлини силкиб, елкасидаги қийиқчасини олди-да, пешонасидаги терини артиб қўшиб қўйди:— Хўп, десанг, шу тунукасозликни ўргатаман, қисқаси, оч ҳам қолмайсан, бойиб ҳам кетмайсан, бир тирикчилигинг ўтади.

Ҳаётни диний ақидалар эмас, адолат кўзи билан кўрадиган Абдурахмон ака тунукасозликни ўрганди. Устоздан оқ фотиҳа олгач, ўғиллари Абдуваҳоб, Абдуманнонларни ёнига олиб мустақил ишлай бошлади. Улар ўз ҳунарлари туфайли ўзбек, рус, татар ва бошқа турли миллат хонадонларида тез-тез бўлиб туришарди. Илмлиникида ҳам, илмсизникида ҳам бўлишарди. Шунда кўп жаҳон воқеаларидан хабар топишар, билимнинг ҳосияти ҳақида, русларнинг саҳовати борасида кўп эшитишарди, одамнинг одамийлиги миллатда эмас, ҳар кимнинг ўзида эканлиги.

ни кўришарди. Шундан, Абдурахмон ака тўрт ўглини саводли қилишга, билимли бўлишига, турли тилларни билишига интиларди.

— Хунарли, билимли киши ҳеч қачон кам бўлмайди,— дерди у фарзандларига,— мен сизларга, аравакашлигим ёнги тунукасозлигим ноёб касб, демоқчимасман. Ҳарҳолда ўйлаб кўринглар.

Отанинг таълими, турли турмуш кузатувлари ёшларни илғор ғоялар кетидан эргашишга бошлаган бўлса ажаб эмас.

— 1911 йилда, тўрт ёшлигимда отам вафот этди,— деб ёзади таржимаи ҳолининг давомида Абдужаббор Абдурахмонов.— Акаларим қўлида қолдим. Отамнинг васиятига кўра мени ўқишга беришди.

Қора чарм камзул кийиб юрадиган Абдуваҳоб акаси бир кун Абдужаббор сабоқ оладиган масчит ёнидаги қоронғу ҳужрага кириб келди. Домла бу кутилмаган ташрифдан юз хаёлга бориб, рангги қув ўчиб, тили калимага келмай, турган жойида қотиб қолди. Инқилоб икки ёшга тўлай деса-ю; бу эски дастгоҳини ҳали ҳам йиғмаса, устига-устак укангизни жуда жағи очиқ, даҳрий саволларни кўп беради, деб арзга журъат этган бўлса, совет милицияси идорасида каттақон, фирқа аъзоси бекорга келадими...

— Тақсир, безовта бўлманг,— деди домланинг бу ҳолатини сезган Абдуваҳоб ака уни ташқарига чорлаб.— Бошқа вақтда имкониятим йўқ. Абдужабборни олиб кетгани келдим. Биласиз, ҳаммамиз кундуз ишдамиз, бола ёлғиз қолиб кетяпти. Тўққизинчи интернат раҳбарлари билан гаплашган эдим...

— Майли, майли...— такрорларди домла.

— Бошқаларга ҳам рухсат берсангиз ёмон бўлмасди.

— Майли, майли...

— Майли, майлимас-да, тақсир, ўзингиз ҳам замонга боқиб ташвиқот қилсангиз ёмон бўлмасди. Янги совет мактабида ўзингизга ҳам иш топиларди.

— Майли, майли...

— Яна майлими! Билимли, ақлли одамсиз, жиддий ўйлаб кўринг. Одам қисматини оллонинг иродасига топшириб қўядиган пайтлар ўтиб кетди энди.

Билимга ташна, зеҳни ўткир Абдужаббор интернат кутубхонасидан чиқмасди, ҳар хил адабиётларни берилиб, севиб ўқирди. Рус тилида анча эркин гаплашадиган бўлиб қолди.

— Нима ҳунар қилмоқчисан?— сўраб қолди кўргани келган акаси.

— Билмадим.

— Ўзинг ҳам ўйлаб кўр, биз ҳам бир маслаҳатлашиб чиқайлик, кейин ҳал қилармиз... Ҳар ҳолда киши севган касбини қилиши керак.

Ҳозирги Ўзбекистон территориясида ўша даврда Россия ёки Украинадагидек таркиб топган ишчи коллективлари, ўз анъаналари, тажрибасига эга бўлган эски саноат марказлари йўқ эди. Тажрибали инженерлардан, ишчилардан, қурувчилардан, станокчилардан бу ерга келтириш, маҳаллий миллат фарзандларидан хоҳлаганларни Москва, Ленинград, Иваново шаҳарларига иш ўрганишга, ўқишга юбориш мўлжалланарди.

Кечқурун ака-укалар тўпланишиб (отанинг тарбиясига кўра, бу хонадонда ҳар бир иш кенгашиб қилинарди), Абдужабборнинг истиқболидаги йўлини ўйлашди.

— Яқинда, мен бир жойда ўқидим,— гап бошлади Абдуваҳоб ака,— Илгари, асосан, океан орти пахтаси билан ишлаган Россиянинг ип-газлама саноатига хом ашё керакми — керак. Пахтани етказиб берадиган жой асосан Ўрта Осиёми — Ўрта Осиё. Демак, истиқболли ҳунар — пахтакорлик. Абдужабборни шу соҳага ўқитайлик.

Бу гап ўтирганларга маъқул тушди.

— Мен ўзига ҳам, бир ўйлаб кўр, дегандим.

Эртага интернатга ўтаман, агар бошқа соҳани ихтиёр этмаган бўлса бас, биз шунга келишдик, дейман.

Абдужаббор акасини қувонч билан кутиб олди.

— Эрталабдан бери роса пойлаяпман. Кечаси ака, интернатимизга катта меҳмонлар келишди. Юқори синф ўқувчиларини йиғишиб, юртимизга ишчилар, инженер, тўқимачилик саноати бўйича мутахассислар жуда зарур. Қим хоҳласа Москвага шогирд қилиб юборамиз — ҳам хунар ўрганади, ҳам ўқийди, дейишди. Жон ака, Москвага, доҳиймиз Ленин яшаган жойга борсам, маза бўлардида. Русчани ҳам биламан, қийналмасдим.

Абдужаббор акасини биларди, битта гапирарди, унинг оғзига тикилиб турарди.

— Бўпти, — деди у бир оз ўйланиб тургач, укасининг елкасига қоқиб, — ишчи авлодидан, чинакам совет ишчиси ҳам чиқсин, ёзил, бор. Кеча биз ҳам маслаҳатлашиб қўйгандик. Пахтани истиқболи катта, шу соҳани ўргансин, дегандик. Яхши, пахтани деҳқони эмас, ишчиси бўлар экансан.

Абдужаббор энди ўн етти ёшга чиққан бўлса ҳам дуркун бўлганидан, ёшига нисбатан каттароқ кўринарди. Соч қўйиб, шапка кийиб юрадиган бўлгач, хусни яна ҳам очилиб, кўҳли бир йигит бўлди. У 1924 йилнинг сентябрини бир гуруҳ ўзбекистонлик йигит-қизларга синфком бўлиб, Москва областининг Реутово станциясидаги йигирув фабрикаси қошида очилган фабрика-завод билим юртида кутиб олди. Бу ерда бир йил таълим-тарбия кўргач, Москва областининг Зарайск шаҳридаги йигирув-тўқув фабрикасида шогирд бўлиб ишлай бошлади. Тўқимачилик саноатига ақли етадиган, бемалол мустақил ишлай олишга қодир мутахассис бўлди. Москва билан танишиб, унга меҳри тушиб уйига қайтди.

Ўзбекистонга қайтишлари муносабати билан ўтказилган митингда Абдужаббор ўз тенгдошлари номидан кўпчилик олдида биринчи марта, рус тилида сўзга чиқди. Йиғилиш охирида худди Абдуваҳоб акасига ўхшаб кийинган, мўйлабли бир киши унинг ёнига келиб, қўлини маҳкам қисди.

— Мутахассис бўлганингга бир суйинсам, рус тилини

мукаммал ўрганиб олганингга яна қувондим. Тил билган, дилни ҳам билади. Сен, ҳали ёшсан, бу тил — Ленин тили, сени юксакликларга олиб чиқади, омон бўл.

Ўзбекистонда фаолиятини 1928 йилда Фарғона тўқимачилик фабрикасида уста-монтёрликдан бошлаган Абдужаббор жамоат ишларида фаол қатнаша бошлайди. Комсомол, касаба союз, партия ташкилотларида тобланиб, кўпчиликка муомила қилиш санъатини ўрганади. У бахтсаодати йўлида унумли меҳнат жангида жавлон ураётган ишчиларни, эркаклар билан ёнма-ён, зўр ғайрат кўрсатаётган аёлларни кўрди, улар билан фикр алмашди, меҳнатни москвалик илғор ишчиларнинг тажрибаси асосида ташкил этишнинг дарғаларидан бўлди, рус ишчиларидан ўрганган кўп нарсаларининг тарғиботчисига айланди.

Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, ишда чаққон, оғир ва мулоҳазали, Тошкентдан келган, Москвада таҳсил кўрган йигит тезда ишчиларнинг ҳам, корхона раҳбарларининг ҳам эътиборини тортди.

1928 йил, Фарғона шаҳар партия комитети унинг ёдида умрбод эзгу бир хотира бўлиб қолди. У Ленин партияси сафига қабул қилинди. Ёш коммунистнинг жамоат ишлари яна кўпайди. Энди у ажойиб ташкилотчи, кишилар қалбига йўл топа оладиган, улар билан аралашиб, зарур йўлга сола оладиган ходим сифатида ҳам танилди.

1930 йилда Марғилон шаҳар партия комитетига секретарь қилиб сайланди. Марғилонда ишлар экан, у ернинг донғини чиқарган, йиллар оша авлодлардан-авлодга ўтиб келаётган тўқимачиликни, камалакдек тобланган атлас тўқишни ривожлантиришга, тўқиш ишларини индустриал асосга кўчиришга куч берди. Илғор фикрли, истиқболни тўғри кўриб, ташаббус билан ишлайдиган Абдужаббор Абдурахмонов 1931 йилда Фарғона областининг маркази Фарғона шаҳри партия комитетига секретарликка сайланди. Уша йили у Йўлдош Охунбобоев билан учрашди. Кўп ўтмай Акмал Икромов қабулига чақиришди. Фарғоналиклар меҳнатингиздан хурсанд. Партия энди сиздан — куч-

га, ғайратга тўлган чоғингизда қишлоқда фойдаланиш ниятида. Нима дейсиз?

— Нимага лойиқ кўрсангиз, мен розиман!

— Ер ислохотини ўтказишга ёрдам берасиз. Қатта-қатта баҳорикор ери бўлган бойларни таг-томири билан қуритишни уддалайсиз. Судхўрларга, карвонбошиларга, эшонларга, ҳожиларга, собиқ амир ва хон амалдорлари бўлса, ўшаларга бўш келмайсиз, улар ҳам текинхўр, меҳнат қилмай тишлаб келган хўжаликлардан.

Меҳнаткаш деҳқонларга ер, сув, пулни аяманг. Улардан ер ортиб қолса, ортиқча ернинг ҳам ўрни бор, яъни камбағал деҳқонлардан ортиб қолган ерлар коллективлаштиришга ҳамиртуриш бўлади. Иложи борича бўш ётган, чўл ерлардан узиб олишни ҳам ўйлаш керак. Маданий юриш, умумий таълим мактаблари, саводсизликни тугатиш, хотин-қизларни ижтимоий фойдали меҳнатга тортиш эътибордан чиқмаслиги керак.

Шу суҳбатдан сўнг, Янгийўл коммунистлари уни район партия комитетига секретарь қилиб сайладилар.

Абдужаббор Абдурахмонов энди ер-сув ислохотига боғ бўлиб, феодал — бойлар ер эгаларининг қолдиқларини тугатишда фаол қатнашади, камбағал деҳқонларнинг чорикорлик азобидан қутулишларига бош-қош бўлди. Кўпчилик ўзбек мусулмончилиқ, ислом туғи остида, бинобарин, дин билан эгизак бидъат, хурофот қолдиқлари исканжасида яшарди. Бурчак-бурчакка биқиниб олган жаҳолат тарафдорлари ҳар бир воқеадан дин йўлида фойдаланишга уринардилар.

Кутилмаганда, 1933 йилнинг ноябрида соппа-соғ юрган азамат йигит қаттиқ касал бўлиб қолди. Дин пешволарига гап топилди. Воқиф ерларини тортиб олиш, бойларнинг ҳақидан кўрқмаслик, аёлларни беҳаёликка ундаш, дин пешволарини менсимаслик ҳаммани ҳам шу кўйга солади худо, деб вайсардилар улар. Ўша йилларда юз берган очарчиликни ҳам қурғоқчиликдан эмас, шундай бетаҳорат кишиларнинг касридан, деб уқтирмоқчи бўлдилар. Одам

қўйиб, жонлик атаб, ўқитиб ташласак, тузалиб кетади, дейишди.

— Бориб айтинг, ўша шайтонларга, силлам қуриб, ўлган чоғимда ҳам ундай қилмайман. Партия, халқ, Ленин бўлмаганида очдан ўлиб кетардим. Революция тонгги отмаганда оиламиз билан қирилардик. Ҳозир қаранг, оиламиз фақат Тахтапулда эмас, бутун Тошкент шаҳридаги энг олдиндаги бадавлат хонадонлардан бири.

Абдуваҳоб акам коммунист, Тўлаган, Абдуманнон акаларим коммунист, ҳаммалари ўз йўлларини топиб олишган, партия, совет органларида яйраб ишлаб юришибди. Нисобиби, Сожида опаларим уйли-жойли, афсуски дадам билан онам кўришмади...

«Мен — янги ҳаёт жангчисиман!» — дейишни яхши кўрарди Абдужаббор Абдурахмонов.

«Чин жангчи йиқилса ҳам, олдинга қараб йиқилади! Тошини терсин, ўша эскилик сарқитига ботган таъмагирлар. Иссиқ жон иситмасиз бўлмайди, ҳадемай, оёққа туриб кетаман. Шуни ўзи ҳам уларга жавоб бўлади».

Янгийўл халқи уни севарди. Унинг юрт учун, кўпчиликнинг бахти учун астойдил курашидан, дўстликнинг нурафшон ғояларини тарғиб қилиши учун ҳам ҳурмат этарди. Қамтар, камсухан секретарнинг осмони фалакда эмас, халқ орасида яшаб, унинг қувончига шерик, дардига ҳамдард эканидан, ҳамма нарсаса ақл кўзи билан қарашидан обрўси орта борарди. Янги ўрганган нарсасини эски тажрибаси билан қўшиб, бойитиб ҳаётга татбиқ этарди.

Келаси йили кўкламга чиқиб, врачлар парвариши кор қилиб, аста-секин тузала бошлади. «Давр олдинга қараб кетаяпти, кишиларга талаб ҳам ўсаяпти. Бор билим, тажрибам кам. Ўқишим керак. Олий маълумот олишим шарт». Қанча обрў-эътибор, яхши мартаба ўзига ўта талабчан, эртанги кунни кўра билган Абдужабборни хотиржам қилолмасди. Бу тўғри иқдор, қарор эди. Юқори ташкилотлар, яқин дўстлари «борига шукур қилишни» айтишди, ҳозир зарур ходим эканлигини уқтиришди, лекин у...

«Мен фақат ўзимни, қорнимни, эғнимни ўйласам, уй-рўзгорим бутлигини кўзласам, бир эмас, минг марта шукур қиламан. Фойдали ходим эканлигимдан ҳам мамнунман. Аммо юртимга бундан ҳам тузукроқ фойда келтирсам дейман! Бунинг учун асос керак — асос чуқур билимда!»

Аҳдида маҳкам турган йигит акалари билан маслаҳатлашди. Унинг ўқиш нияти уларга ҳам маъқул тушди. 1935 йилнинг сентябридан бошлаб Иваново шаҳридаги СССР Енгил саноат Халқ Комиссарлигининг саноат академиясида ўқий бошлади.

Мамлакатнинг бошқа музофотларида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам социалистик қурилиш кенг қулоч ёймоқда эди. Қатор-қатор йирик саноат корхоналари, Тошкент тўқимачилик комбинати, пойафзал фабрикаси, қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводи қурилиши авжида эди. Буларга юқори билимли раҳбарлар зарур эди. Республикада ташкил қилинаётган олий ўқув юртлари, ўрта мактаблар қатори марказий шаҳарлардаги дорилфунунлар ҳам ёрдамга тайёр эди.

Ишчан, билимдон йигит 1937 йилда юқори малакали мутахассис-ташкilotчи сифатларини бойитиб Ўзбекистонга қайтади. Давр — ишлаш даври эмасми, уни ҳам жўшқин, завқли меҳнат қучоғига олди. Дастлаб Қўқон шаҳар партия комитетига, кўп ўтмай Бухоро область партия комитетига секретарь қилиб сайланди.

Табиатан ақлли бўлган кишилар кузатувчан бўладилар, яхшиликларни териб, ўзлаштириб бойиб борадилар, ҳеч қачон, ҳеч нарсасига қалбдан қониқиш ҳосил қилмайдилар, изланиш давом этаверади, эрта бугундан афзал бўлиши ўйи билан яшайдилар, истиқбол хизматига бутун хизмат камарини боғлаб меҳнат қиладилар. Абдужаббор шундай кишилардан эди. Хотиржам юрганини кўрмасдингиз, ҳар қандай шароитда ҳам ўз идеалига содиқ қолар, қайғудан йироқ эди.

— Вей, дунёга икки марта келасанми, меҳнатга шўн-

ғиб кетдинг-ку! — деб гина қилиб қолишлари баъзан бирга ўсган дўстлари соғиниб.

— Қизиқмисан, ҳамма нарсанинг ҳам ўз вақти бор — ишни ҳам, дам олишни ҳам, кулгини ҳам, йигини ҳам. Қим меҳнатдан ўлибди. Қани улфатчиликми, биз тайёр, кетдик. Яхшиси бизникига бора қолайлик, келинойингиз Гулжаҳон ажойиб таомлар устаси.

Уни ишдан узиб кетсалар хурсанд бўларди. Беморларни кўришга эринмасди, маросимларга боришса, жуда бўлмаса бир кўриниб кетишга вақт топарди-ю, дам олишга шошилмасди. Дўстлари даврасига кириб қолса яйрарди, шўх болаликдаги ёр-биродарлари билан шошмай суҳбатлашар, тиниб тингларди. Юрти ютуқларидан мақтаниб гапиришни, ошириб айтишни ёқтирарди. Ҳаммаси бизники — халқники, халқ бойиётганини эшитса қувонарди-да.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретарлигига сайланган Усмон Юсупов Абдужаббор Абдурахмоновни Янгийўлдан яхши биларди, унинг ишчанлигига, олимлигига, ҳар қандай муаммони тўғри еча олишига тан бериб юрарди. Хушхулқлигини айтмай-сизми, ҳамиша, ҳар жойда маънавийетини пок сақлай оларди. 1938 йилда Ўзбекистон меҳнаткашлари меҳнатсевар ташаббускор, содиқ фарзандига зўр ишонч билдирди, катта масъулият юклади, республика ҳукуматини бошқаришни топширди. У Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Халқ Комиссарлари Советининг (1947 йилдан Ўзбекистон ССР Министрлар Совети) раиси лавозимига кўтарилди. Халқни севган, кўпчиликка яхши хизмат қилиб хурсанд бўладиган Абдужаббор Абдурахмонов Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Усмон Юсупов, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Раиси Пўлдон ота Охунбобоев билан ҳамкорликда Ўзбекистонни иқтисодий ва маданий жиҳатдан янада равнақ топтиришга киришадилар. Усмон Юсупов Абдужабборга яқиндан ёрдам беради, уни Сталин билан, Сиёсий Бюронинг бошқа аъзолари билан таништиради.

Бутун қалби, юриш-туриши, интилишлари билан замонавий йигит — Москва ва Ивановода ўқиган Абдужаббор катта интернационалист бўлганди. Рус пролетарлари мактабида тобланган, буюк Ленин ғояларининг жанговар агитатори, у — ўз ўлкаси истиқболини улуғ социалистик Советлар мамлакати тақдири билан чамбарчас боғлиқ тарзда тасаввур қилади. Партия мактаби сабоқларини кўрган А. Абдураҳмонов ишчи — коммунист ҳам бўлган эди.

Усмон Юсупов билан Абдужаббор Абдураҳмоновлар Ўзбекистоннинг мамлакатга, мамлакатнинг Ўзбекистонга берадиган ёрдами, Коммунистик партия Марказий Комитети, ССР Иттифоқи ҳукумати илгари сураётган вазифаларни ҳал қилиш, Катта Фарғона каналини қуриш, чўлларга сув чиқариб, янги ерларни ўзлаштириш, пахтани кўпайтириш режаларини тузиб тонг оттиришарди. Абдужаббор Абдураҳмонов капитализмгача бўлган даврга хос муносабатлар келтириб чиқарадиган қийинчиликларни йўқ қилиш масаласига эътиборни тортиб, бусиз илгарига силжиб бўлмаслигини уқтирарди.

— Аниқроқ тушунтиринг-чи, — қунт билан сўради Усмон Юсупов.

— Биласиз, — деб ётиғи билан гапирарди раис, — бунини ВЦСПС Ўрта Осиё бюросининг учинчи пленумида ўзингиз ҳам айтган эдингиз, баъзи жойларда техникага эътибор яхши бўлмаяпти. Ҳамюртларимиз меҳнатнинг ибтидоий феодализм формаларига мослашган эмасларми, уларнинг машинада, заводда, корхонада ишлашга ўргатиш қийин, айримлари осон йўлга ўтиб олиб, улардан қўл меҳнатида фойдаланишни маъқул кўрмоқдалар. Бунақада, маҳаллий миллат кишиларидан етук ишчилар, дастгоҳчилар қачон етишади.

— Ҳақ гап, қойил, — қўли билан Абдужабборни ниқтаб олиб кетди Усмон Юсупов, — бундай қилишнинг бошқа томони ҳам бор, — ишлаб чиқаришни ўрганиш, эгаллаш ўрнига ишчи ҳадеб ўз миллатини пеш қилаверса, ишлаб

чиқариш техникасини эгаллай олмайди, ўсмайди, унмайди. Биз ҳар иккала ҳолга қарши курашишимиз керак.

— Биз ҳар томонлама етук, янги кишини тарбиялашимиз лозим, — давом эттиради Абдужаббор Абдурахмонов.

— Ҳа-да, — унинг елкасига қоқиб, қўллаб-қувватларди Усмон Юсупов, — инсонга овқат, уй-жой, кийим-кечакнинг ўзи кифоя қилмайди, ҳаёт тўлақонли бўлиши учун ғазал ҳам, музика ҳам, театр ҳам керак. Сиз кўпроқ шу масалаларга жиддий киришинг.

Республика, халқ тақдирига партия раҳбари сифатида биринчи галда Усмон Юсуповнинг жавоб беришини чуқур англаган Абдужаббор Абдурахмонов унинг тўғри, фойдали фикрларига ҳурмат билан қарар, уларни жон-жаҳди билан бажарарди. Бўлиб ўтган суҳбатдан кейин у фан, маданият, адабиёт ва санъат кишилари билан тез-тез учрашиб, шу соҳадаги зарур ишларни амалга оширишга тағин эътибор билан киришиб кетди. Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Комил Яшин, Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистонда ижод қилган Алексей Толстой, Николай Тихонов, Якуб Қолас, Всеволод Иванов, Николай Погодин, СССР Халқ артисти Николай Черкасов каби маданиятимиз юлдузлари билан бамаслаҳат Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг ташкил этилганлиги, Алишер Навоий юбилейининг нишонланганлиги, Навоий номидаги, Муқимий номидаги театр биноларининг қурилганлиги, «Тоҳир ва Зухра», «Насриддин Бухорода» сингари фильмларнинг яратилганлиги тарихий воқеа бўлиб қолди.

Қатта Фарғона канали, Чирчиқ электр химия комбинати, Фарҳод гидроэлектростанция қурилиши Усмон Юсупов, Йўлдош Охунбобоев қатори Абдужаббор Абдурахмонов ҳам фаол қатнашган энг йирик иншоотлардандир.

1939 йилнинг март ойи яқинлашиб келарди. Бутун мамлакат Коммунистик партиянинг XVIII съездига тайёргарлик кўрарди. Съезд минбаридан сўзланадиган путқ

борасида Усмон Юсупов билан икки раҳбар узоқ, атроф-лича гаплашишди.

— Давлат, бир юз эллик миллион сўмга бориб қоладиган Катта Фарғона канали қурилишини қўллаб-қувватлармикан?— деб сўраб қолди тўсатдан Абдужаббор Абдурахмонов, Урта Осиё лойиҳа-қидирув трести тузган дастлабки харажатлар сметасига ишора қилиб.

— Роса чуқур ўйлайсиз-да, аниқ фикр юритасиз, Усмон Юсупов съездда айтса-ю, фикри ўтмай қолса, қандай бўларкин, дейсиз. Яшанг, энди келишиб олайлик. Тўғри, давлат битта қурилишга шунча пул ажрата олмайди. Бунимиз сўрамаймиз ҳам. Агар Фарғона колхозлари ўзларига, ўз иқтисодларига зарар етказмаган ҳолда, харажатнинг маълум бир қисмини гардонларига олсалар, қолган қисмини давлат бюджети ўз зиммасига олади.

— Бу тўғри қарор, Фарғона колхозлари бунимиз қилишади. Ҳисоблаб, аниқ қилиб берамиз сизга.

Сув учун кураш йўлидаги Ўзбекистон Компартиясининг фаолиятини маъқуллаган КПСС Марказий Комитети ва Иттифоқ ҳукумати — йирик сув иншооти — Катта Фарғона канали қурилиши ҳақида махсус қарор қабул қилади. Унинг қурилишини ташкил этиш ва амалга ошириш Ўзбекистон КП Марказий Комитетига ва Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советига топширилади, ҳукумат комиссияси составига Усмон Юсупов, Йўлдош Охунбобоев, Абдужаббор Абдурахмонов, яна қатор раҳбар ходимлар, мутахассислар киритилади. Қурилиш жараёнида Абдужаббор Абдурахмонов ажойиб ташкилотчи, меҳрибон, талабчан, юксак маданиятли раҳбар сифатида кейин танилади, совет, ҳўжалик ташкилотларини, саноат корхоналарини, канални, маданият ўчоқларини муддатидан илгари қуриб битказилишини таъминлашга, ишнинг кўзини билиб сафарбар этади. Ўзини босиб, туйғуга берилиб кетмайдиган, ўзига нисбатан талабчан, юксак маънавий маданият киши сифатида танилади. 45 кунда, 160 минг киши қатнашиб, — 270 километрлик Катта Фарғона Канали қуриб

битказилади. Бу каналда ер қазиш ишлари 1939 йил 1 августда бошланиб, 15 сентябрда тамомланади. У. Юсупов, Й. Охунбобоев ва А. Абдурахмоновлар бошлиқ Катта Фарғона канали қурилиши ҳукумат комиссияси бу канални ишга солиш йўли билан халқ ҳашарлари уюштириш та-шаббусини бошлаб беради.

А. Абдурахмонов қийин, мураккаб ишларни ҳам омма-га таянган ҳолда бошлаб, тузум афзалликлари қўл келган ҳолда Улуғ Ватан уруши йилларида янада янги куч билан майдонга чиқди. У асабий, жиддий, кескин мунозараларни оғирлик билан енгарди.

Ўзбекистон Коммунистик партиясининг 1940 йил март-да бўлиб ўтган IX съезди тинч қурилишнинг учинчи беш-йилликда амалга ошириладиган режаларини белгилаб берди. Ғайратга, кучга тўлган Абдужаббор Абдурахмонов революцион курашлар оловида тобланган халқ донолигини ўзида мужассамлаштирган Йўлдош Охунбобоев, Усмон Юсупов қаторида учинчи беш йиллик планларини муддатидан илгари бажарилишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшишга астойдил киришди. Янги беш йилликнинг биринчи йил якунлари қувончли бўлди. Айниқса, пахтачиликда янги муваффақиятларга эришилди. Ўзбек халқи сув учун бўлган жангда донгини чиқарди. Биргина 1940 йилда ирригация ва мелиорация соҳасида амалга оширилган ишлар ҳажми аввалги икки беш йилликда қилинганидан кўпроқ бўлди. Ўзбек халқининг ўзи сиёсий жиҳатдан ўсди, Совет Иттифоқи халқлари билан дўстлиги янада мустаҳкамланди. Республика ҳукуматининг раиси бу соҳадаги ишларни яна авж олдириш иштиёқи билан ёнарди.

Учинчи беш йилликнинг иккинчи йили бошланди. Аф-суски, у охиригача тинчлик, яратувчилик йили бўлолмади. Фашистлар Германияси тинчлигимизга, чегарамизга даҳл қилди.

Улуғ Ватан урушининг бошланганлиги ҳақидаги хабар республикага етиб келиши билан, Усмон Юсупов, Абду-жаббор Абдурахмонов, Йўлдош Охунбобоев бошлиқ бу-

тун Ўзбекистон она-Ватан ҳимоясига отланди. Халқ урушнинг биринчи кунидан бошлабоқ ҳар қандай йўл билан душманга зарба беришга сафарбар этилганлиги кўп сонли кўнгиллилар аризасидан ҳам маълум. Биргина Самарқанд область ҳарбий комиссариатларига 1941 йилнинг 22 июнидан 8 июлигача 1316 кўнгилли Қизил Армия сафига олишни сўраб ариза берди. Коммунистик партия ва Совет ҳукуматининг 1941 йил 29 июнда чиқарган Директивасида мамлакатнинг бутун ҳаётини ҳарбий ҳолатга кўчириш программаси илгари сурилди. «Ҳамма нарса фронт учун, Ғалаба учун!» деган шиор совет кишилари турмуши ва меҳнатининг асосий мақсади бўлиб қолди. Абдужаббор Абдурахмонов ҳамма соҳада бўлганидек, Ўзбекистон Компартияси раҳбарлигида республика халқ хўжалигини ҳарбий йўлга солиш, меҳнат ва иқтисодий имкониятларни фронт эҳтиёжларига сафарбар этиш соҳасида жуда катта ташкилий иш олиб борди. Фақат 1941 йилнинг июль — ноябрь ойларида юзга яқин саноат корхонаси Ўзбекистонга кўчириб келтирилди.

Республика партия ва ҳукумати кўчириб келтирилган корхоналарни тез жойлаштириш, дастгоҳларини ўрнатиб, ишга солиш топиригини белгилангандан олдин бажариб турди. Ишлаб чиқариш учун янги кучлар тайёрланди. Шу тариқа чаққонлик, юқори онглилик, юксак ташкилотчилик жараёнида бошланган иш ҳамма соҳада ҳам Ғалабага муносиб ҳисса бўлиб қўшилди. Ўзбекистон халқи уруш йиллари совет ватанпарварлигига нақадар содиқ эканликларини намойиш этдилар. Халқимиз, бир одамдек, фашист босқинчиларга қарши ор-номус учун, улуғ Совет Ватанининг озодлиги ва мустақиллиги учун курашга бел боғлади. Юз минглаб ўзбеклар — солдат ва офицерлар Ватан урушининг барча фронтларида душманга қарши жанг қилдилар. Маданият — санъат ходимларига яқин турган Абдужаббор Абдурахмоновнинг 1942 йилда, фронтдаги ўзбек жангчиларига қарата ўзбек халқи номидан ёзилган оташин хатнинг ташаббускорларидан бири бўлди. Халқ-

нинг бу даъватига ўзбеклар қаҳрамонликлари билан жавоб берадилар. Душман билан бўлган жангда жонларини аямай ҳаракат қиладилар. Ўзбеклардан 65 киши Совет Иттифоқи Қаҳрамони юксак унвонига сазовор бўлди, 118 мингга яқин киши жанговар орден ва медаллар билан тақдирланди.

Фронт орқасида совет ватанпарварлигининг юксак-намуналарини кўрсатган, ўзининг бор куч ва имкониятларини фронт эҳтиёжларига берган, бу ишга Ўзбекистон меҳнаткашларини сафарбар этган раҳбарлардан бири бўлган Абдужаббор Абдураҳмонов уруш йилларида ўзининг чинакам ленинчи интернационалист эканлигини яна бир марта намоён этди. Ўзбек халқи фашистлар асоратидан ўзини асраб, Совет Ўзбекистонига келган барча совет кишиларига қардошлиқ ёрдамини берди. Ишчиларимиз, инженер-техникларимиз чинакам меҳнат қаҳрамонлиги кўрсатдилар. Ҳар бир киши икки, уч киши учун ишлаб фронтга қурол, ўқ-дори етказиб берди.

Бу даврда республика ҳукумати қишлоққа ҳам катта эътибор берди. Қолхозчи деҳқонларимиз ҳам ўзларининг ватанпарварлик бурчларини юқори даражада англашларини кўрсатдилар. Фронтга озиқ-овқат, ҳарбий саноатга хом ашё кети узилмай жўнатилиб турди. А. Абдураҳмонов пахтамизнинг аҳамияти ҳақида гапирар экан, Анна Ахматованинг қуйидаги сўзларини эслайди: «Ленинград даҳшатли қамал кунларига нонсиз бардош берди, пахта бўлмаса, демак, порох бўлмаса, Ленинградга янада қийинроқ бўлади».

Буюк Галабанинг муқаррарлигига тўла ишонган республика партия ва ҳукуматимиз барча соҳада қурилиш, яратиш ишларига ҳам катта эътибор берди.

Кўчириб келтирилган корхоналарни жойлаштириш ва ишга солиш, қатор янги корхоналарни қуриш республикада энергетика базасини кенгайтириш масаласини жиддийлаштирди. А. Абдураҳмоновнинг бевосита иштирокида Тошкент областида 6 гидроэлектростанция, Фарғона во-

дийсида иссиқлик электростанцияси қуриш плани ишлаб чиқилди. Улардан биттаси Бекобод районида Сирдарёни бўғиш йўли билан қурилиши керак эди. Бу станция Фарҳод электростанцияси номини олади.

Саноатни, қурилишни давом эттириш билан қишлоқ хўжалигини ҳам давр талаблари асосида олиб бориш зарур эди. Пахта маҳсулотини ошириш билан бир қаторда, ғаллани 2,5—3 марта ошириш керак эди.

Улуғ Ватан уруши йиллари бир неча бор жангларга совға-саломлар олиб борган республика меҳнаткашлари вакиллариға раҳбарлик қилади, генерал Петров билан ҳаракатдаги Қизил Армия жангчилари ёнига бориб, уларни янги қаҳрамонликларға отлантиради.

А. Абдурахмонов республика Министрлар Советининг раиси сифатида илм-маърифатни, маданиятни, санъат ва адабиётни ривожлантиришға, уларнинг тармоғини кенгайтиришға катта эътибор берди.

Умр бўйи А. Абдурахмонов ҳукумат ишлари билан қанча банд бўлмасин, меҳрибон ота сифатида, оила меҳрини ҳам қозона олган эди. Унинг ишчи қизи, фаол-комсомол аъзоси Гулжаҳон Шокироваға бўлган муҳаббати, ақлли, ёқимтой рафиқанинг доимий ширин, мулоҳазали суҳбати, оиладаги меҳнати ҳамма учун ибратли, ҳам ардоқлидир. Ота-онанинг халққа бўлган муҳаббати бу кун уларнинг қизлари, невараларида намоёндыр.

Атоқли давлат арбобининг Совет Ўзбекистони меҳнаткашлари кўп сонли коммунистларининг коллектив бўлиб сарфлаган куч-ғайратлари меваси — яшнаган социалистик республикамиз эришган ажойиб ютуқларни таъминлашға қўшган ҳиссаси, ҳалол садоқатли меҳнати юксак мукофотлар билан тақдирланган. У беш марта Ленин ордени, икки марта Меҳнат Қизил Байроқ ордени, Бириччи даражали Ватан уруши ордени, «Хурмат белгиси» орденлари, кўплаб медаллар совриндорӣ эди.

Рост, эришилган натижалар кўп миллионлаб кишилар меҳнатининг самараси. Бироқ, партиямизнинг, шу жумла-

дап, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг, силкам ўн икки йил А. Абдурахмонов бошчилик қилган республика ҳукуматининг фаол раҳбарлик, ташкилотчилик ва илҳомбахш фаолияти жуда катта роль ўйнаганлиги ҳам равшандир. Унинг Ўзбекистонни ривожлантириш, равнақ топтириш ишига нақадар кўп ғайрат, ирода ва бошқача эҳтирос сарфлаганлигини бирга ишлаганлар қониқиб билан эслашади.

У совет раҳбарига хос катта ва шонли йўлни босиб ўтди.

— Партия ва совет ташкилотларида ҳукуматнинг топшириқларини бажариб келяпман,— деган эди камтарлик билан ўзи ҳақида кам гапирадиган А. Абдурахмонов.— КПСС Марказий Комитети, Совет ҳукумати бошқа республикалар каби Ўзбекистонга кун сайин ёрдам ва эътибор бериб турмаганларида бу муваффақиятларга эришиб бўлмасди. Келажак авлод эришилган натижаларни мустаҳкамлаш билан кифояланиб қолмайди, уларнинг бу натижалардан анча ўзиб кетишларига аминман. Бунинг учун тегишли иқтисодий база бор, Ватанимиздаги барча халқларнинг мустаҳкам ҳамкорлиги ва қардошларча ёрдами бор. Халқимиз жуда меҳнатсевар, энг муҳими кўпроқ иш қилишни, тезроқ, яхшироқ ишлашни юракдан истайдиган халқ.

Совет Ўзбекистонимиз бугунги кунда эришган ва эришадиган оламшумул ғалабаларда ва авлодларимизнинг социалистик турмуш тарзини бу қадар мустаҳкамлашларида улкан давлат арбоби, оташин коммунист ва оловқалб инсон Абдужаббор Абдурахмоновнинг ўрни мўътабардир.

ЁРУҒ ЖАҲОН

Жарроҳ каравот тепасига сал энгашиб, бемордан ҳолаҳвол сўради. Кейин чолнинг елкасидан ушлаб уни охиёста турғизди-да, кўзига ўралган бинтни еча бошлади. Хона

тинч. Юраклар гуп-гуп уради. Чол қаравотдан пастга сурилиб тушаркан, полга чўккалаб хитоб қилди:

— Бормисан, ёруғ жаҳон! Ассалому алайкум, кўҳна дунё! Зулмат пардасидан, ажал чангалидан қутқарган ҳалоскорим, шифокорим, умрингиз боқий бўлсин!

Дилдан қайнаб чиқаётган самимий ташаккур сўзлариданми, ё ишининг хайрли нихоясиданми, Маҳмаджон Қомиллов енгил тин олди, инсонга қувонч, табассум туҳфа этиш — олий фазилат! Қамтар, камгап бу шифокорнинг мазмунли умр йўлидаги поғоналар кўз-олдимда намоён бўлди.

* * *

Студент Маҳмаджон тонг отгунча китоб мутулаа қиларди. Бу, ҳамма замон ва маконларда студентларнинг чекига тушган нарса — бусиз иш битмайди, лекин...

— Дадаси, ўғлингиз озиб кетяпти, айтинг, китобларга камроқ тикилсин! — деб қолди бир куни онаси.

— Ўғлим, ўқиш қийнамаяптими? — сўради ота.

— Йўқ, отажон! Сиздан русчани озми-кўпми ўрганиб олганим яхши бўлган экан, русча китобларни дуруст тушуяпман. Кечалари ўтиришимнинг боиси, ҳозирча ўзбекча дарслик йўқ, ҳамкурсларимнинг илтимосига кўра русча китобларни ўқиб-ўрганиб, уларга ҳам гапириб бериш... фақат... — У жим бўлиб қолди.

— Гапиравер тортинмасдан, болам!

— Чироқнинг мойи тамом бўлиб қоляпти!

— Нима қиялсан!

— Гапнинг очиғи рус ёзувчиси Горькийнинг ишини тутяпман. Биласизми, у китобларни қандай ўқиган: ой нури-ни товоқчанинг юзига тушириб, ўшанинг ёруғидан фойдаланган, мен кетмонингиздан фойдаланаяпман.

— Биз ҳали, сени ухлайсан десак, шундай қиялпман дегин? Кўзинг ишдан чиқади-ку! Ўқишни битирмасдан ҳасса ушламоқчимисан?!

— Ота, айбга буюрмайсиз, сўзингизни бўлдим. Ундай

бўлмайди. Ўзим кўз доктори бўлмоқчиман. Ҳозир шу ихтисос бўйича очилган тўғаракка қатнашяпман.

— Майли, болам, ўзинг биласан. Эртага керосин топиб келаман. Илло, вақтида дам олишга ваъда қилсанг.

Маҳамаджон ваъда қилди-ю, аммо бедор тунлари камайиш ўрнига тобора кўпайиб борди. Курсдан курсга кўчган, рус тилини яхшироқ билган сари китобдан бош кўтармайдиган бўлиб қолди. Жамоатчи фаол студентлар қатори маҳаллаларда тиббиётга, озодагарчиликка оид суҳбатлар ўтказиш, семинарларда, тўғаракларда доклад қилиш, комсомол топшириқларини бажариш Маҳамаджоннинг сеvimли ишларидан эди. 1939 йил Маҳамаджон ҳаётида унутилмас из қолдирди. Илмдан бебаҳра қолган кишининг фарзанди олий маълумотли врач дипломини олди.

— Ота, аспирантурада ўқишни давом эттир дейишяпти, майлими?

— Билиминг кўпайса, дастинг ҳам узаяди болам, майли;— деди Комил ака.

— Ўқинг,— деди таниқли кўз врач, Туркистонга биринчилар қатори келган шифокор Н. И. Оранский,— биз қариб қолдик, маҳаллий олим, билағон кадрлар жуда зарур,— маслаҳат берди у.— Ёрдам керак бўлса, бош устига, ҳеч тортинмай келаверинг.

«Кўзнинг эгаси бор, у оллонинг марҳамати» деб табиблар, эмчилар, кинначилар кўзи оғриганга қарашмасди. Минг-минглаб изтиробдаги ожизлар худодан, авлиёлардан пажот сўраб ётардилар. Кўзларини шифобахш сувларга ювиб кўрардилар, муқаддас, деб аталган жойларга ситти-нардилар. Аммо, зиё кўрмай ўтардилар. Кўз касаллигини тушунадиган, уни даволашни биладиган ўзбекнинг ўзи йўқ эди.

«Комилжон аканинг ўғли, кўз доктори бўпти»;— деган овоза бутун Кўкча даҳага тарқалди. «Бошқа касалларни ҳам тузатаётган эмиш»,— шундай гаплар оғиздан-оғизга кўчиб, ўша атрофдаги табибларнинг оромини бузилди. Шун

да улар нуфузли домла, эшонлар орқали Маҳмаджонни тийиб қўймоқчи бўлишди. Бир куни Эшон маҳалла чойхонасида Маҳмаджонга киноя қилиб: «Кўз эгамники, уни тузатаман деб овора бўладилар»,— деди.

— Тақсир, сизга аввало бир саволим бор,— мулойим гап бошлади Маҳмаджон. Ҳамма ўтирганлар у томонга қарашиди. Имомнинг рухсатини кутмай давом этди ёш врач:— Тарихимизни биласизми?

— Ўзларидан ўрганамиз-да,— деди заҳарханда билан имом.

— Ундай бўлса, эшитинг!— ўзини сезмаганга олиб, жавоб қилди врач.— Ўрта Осиёмиз бир замонлар жаҳон маданияти энг тараққий этган марказлардан бўлган. У Фарб билан Шарқни боғлаб турувчи йўл устида жойлашганлигидан маданиятимиз ҳам, иқтисодиётимиз ҳам бағоят ривожга минган. Шунда Хоразм бутун дунёга машҳур математик ал-Хоразмийни, буюк астроном Берунийни, Бухоро мисли йўқ табиб Абу Али ибн Синони, Самарқанд олимлар сардори Улуғбекни берган. Дарвоқе, азиз ва муътабар зот Абу Али ибн Сино мусулмон эди-я?

— Алҳамдулилло, мусулмон эди!

— Ҳа, яшанг! Уша улуғ мусулмон олим ўзининг тиббиётга оид катта китобларидан бирини кўз касалликларига, уларни даволашга бағишлаб, хато қилган экан-да!

Имом жим. Чойхўрлар жим. Баъзилар имомнинг ҳозир бошлаб жавоб беришни кутади. Бироқ имом бирор «илмий» гап айтай деса саёз билимининг таги кўриниб қолишидан қўрқади. Шунинг учун қўрқоқ олдин мушт кўтарари қабалида жиртакликка ўтди.

— Чумчуқ семирса ботмон бўлмайди. Сен ўзингни ким билан тенглаштиряпсан, тирранча!— У, сен баҳс қилишга арзимайсан, деганнинг ишорасини билдирмоқчи бўлиб қўл силтади-да, кимдир узатган чойни паришонлик билан пуфламай ичиб юборди. Иссиқ чой етган жойигача ичини куйдириб борди шекилли, кўзларидан ёш, пешонасидан тер чиқиб кетди.

«Иссиқ демайсизми!»— деди чой узатган кишига зарда билан ва ҳассасини дўқиллатгангча чиқиб кетди. Кетидан уч-тўрт муҳлис ҳам йўргалаб қолди, уларнинг оёғи остонадан узилмасданоқ, чойхона шипини осмонга учиргудек самимий қаҳ-қаҳа янграб кетди...

* * *

— Уғлим, сени район ҳарбий комиссариати чақирибди,— деди отаси кутубхонадан қайтган Маҳмаджонга бир куни.

Маҳмаджоннинг Қуролли Кучлар сафидаги хизмати Улуғ Ватан урушига уланиб кетди.

90 — Ўқчи дивизия полкларида бирининг врач М. Комилов авжи Ленинград қамали вақтида Ладога кўлидан ўтказилиб, С. М. Киров номидаги Ҳарбий Медицина академиясига ўқишга юборилди. У бу ерда таниқли кўз шифокорлари Виталий Николаевич Архангельский каби етук олимлардан таълим олиб, яна ўз дивизиясига — Ленинградга қайтди.

— Ихтисослаштирилган армия госпиталининг кўз бўлимини қабул қилинг,— дейишди штабда,— сизни беморлар кутяпти.

Маҳмаджон кенг залга кириб, юзи оқ дока билан ўраб ташланган солдатларни кўрди. Қон сизиб чиққан дока остидаги кўзлар нажот сўраб, жавдирагандек туюлди унга.

— Халат борми?

— Бор?! Лекин дам олиб, сўнг киришмайсизми?

— Халатни беринг, асбобларни олиб келинг!

Тонготаргача операциялар давом этди.

— Бир юз қирқ еттинчи,— деди ҳамшира Наташа охириги беморга навбат келганда.— Толиқиб кетдим, ўртоқ врач.

— Бир киши қолди, синглим! Ҳозир дам оламиз!

Аммо дам олиш қаёқда дейсиз. Ярадорларнинг кети узилмасди. Навбатдаги беморнинг тепасига келган Маҳма-

маджон турган жойида бўшашиб уйқуга кетди. Шу пайт жарроҳхонага Ҳарбий кенгаш аъзоси, генерал кириб келди. Жарроҳни уйғотмоқчи бўлишди. У ҳеч нарсани сезмасди. Генералга воқеани тушунтиришди. У безовта қилмасликни, дам олиб бўлгач, ҳузурига юборишни айтиб, хайрлашди.

— Маҳмаджон Комиловнинг бир ўзи,— жуда қийналяпти,— деди госпиталь бошлиғига ҳамширалардан бири,— ўзи бу ҳақда чурқ этмайди. Иродали одам. Агар ёрдамчи врач берилмаса у кишидан ажралиб қоламиз. Ўртоқ бошлиқ, яна бир илтимос, менинг кирганимни билмасин, хафа бўлади!..

— Бўлимингизда қанча бемор бор?— сўради Маҳмаджонни чақиртирган Ҳарбий кенгаш аъзоси.

— Кўп эмас!

— Қанча!

— Юздан ортиқроқ...

— Сизга ёрдамчи врач берамиз, икки киши. Уларни кўз касалликларига ихтисослаштирасиз.

— Ёрдамни зарур ерга берингизлар, бизда куч етарли,— деди Маҳмаджон.— Қасаллар ишимиздан қониқмаётган бўлса, улгурмай, шошиб қолаётган бўлсак, унисини айтинглар, тузатайлик!

— Йўқ, ундай гап йўқ,— деди генерал бир сўзли Маҳмаджон билан баҳслашув натижа бермаслигини англаб.— Мана, кўплаб беморларнинг кўзини даволадингиз. Лекин ҳали биронта операциянинг муваффақиятсиз чиққанини кўрганимиз ҳам, эшитганимиз ҳам йўқ. Бу ҳақда гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Бизга мутахассис керак. Шу икки врачни кўз операциясига ўргатиб берасиз.

— Бу бошқа гап!— деди жилмайиб Маҳмаджон.

Генерал у билан хайрлашар экан, кўкрагига биринчи даражали Қизил Юлдуз орденини қадаб, ишларига муваффақият тилаб қолди.

— Бир кунда 150 жангчининг кўзини операция қилиб, нур-зиё бахшида этиб, сафга қайтариш — қаҳрамонлик.

Ғалаба кунигача жангларда қатнашиб, кўп ярадорлар кўзига зиё қайтарган Маҳмаджон Комилов озод Прага, Берлин тупроғида ўзининг жанговар дўстлари билан хайрлашди.

* * *

Бир ҳафта келди-кетди бўлиб, Комил ака ўғли билан тузукроқ гаплаша олмади ҳам. Ниҳоят, одамларнинг кети сал узилиб, ота-бола ёлғиз қолишди.

— Ўғлим, соғлиқлар қалай?

— Яхши, ота, оёқ-қўлимдан ярадор бўлган эдим. Ҳаммаси битиб кетди. Фақат Ленинград қамалида қорним шишиб, бир оз тоб ташлаб қолган. Парҳез қилиб турилса, тузалиб кетади. Нимайди?

— Келди-кетди бош устига бўлаверади... Энди, ўғлим, эсон-омон келдинг, ҳали ҳам урушдан олдинги гап, ўқишнинг кетига туш!

— Тўғри-ку, ота. Лекин сиз ҳам, онам ҳам кексайиб қолибсиз. Мен ишлай, уй-жойларни бир оз тузатиб, кейин ўқишни давом эттирай.

— Йўқ, болам, ундай қилмайсиз, менинг айтганимни қиласиз,— деб сизлашга ўтди Комил ака. Одатда аччиқланса шундай қиларди.— Уруш тўхтади. Энди жангга кетадиган харажатлар бўлмайди. Ҳаммасини шу ҳаётни тиклашга сарфлайди ҳукуматимиз. Бу демак, турмуш фаровонлашиб кетади...

Тошкент врачлар малакасини ошириш институти-нинг директори Жўра Пўлатов солдат либосида келган йигитни бошда танимади, танигач хурсандлигидан тана-сига сиғмай кетди.

— Маҳмаджон Комилов, марҳамат! Эсон-омон келдингизми?— ширин сўз билан кутиб олди Жўра Комилов.— Қалай, аҳволлар яхшими? Жуда яхши келибсиз, сиз каби тажрибали мутахассисга зормиз. Эртагаёқ ишга киришаверишингиз мумкин.

— Раҳмат, устоз. Агар қарши бўлмасангиз, бир ўйлаб кўрсам.

— Нимасини ўйлайсиз, ука! Қўрқманг, бу ерда иш урушдагидай қийин бўлмайди.

— Йўқ, устоз, гап қийинчиликда эмас. Ота билан маслаҳатлашадиган бошқа бир масала бор.

— Хўп, ўзингиз биласиз. Лекин кутамиз...

* * *

— Ота, кенгашли тўй тарқамас, дегандек, яна бир олдингиздан ўтай, девдим.

Маҳмаджон аввалгидек рўзғорга, уй-жойга қараши лозимлигини айтса, отаси кўнмаслигини ўйлаб, ўз мақсадига эришиш учун бошқа важ кўрсатишни маъқул кўрди.

— Мана, ўқишни битирганимга анча бўлиб қолди. Биринчидан, кўп нарсалар ёдимдан чиқиб кетган, иккинчидан, анча ёшга кириб қолдим, ўқишни давом эттиришга кучим етармикан?

— Яхши гап,— деди ота Маҳмаджонга синовчан боқиб,— ўлимдан бошқа ҳамма нарсани кўрдим. Энди, тил билан дилнинг гапини ажратишга фаҳмимиз етади. Кейин, ким айтган сизга, ёши ўтган одам ўқишни кўтаролмайди деб? Ўқишнинг кечи йўқ. Ўғлим, ташвишланманг, оч қолмаймиз.

Маҳмаджон Жўра акага бориб, очигини айтди.

— Отам ўқишни, аспирантурани давом эттиришни маслаҳат беряптилар. Ўзимизга қолса, сиз айтгандек, ишласам дейман. Нима маслаҳат берасиз?

— Иккаласини ҳам қиласиз,— деди Жўра ака,— мен Архангельский билан...

— Кечирасиз, сўзингизни бўламан,— деди Маҳмаджон кўзларида қувонч ёниб,— Виталий Николаевични айт-япсизми?

— Йўқ, ука, бу тошкентлик Архангельский, исми-шарифи Пётр Фёдорович. Яхши мутахассис. Институтимиз кўз касалликлари кафедрасининг мудири.

У ҳар куни саҳарлаб ўрнидан турарди. Бугун ҳам отаси Қомил ака билан Маҳбуба холани уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида юриб рафиқаси Матлубахонни оҳиста ёнига чақирди.

— Столда нон қолдирдим, ҳали онамиз уйғонсалар дастурхонга қўясиз.

— Майли-ку, ўзингиз кечгача нима қиласиз?

— Бир кун минг кун бўлмайди. Ленинград қамалида бундан ортиғига чидаганмиз. Онамнинг тоблари йўқ, у киши дардни енгиш учун кўпроқ тамадди қилишлари керак. Хайр, яхши ўтириглар,— секин гапириб, ҳовлига тушди у.

Шу пайт нариги уйдан онасининг овози эшитилди:

— Маҳмадҷон! Болам, бу ёққа қараб кет.

— Ойиҷон, тузукмисиз? Мен сизни безовта қилмай деб...

— Онанг турганда сен ухлаб ётгандинг, ўғлим,— деди кампирнинг тепасида ўтирган Қомил ота.

— Бугун жуда вақтли кетаянсан, тинчликми?

— Тинчлик, онажон. Ўзингиз биласиз, трамвайга ишопиб бўлмайди, имтиҳоним бор, пиёда қолсам кечикмай дейман-да.

— Даданг ҳам шундай деб турувдилар. Имтиҳондан қачон ўтасан, қачон ўтмайсан, мана шуни ола кет.

Она дарструмолда бир нарса узатди. Маҳмадҷон қараса, бир бурда нон билан бир думалоқ қанд.

— Нега емадингиз? Ахир, сизга қувват керак!..

— Ол, болам, ола қол. Ҳозир отанг заборнийга нон олиб келадилар.

— Қаёқда!— деди у кичик дўконнинг атрофида навбат кутиб турган кишиларни ўйлаб,— навбатлари пешинда ксладим, кечқурунми? Йўқ, ойи, ўзингиз енг!

— Болам, ол, мен рози!

— Йўқ, ойиҷон! Ўзингиз енг!

— Мени хафа қилма!

«Қўнгил учун бўлса ҳам ол. Маҳмадҷон,— деди у

ичида.— Олмасанг кечгача сени ўйлаб дардлари улғайиб кетиши мумкин. Олгин-да, ҳалигининг ёнида қолдир!»

— Майли, ойижон!

* * *

Неча ойдан бери профессорнинг диссертация тўғрисидаги фикрини кутади. «Ёқмадими, бўлмадими, айтишга тили бормаяптимикиан? Ундоқмасдиров. Ахир, ҳамкасблар, яхши бўлади дейишганди-ку? Тажрибалар ҳам ўзининг маслаҳатига мувофиқ ўтказилган. Нима бўлдийкин?» Маҳмаджон қўллари билан сочини тараб, ўйланиб қоларди...

— Шаштинг паст, ука?— деб сўраб қолди бир куни Жўра Пўлатов. Рангинг ҳам кетиб қолибди.

— Йўғ-эй, яхшиман. Бир оз иш кўпроқ.

— Ёлгон гап сенга, ярашмас экан. Қачон ишдан чарчагандингки, энди чарчайсан. Бошқа гап борга ўхшайди.

— Топдингиз. Илмий ишимни топширгандим. Устоздан жавоб бўлмапти. Қўлим ишга бормаи юрибман. Уруш, ўқиш, иш давридаги машаққатлар бир бўляпти-ю; бу ҳам бир бўляпти.

— Менга қара, ташвиш қилиб юрасанми, шартта кириб сўра, ҳа деса яхши, йўқ деса камини тўлдир.

* * *

Тонг билан Маҳмаджонлар эшигига Жўра ака билан яна бир киши келди.

Жўра ака эшикни оҳиста тақиллатди. Ичкаридан овоз эшитилмади. Қаттиқроқ урди. Ҳамон жим. Чопиб бориб, уй орқасини дукиллатди, одам ҳам шунақа бўладими, кузатиб қўймайсанми, деди ҳамроҳига қараб.

Шу пайт эшик очилиб, Комил ота кўринди.

— Ҳа-ҳа, болам, тинчликми?— сўради Жўра аканинг уй орқасини бесаранжом муштлаётганини кўриб.

— Маҳмаджон уйдаими?— жавоб ўрнига сўради у.

— Уйда, нимаиди?

Меҳмон отанинг ёнидан лип этиб ўтди-да, дўсти ётган хонага кирди.

Маҳмаджон кўрпага бурканиб ётарди.

— Хайрият,— деди эшитилар-эшитилмас, оҳиста оёқ учида юриб уйдан чиқаркан.

— Ассалому алайкум, қани энди кўришиб қўййлик,— деди Жўра ака отага қўл узатиб,— бунни қаранг, кеча профессорга учрашган экан, у киши, аниқ билмадим-ку, афтидан, диссертациясини ҳали хом деган бўлса керак. Маҳмаджон бундан хафа бўлиб, алламаҳалгача ишлаб ўтирибди. Мана булар кўрибди, кузатиб қўйй дейишса унамабди, ёлғиз ўзи кетибди. Шундан хавотир олиб, минг хаёлга бориб келгандим, эсон-омон экан.

— Шундайми?!— сўради ота соқолини силаб.— Уйда ҳам ухламай ҳовлини айланиб юрди. Мен, одати бўйича у-бунни ўйлаб юрибдим, дегандим.

— Ассалому алайкум,— деди остонадан тушиб келаркам Маҳмаджон.— Тинчликми?

Ҳовлида турган уч киши, жойларида шамдек қотиб, Маҳмаджонга тикилиб қолишган эди. Жавоб ўрнига, нега бунчалик боқиш? Маҳмаджон ҳайрон бўлиб, у ёқ-бу ёғига қаради.

— Сочингнинг ярми қани?— У сочини силамоқчи бўлганди, қўли яланг бошига тегди.

Жўра ака қўлидан ушлаб, уйдаги ойна ёнига етаклади. Сочи тўкилиб, ёстиқ билан битта бўлиб ётарди.

— Одам шунақа ҳам ичга ютар, куюнчак бўладими?— деди ўпкаланиб дўсти.— Ҳозир,— деб эшикка чиқиб кетди. У сартарошни бошлаб келганида Маҳмаджон ўрнида ётарди.

— Нима қилди?— сўради отадан.

— Бирдан ўзини ташлаб юборса бўладими,— деди ота ўпкасини тутолмай.

Эртаси Жўра ака янги бир гап топиб келди.

— Беҳуда хафа бўлиб юрибсан,— деди у Маҳмаджон-

га,— ишинг нега орқага сурилаётганининг асил сабабини билдим. Ё ўз ишинг ҳеч нарсага арзимаёди деб юрибсанми?

— Ҳамма гап шунда-да, ака, ўзимча ёмон эмас эди иш. Бирданига ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, бўлмайди, деса бўладими. Ток ургандек бўшашиб кетдим. Кечаси билан яна синчиклаб ўқиб чиқдим.

— Нимаси бўлмайди, деб сўрамадингизми?

— Уша пайтда, тилга гап келади, дейсизми?

— Хуллас, ука, ўзингизга ярашиқли иш қилмабсиз. Аввало, нега бўлмаслигини сўраш керак эди; сўнгра, ахир, бир одамнинг гапи гап бўлиб кетмаслигини тушуниш, бошқа мутахассисларнинг фикрини билишингиз керак. Қим айтади сизни паст-баландни кўрган, оғир, доно йигит деб.

— Шундай дейсиз-ку,— деди сочи бўлмаса ҳам одати бўйича бошини силаб Маҳмаджон,— баъзан бир оғиз гап ҳам фикрлар оқимини ўзгартириб юборади.

— Ҳа, майли, ўтган гапга салават, кеча кечқурун устозингизнинг уйига бордим. У узр сўраб юборди. Гап-диссертацияда эмас, бошқа ёқда экан. Ҳозир кўз касалликларни соҳасида малакали мутахассислар кам эмасми. Агар, сиз диссертацияни ёқлаб, фан кандидати бўлсангиз, кафедра сўзсиз сизнинг қўлингизга ўтаркан. Бир номард шуни истамабди. Устоз ўшанинг гапига кирганига ўзи ҳам хафа. Ҳаётда шунақаси ҳам бўларкан...

Йигирма кунча ётиб, тузалган Маҳмаджон Комилов Москвага жўнаб кетди.

* * *

— Тушимми ё ўнгимми, Маҳмаджон, сенмисан? — қучоқ очиб кутиб олди Москвада профессор Виталий Николаевич Архангельский.

«Қандай қабул қилишаркан, қандай баҳо беришаркан!»— деган хаёллар билан борган ўзбек ўғлонининг кўнглини қуёш ёритгандай бўлди.

— Қани, гапир-чи, яхшимисан, ота-онанг сиҳат-саломатми,— сўради профессор. Сўнг улар Улуғ Ватан уруши

Йилларида Ҳарбий Медицина академиясида ўтган ўқишни
ёслашди.

— Бир минг тўққиз юз қирқ учинчи йил сира эсимдан
чиқмайди. Уша вақтда академияда олган билимларим
аспирантурани давом эттиришимга жуда катта ёрдам бер-
ди-да, устоз.

— Хўп меҳнат қилибсан,— деди устоз гапни бошқа
ёққа буриб.— Илмий ишинг менга маъқул. Бошқаларнинг
ҳам сўзини эшитарсан.

Ниҳоят, бошқаларнинг сўзини эшитадиган дақиқалар
ҳам келди. Москва олимлари диссертацияга юксак баҳо
беришди. Маҳмаджон Қомиловнинг кўп йиллик орзуси
ушалди. Қомил ака ҳам армони ичида кетмайдиган бўлди.

* * *

— Баъракалла, ўғлим,— деди хасталаниб ётиб қолган
ота,— берган тузимга мингдан-минг розиман. Бахт ёр бў-
либ, ниятимизга етдик. Эндиги насиҳатим шуки, элдан
хизматингни аяма, бу ёруғ жаҳонни, обод диёрни кўрмай,
армонда қоладиган одам бўлмасин!

— Ота, ота!— қани энди эшитса, падари бузруквор.

Маҳмаджон ака 1958 йил баҳорнинг жума оқшомини,
отасининг сўнгги табаррук сўзларини ҳамон эслайди.

* * *

У ишдан саккизинчи трамвайда Навоий кўчаси бўйлаб
уйига қайтарди.

— Ассалому алайкум, доктор!— деб ўрин бўшатади
унга ўрта ёшлардаги киши.— Мана, бемалол ўтиринг.

— Раҳмат.

Уни қаерда кўрган эканман, деб ҳайрон боқади Маҳ-
маджон ака. Нотаниш одам буни пайқади шекилли, ўзи-
ни танитди:

— Ўтган йили клиникангизда ётган эдим. Кўзимни оч-
ганингиз эсингиздами?

— Ҳа, ҳа, эсимда. Саломат бўлинг.

Гарчи эсида бўлмаса ҳам, уни ранжитмаслик учун шундай деди. Ахир, кунига ўнлаб бемор қўлидан ўтгандан кейин қайси бири эсида турсин?

Трамвай билан ёнма-ён келаётган енгил машина Чорсуда тўхтади.

— Маҳмадjon ака, бу ёққа тушинг, илтимос.

У, бирор ёрдамим керак бўлса керак, деб пастга тушди.

— Яхшимисиз, доктор. Онам, сизга кўрсатмасимиздан олдин, куппа-кундуз ҳам туртиниб юрардилар. Ҳозир китоб ўқияптилар. Мана тайёр машина, йўқ демайсиз, уйингизга ташлаб ўтаман.

Ҳар куни шундай. Маҳмадjon ака кўчага чиқди, учтўрт шифо топган, кўзи очилган киши ёки уларнинг яқинлари бирон тарзда ўз миннатдорчилигини билдиришга интилади.

* * *

Маҳмадjon Комиловга Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби Н. Ф. Архангельский йўқлаганини айтишди.

Эшигига «Кўз касалликлари кафедраси» деб ёзилган хонага кириб қолган Маҳмадjonга профессор бир варақ қоғоз узатди. Қафолатнома эди у.

— Маҳмадjon, сиз ўтириб туринг, ҳозир қайтаман.

У чиқиб кетди. Маҳмадjon профессор берган ҳужжатни ўқий бошлади.

«Маҳмадjon Комилов, 1917 йилда туғилган. 1939 йилда Тошкентдаги медицина институтини тамомлаган. 1939—1940-йилларда шу институтда аспирантурада ўқиган. 1943—1944-йилларда Ҳарбий Медицина академиясида кўз касалликларини даволаш, операция қилиш махсус курсини битирган. 1944—1945-йилларда ихтисослаштирилган госпиталларнинг кўз бўлинмаларида врач, бошлиқ бўлиб хизмат қилган. 1946-йилда Тошкентдаги врачлар малакасини ошириш институтининг кўз клиникасига келди. 1955 йилда Москва шаҳридаги врачлар малакасини ошириш

марказий институтида диссертация ёқлаб, медицина фанлари кандидати илмий даражасини олди.

М. Комиловнинг кўз врачлари жамиятида ўқиб берган қўлёзма шаклидаги илмий ишлари, матбуотда босилган асарлари шуни кўрсатадики, у илмий иш қилишга қодир ходимдир. Унинг Москвада муваффақиятли ёқлаган «Кўз касалликларини даволашда баъзи дори-дармонлардан фойдаланиш» деган темадаги диссертацияси ҳам шундан далолат беради. Ёш олимнинг кўз врачлари жамиятида қилинган докладлар юзасидан музокараларда актив қатнашиши, масалаларга ижодий, атрофлича ёндашиши кўз касалликларига чуқур қизиқишини, уни севишини кўрсатади.

Шифохоналарда узоқ вақт ишлаганлиги, пойтахт (Москва, Ленинград) ва хорижий (Прага, Вена) шаҳарларда даволаш ҳамда илм бериш ишларининг қандай ташкил этилганлигини кенг ўрганганлиги билан у тажрибали врач — диагност ҳамда ўз ишини ипидан-игнасигача чуқур биладиган кўз операцияси жарроҳи бўлиб етишган. У жарроҳлик техникасини жуда яхши эгаллаган, ҳар қандай кўз касаллигини операция қилишга қодир мутахассисдир.

М. Комилов Тошкент ва Москва шаҳарларида жойлашган врачларнинг малакасини ошириш институтларида узоқ йиллар давомида педагогик ишларини олиб бориб, ўз дарсини ҳозирги замон билимлари даражасида тушунтира оладиган тажрибали педагог эканини ҳам кўрсатди.

У жамоат йўли билан топширилган барча ишларни ўз вақтида сифатли қилиб, ташаббус билан бажариб келмоқда.

Ушбу кафолатнома Тошкент Медицина институти ва Тошкент врачлар малакасини ошириш институти кўз касалликлари клиникалари мудирлигида ишлаб, етти йил М. Комилов ишларига раҳбарлик қилганлигим асосида ёзилди.

Мазкур айтганларга кўра, медицина фанлари кандидати М. Комиловнинг доцент унвонида кўз касалликлари

кафедраси мудири вазифасини бажарувчи лавозимида ишлашига кафолат бераман.

Ўзбекистон ССР да хизмат кўрсатган фан арбоби, медицина фанлари доктори, профессор.

П. Архангельский.

Тошкент шаҳар, 1953 йил.»

— Жуда ошириб юборибди-ку,— деди хижолат чекиб Маҳмаджон ака.

— Ўқидингми, бўлдими?— сўради хонага кириб келган профессор,— бардам бўл! Устозлар кўкрагини яна баландроқ кўтар!

* * *

Ўз меҳнати, ташкилотчилиги билан кафедрага ҳам, клиникага ҳам бошлиқ бўлиб қолган М. Комилов бу ҳурматни меҳнатдан деб билди. 50 ўринли клиника юз бемор даволанадиган қилиб кенгайтирилди. Шу даврда унинг куйиб-пишиши билан республиканинг бошқа областларида ҳам кўз касалликларини даволаш муассасалари очилди. Натижада мутахассисларга эҳтиёж ортди. Доцент М. Комилов бошчилик қилаётган клиникага Ўрта Осиё республикаларидан, қардош Қозоғистондан ҳам келадиган врачларнинг малакасини ошириш топширилди. Ҳар йили 300—400 киши ўқишга келадиган бўлди. Доцент уларнинг ўқишини ташкил этиш билан бирга, ўз дарсига ҳам тайёрланар, ҳар ҳафтада икки кун беморларни операция қилар эди.

— Олимлар сафини янада кенгайтириш масаласини ўйлашимиз керак,— деб масала қўйди Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлигининг олдига М. Комилов.

— Жуда соз,— деди министр,— аспирантлар қабул қилинг.

М. Комилов илмий раҳбар сифатидаги фаолияти шундан бошланди. Кўз касалликлари бўйича аспирантурага ўтказилган конкурсда Қутби Аслонова ғолиб чиқиб, ўқишга қабул қилинди.

— Темани пухта танлашимиз керак,— деди аспирант билан суҳбатда раҳбар,— унинг ҳаёт учун ҳам, фан учун ҳам нафи тегадиган бўлсин.

Қутби Аслоновага «Фарғона водийсидаги баъзи саноат корхоналарида кўз жароҳатларининг олдини олиш» темаси топширилди. Бу тема илмий кенгашда бир оғиздан маъқулланди. Сўнг Ашхободда муваффақиятли ёқланди. М. Комиловнинг шогирдларидан Альфия Умарова, Ҳасан Мирзаевлар ҳам кўз касалликларига оид муҳим масалаларни ҳал этмоқдалар.

Клиникада тузалиб чиқаётган ожизлар билан суҳбатлангангиз, оғизларидан бол томади.

— Маҳмаджон Комилов тузатдилар.

— Комилов Ўрта Осиёда биринчи марта кўзни беозор музлатиб операция қилипти.

— Докторнинг усталигига қойил қолиш керак.

Маҳмаджон Комиловнинг номи мўъжизакор, афсонавий қўл эгасига айланди. Мамлакатнинг узоқ бурчакларидан одамлар қабулига кела бошлади. Аслида ҳеч қандай мўъжиза, сирли қўл йўқ эди. Оддий инсон қўли, оғир, қунт билан юзага келган уста жарроҳлик, инсон интилиши, изланишининг меваси — мўъжиза ишлар қилинарди. Бу — совет фанининг мўъжизаси эди. Улуғ Ватан уруши йилларида Тошкентда яшаб, беморларни даволаган В. П. Филатов мактабининг мўъжизаси эди. Унинг соҳиби оддий ўзбек йигити, совет врач, олим Маҳмаджон Комилов эди.

Республикада кўз касалликларини даволайдиган муассасалар қирқдан ошиб кетди. Кўз врачларининг сони доим ошиб бермоқда. Буларнинг ишига республика миқёсида раҳбарлик қилиш, илгор тажрибаларни умумлаштириш ва ўрганиш лозим эди. Шунда республикада кўз мутахассисларининг илмий медицина жамияти тузилди. Маҳмаджон Комилов жамият правлениесининг раиси қилиб сайланди.

Ишлар яна кўпайди. Областларда кўз касалликларини

даволашни ташкил қилиш, мураккаб операцияларни бориб ўтказиш, даволашнинг янги усулларини ўрганиш бошланиб кетди.

— Кўз касалликларини даволайдиган, бу соҳани чуқур ҳар тарафлама ўрганиш имкониятини берадиган махсус шифохона қурмаса бўлмайди!— таклиф киритди М. Комилов. Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлиги бу фикрни қувватлади. Ўз таклифининг маъқулланганидан мамнун бўлган Маҳмаджон ака тўғри клиникага келиб, бу хушxabарни ҳамкасblарига етказди.

Маҳмаджон ака ташкилотчилик, раҳбарлик, педагог-лик билан бирга ҳафтада икки марта жарроҳлик ҳам қила-веради.

— Бу деган сўз,— тушунтирди Қутби Аслонова,— врач — жарроҳ тўрт кун на уйқу, на тиним билади. Шунинг учун унутмангки, врач операция арафаси ҳам, эртаси кунлари ҳам ҳаяжон, умид, ташвиш ва қувонч билан яшайди. Бир кун аввал операцияни қандай қилиб яхши ўтказишни, унинг қандай чиқишини ўйласа, эртасига бемор ўзини қандай тутишини, ишининг натижасини фикрлайди. Ўзингизга маълум ҳар қандай оғир, ишнинг кўзини биладиган киши ҳам кўнгли тинч бўлмаса ухлай олмайди.

* * *

Кўз врачларидан бири тошкентлик бемор Г-га: «Сиз Москва, Киев ёки Одессага боришингиз, профессорлар билан маслаҳатлашингиз лозим»,— деди.

— Нега, ўзимизда малакали мутахассислар йўқми?

— Ўша врач нима учундир Маҳмаджон аканинг да-рагини айтмади. Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ-да.

Бемор Одессада бўлди: «Маҳмаджон Комилов кўрди-ми? — деб сўрашди. Киевга келди. «Ўз доцентингиз бор-ку»,— дейишди. Охири Москвага борди.

— Кўзингиз яхши бўлиб кетади,— деди СССР кўз касалликлари шифохонасининг бош врач-и профессор Виталий Николаевич,— фақат операция қилиш керак.

— Ҳамма нажот ўзингиздан профессор!

— Мен қилардимۇ қўлим титраб кетади, кексалик енгаяпти.

— Бўлмаса кимни тавсия этасиз?

— Бунинг устаси Маҳмадҷон Комилов, ўзингизнинг Тошкентда, — деди профессор беморга синовчан боқиб. — Баъзи бир кишиларга илмий даражага, фахрий унвоуларга қараб баҳо берадилар. Лекин янглишадилар. Фаи кандидати, доктори бўлмаган шундай талантлар, тажрибали мутахассислар борки, нимасини айтасиз! Маҳмадҷон Комиловнинг Москвада ҳам, Филатов ватани — Ленинградда, Одессада ҳам, медицина равнақ топган Киевда ҳам кўз врачлари-жарроҳи сифатида обрўси катта. Маслаҳат, шу кишига учрашинг.

Москвадан қайтган бемор М. Комиловни Чимбой кўчасида Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлигининг яқинида қуриб ишга туширилган икки юз ўринли Бирлашган ва ихтисослаштирилган кўз касалхонасида учратди.

Доцентнинг таклифи ва ташаббуси билан, партия-ҳукуматимизнинг раҳмхўрлиги туфайли барпо этилган, замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган кенг, ёруғ бу шифохонага республикадаги барча йирик кўз врачлари чақирилган эди. Тошкентдаги медицина институти, Самарқанд, Андижон кўз касалликлари клиника ва диспансерларидан келган мутахассислар янги шифохонани қандай яхши жиҳозлаш, ишни самарали ташкил этиш учун нима қилиш лозимлигини маслаҳатлашишарди.

М. Комилов жамият правлениесининг раиси, республика кўз касалликлари бош врачлари сифатида ҳар бир ишни коллектив бўлиб ҳал этишни, энг яхши таклиф, маслаҳатлар асосида иш режаларини тузишни одат қилиб олган. Бу гал ҳам шу йўлни тутган эди.

— Кенгаши тўй тарқамас, — дейди доцент ўз севган гапини такрорлаб, — ҳозир республикада 46 та йирик кўз касалликлари диспансери, амбулаториялар ишляпти. Улар кундан-кунга кўпаяпти. Бунинг устига Ўзбекистонда

ҳисобга олинган 40 мингга яқин кўзи ожиз киши бор. Шундай катта ишга кўпчиликнинг доно даҳоси зарур.

Тўпланганлар кетди. Ҳалиги бемор М. Комиловнинг ёнига келди. У бўлган воқеани айтиб, Москвадан бу ерга юборишганини, ёрдам беришни сўради.

— Қўлдан келганча ҳаракат қиламиз,— деди врач.

Яқинда ҳалиги бемордан келган хатни ўқидик:

— Ассалому алайкум, мўътабар шифокор, ҳурматли отахон! Нима десам экан, нима дейишни ҳам билмайман... Мен яхши ёзишни билмайман, ҳеч хат ёзмаганман. Мен, туғма кўр бўлиб туғилган, бир неча йил зулматда яшаган беморингизман. Мен, сизнинг ишхонангизда биринчи марта ота-онамнинг расмини кўргандим. Бугун ўзларини кўриб турибман. Мени шундай бўлиб келганимга, кўриб туриб ҳам ҳеч ким ишонмайди. Баъзан ўзимни ҳам ишонгим келмайди. Бу — менманми! Қуёшни, гулларни кўраяпман. Ҳамма-ҳаммаси бир ажойибки, табиат бир кўркем эканки... Мен кўряпман... Умрбод миннатдор қизингиз...

* * *

Медицина фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби М. Комилов хонасида ўтирибмиз.

Хона эшиги очилиб, бир кекса аёл кириб келди.

— Хайр, ўғлим, минг раҳмат. Мен кетяпман. Бу ерга етаклаб олиб келишганди, Маҳмаджон болам, энди ўзим кўриб, юриб кетяпман, ҳасса ҳам қолди.

Бу аёл Хоразмдан келган 70 ёшли бемор Иброҳимова эди.

— Омон бўлинг, онажон!— деди Маҳмаджон Комилов ўрнидан туриб хайрлашар экан.

— Раҳмат, ўғлим, ёруғ жаҳон тургунча турунг, болам, хайр!

Маҳмаджон ака олтмишдан ошган бўлса ҳам она-онада. Жойига келиб ўтирди-ю, қўлларини қовуштириб

пешонасига тираганча, бошини қуйи солиб, жим қолди. Бир оздан сўнг, қизарган кўзларини артиб деди:

— Узр, кампирни кўриб, онам ёдимга тушиб кетдилар.. Уйга бордим дегунча, айвондан бошларини чиқариб, оқ дока рўмолларини у ёқ-буёққа ташлаб, эсон-омон келдингми, деб, худди узоқ вақт кўрмаган кишидек кутиб олардилар. Бутун чарчоғим чиқиб кетарди. Ҳаёт экан, оламдан ўтмагандайлар... Кун икки кеча бир шоирга бориб учрашиб келдим, шеър киши юрагининг силқиб чиққан ифодасимасми, онадан миннатдорчилик сўзини битиб беришини илтимос қилдим: фарзанддан шу-да, тошга ёздириб, ёдгорлик қилиб қўймоқчиман...

Профессор ҳаётнинг мазмунини, жамият, ота-она, оила, фарзанд олдигаги бурчини, яшашдан мақсад нималигини яхши биларди. Қайси соҳадан гап очманг — адабиётми, санъатми, тарихми, физиками, бемалол гаплашади, баҳс-лашади. Уртоқлари орасида ҳам йўқ одам йўқ — шоир, ўқитувчи, боғбон, муфти — турли касб эгалари. Уларни уйга чақириб, суҳбатлашиб ўтиришни яхши кўради.

— Ожизлик ёмон, — деди олим. — Кўрмай қолишдан оғир даҳшат бўлмаса керак, деб ёзган экан буюк Горький, бемор бўлиб бир неча кун кўзини бойлаб юрганида. — Бу ифода қилиб бўлмайдиган алам, инсон дунёсининг ўндан тўққизини олиб қўядиган дард.

Ҳа, инсонга дунёни кўришдан ортиқ бахт бўлмаса керак. Шундан, ҳаёт меваси фарзандни, одамлар кўзга қиёс қилсалар керак. Шунинг учун ҳам икки фарзандим — ўғлим Холидбек билан, қизим Жамилани кўз касалликлари мутахассислигига йўлладим.

— Ота касбини танлашибди-да, фарзандлар.

— Фақат, улар отадан ўзиб кетишлари керак!

Йигирма беш ёшидаёқ 'медицина' фанлари кандидати унвонини олган Холидбек Комилов, ҳозир Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг академиги, физика-математика фанлари доктори В. Қобилов, техника фанлари доктори Ҳ. Қодиров раҳбарлигида кўз касалликлари аниқлаш,

даволашда кибернетика усулларида, электрон-ҳисоблаш машиналарида фойдаланиш хусусидан кенг кўламда илмий иш олиб бормоқда.

— Ҳозирги вақтда,— деб тушунтирди Х. Комилов,— 500 хилдан ортиқ кўз касаллиги аниқланди. Айтайлик, агар ҳар бир кўз касаллигида 15—20 тадан ўзига хос белгилар ҳисобга олинган тақдирда ҳам у белгиларнинг ҳаммасини шифокор ёдида сақлаб туrolмайди, шундай эмасми. Шифокор кўз касалликларини ҳисоб-китоб билан яна ҳам аниқ биладиган, белгилайдиган, даволайдиган бўлади.

Истиқболда даволашнинг яна ҳам такомиллашуви табиий. Ҳозирнинг ўзида қанча янгилик, қулайликлар йўлга қўйилди. Синчков олим, қунтли, қўли енгил жарроҳ Маҳмаджон Комилов раҳбарлигида кўз касасига ўрнатиловчи линзалар билан кўзнинг кўришини тўғрилаш, лазер нурлари билан даволаш, микроскоп билан операция қилиш йўлга қўйилди. Бундан йигирма йил олдин дардга даво тополмаган беморлар бугун фаннинг юксалиши, уни усталик билан, тез қўлланиши натижасида бемалол тузалиб кетяпти.

— Ҳали ҳам йўлдамиз, йўлда,— дейди тиниб-тинчимас олим М. Комилов,— устод Филатовнинг бир гапи бор: «Иложсиз бемор йўқ, иложсиз хасталик ҳам йўқ. Фақат иложсиз врач бор!» Ҳаммамиз зиё таратувчи номимиз борми, иложли шифокор бўлишга интилаверишимиз керак!

ШИДДАТ

Москвадаги тўқимачилик институтининг анжуманлар хонаси. Машҳур олимлар, ҳар бири ўз фани соҳасида улкан мактаб яратган йирик устозлар, қанчадан-қанча табиат сирларини очган, ихтиролари билан оламга танилган, башариятнинг илмий-техника тараққиётига улкан ҳисса қўшган мўъжизакорлар, дунё фузалолари тан берган муаллимлар бугун бу ерда жамулжам.

Ўтирганларнинг холис фикрини билиш учун даврага бир мухлис бўлиб қўшилдим. Катта залнинг тўридаги деворга турли рақамлар ёзилган, қизил, қора, кўк чизик тортилган, мураккаб қоидалар кўчирилган жадваллар илинган. Хонадаги одамлар ўртасида ўзаро қизгин суҳбат борса ҳам ғала-ғовур сезилмайди. Одоб, мулозимат, мулоҳимлик, улуғворлик ҳукмрон. Ҳозиргина қандайдир бир мавзунини тугатиб, жим ўйлаётган кишилар ёнига, ижозат сўраб ўтирдим.

— Дарҳақиқат, Ўзбекистон медицина, механика, ядро физикаси, математика, химия борасида номдор, — деб гап бошлади ҳалиги олимлардан бири.

— Чиндан ҳам шундай. Иккиланмай айтишим мумкин: айниқса, химия фани бўйича Ўзбекистон Совет Иттифоқининг асосий таянчларидан ҳисобланади. Сергей Николаевич Наумов, Обид Содиқов, Собир Юнусов, Малик Набиев, Карим Аҳмедов, Ҳамдам Усмонов, Исак Платонович Цукерваник, Амина Абдурасулева каби атоқли химиклар кўп Ўзбекистонда. Уларнинг ҳар бири таърифга лойиқ, бир дунё одамлар, меҳнатсевар олимлар, ҳалол, пухта иш қилишади.

— Беруний, Ал-Хоразмий авлодлари-да, — қўшиб қўйдим иккинчиси унинг сўзларини маъқуллаб. — Мапа мен, биласан, бошқа фан билан шуғулланаман. Шунга қарамай ўзбекистонлик бир ёш олим химия бўйича докторликка мўлжалланган илмий ишини дастлабки муҳокамага қўяди дейишганди, атайлаб келдим. Янгилик оласан, бойийсан киши.

— Жуда тўғри, — деди суҳбатдоши ҳали бошлаган фикрини давом эттириб, — астойдил излашади, топишади!

Шу маҳал илмий кенгаш раиси, таниқли совет олими, РСФСРда хизмат кўрсатган фан арбоби, СССР Давлат мукофотининг лауреати Захар Александрович Роговин қалам билан графинни оҳиста уриб, ўтирганларнинг диққатини ўзига жалб этди-да, гап бошлади.

— Қадрли ўртоқлар! Бугун муҳокамангизга ўзбекис-

тонлик ёш олим Мирҳожӣ Асқарович Асқаров ўзининг «Акрил, метакрил ва иткан кислоталари эфирлари полимерларнинг ҳамда - сополимерларининг синтези ва улар хоссаларини текшириш» деган темадаги илмий ишини олиб келган. Агар маъқул кўрсангиз, уни диссертация сифатида ёқламоқчи. Марҳамат, Мирҳожӣ Асқарович!

— Ҳали жуда ёш эканми?— деди олдинда ўтирган олим шеригининг қулоғига.

— Неча ёш берасиз?

— Ўттиз, ўттиз беш!

— Айни кучга тўлган, ишлаб толмайдиган, излаб зериқмайдиган пайти-да. Ўттизга кирмай академик бўлганлар бор-ку! Ҳа, оғайни, ақл ёшда эмас, бошда. Ҳамма ишни оқибати ҳал қилади.

— Шундай, ҳақ гап, ҳамма ишни оқибати ҳал қилади, ўз олдига фанда янги натижаларга эришишни эмас, балки унинг «поғоналари» бўйлаб кўтарилишни вазифа қилиб қўйган илмий ходимлар ҳам йўқ эмас.

— Тўғри, аммо бундай кайфиятдаги шахслар тезда кескин зарбага учраптилар! Ҳарҳолда ёшликда отни қамчилаб қолган яхши. Ҳали бундан буён яна қанча иш беради бу йигитимиз ҳам. Шундайларга астойдил ёрдам бериш керак. Анча ўзини босиб олган экан!

Мирҳожӣ Асқаров билан кеча «Москва» меҳмонхонасида бўлган суҳбатни эсладим. Бу босиқлик қанчалик катта куч, ирода, ички курашлар натижаси эканлигини ҳис этиб турардим. Шундай обрўли даврда ҳаяжонланмай бўладими. Катта, кўпни кўрган олимлар олдида сўзлаш, янгиликнинг мағзини қисқа қилиб англатиш, ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан фойдали эканлиги, келажакдаги раvнақи ҳақида аниқ тасаввур бериш осонми, деган эди у. Яна ҳам у Москвадаги енгил саноат технологияси институтида ўқиган, уни аъло диплом билан тамомлагач, Москвада Д. И. Менделеев номли химия-технология институти аспирантурасида шуғулланиб, атоқли рус педагог олимларидан сабоқ олиб, бу олий талабчан, билимдон жамоат-

га озми-кўпми ўрганган эди. 1957 йилда, 26 ёшида аспирантура муддати тугамасданоқ илмий тадқиқотни поёнига етказиб, янги полиамидлар синтез қилиш соҳасида кандидатлик диссертациясини ёқлагандаги ҳаяжонини кўрсатган эди.

Бу гал олимни ўшандагидек мавҳум бир ҳаяжон эмас, масъулият ҳисси тўлқинлантирарди. Бу масъулиятни унга биров айтган, юклаган бўлмаса ҳам ақл амри билан кўнглига тугиб олган эди. Ота-онаси, укалари, қариндош-уруғлари, ўз тенгқурлари, устозлари, фанни ривожлантириш зиммасида турган ёшлар, шиддаткор замон, юрт манфаати, машаққатли меҳнатнинг ошкор бўлажак оқибати ҳаяжонлантирарди, дадиллантирарди.

Йигит кишининг уялгани ўлгани, дерди у ўзига-ўзи, фан йўлига кирдимми, камолотга эришишим, кучим етганча янгилик беришим керак, мустақил ҳаёт бўсағасида танлаган йўлимнинг тўғри бўлганлигини исботлашим зарур. Менинг ибратимга мунтазир, эргашувчи жигарларим, укаларимга яхши намуна кўрсатишим лозим.

* * *

Мирасқар ота бой-амалдорлар замонида кўп қийналиб умр кечирган камбағаллардан. Амакиваччаларидан бири Тошкентдаги тери саройларидан бирида иш юритган, савдогарлардан бўлган. Ушанинг таъсирими ёки шундан бошқа касбда бойлик орттирган яқини бўлмаганиданми, Мирҳожига ўнинчи синфни тамомлагач, қорақўлчилик билан шуғулланувчи мутахассис тайёрлайдиган институтга оқ фотиҳа беришади. Мирҳожидан бўлса, ҳар бир соҳада ҳам бахт топиш мумкинлигини кўрсатмоқчи бўлиб, ўзи истаган химияни танлайди, илм-фан йўлига ўтади.

Тенгқурлари, устозлари олдидаги масъулият ҳисси тез-тез ёдига тушиб турса ҳам, ҳеч кимга бу ҳақда ёрилмасди. Ахир катта авлод совет олимлари, мутахассислари вояга етиб, жамият учун қанчадан-қанча манфаат келтирмоқда.

лар. Устозларнинг кетидан ўсиб-униб келаётган авлодлар қачон уларга етиб олиб, тараққиётга, ўзларининг арзигулик улуғларини қўшишга улгурадилар. «Ҳозир биз бор, ёшлар шошмаса ҳам бўлади. Фан доктори, профессор бўлиш қочмайди», деб шошмасликни маслаҳат кўрадиган шахслар ҳам йўқ эмасди. Уларга бўйсуниб қолиш фан, юрт олдида тўғри бўлмас, ўйларди Мирҳожиди. Бундайларни меҳнат билан, чинакам илм билан, одоб билан фош этиб, тараққиёт авлодларнинг янгиликлар беришида, ихтиролар қилишида, табиат сирларини очишида, деган чинакам инсон, чинакам олим, чинакам ватанпарвар устозларга эргашишимиз — бурчимиз, дерди у. Мен ярим йўлда қолиб кетсам, эртага иккинчимиз қандайдир ўткинчи бир тўранинг орқасидан қолиб кетса, шиддаткор давр олдида нима деган одам бўламиз. Тенгқурларимизга дадил бўлиб, замон талаб қилганидек чўққиларга интилавериш зарурлигини, бу йўл ҳақ йўллигини, бу йўлда қўллаб-қувватловчилар, ёрдамга тайёр устозлар кўпчилик эканлигини кўрсатиш керак, бизга умид боғлаган ажойиб устозлар умидига қанот бағишлаб, умрларига умр улаш лозим. «Шогирдсиз олим йўқ» деган шиор бугунги кунда фанимизнинг ҳужумкор тараққиёти моҳиятини ифодаламақда-ку!

У ўз билимига, ажойиб совет фани методлари асосида кушларни тунларга улаб қилган меҳнати натижасига, бой лаборатория, аниқ ҳисоблаш техникаси, қайта-қайта қилинган синовлар, тажрибалар ҳулосасига комил ишонарди олинган илмий маълумотларни тўла анализ қила оларди ўз соҳасини чуқур биларди. Фақат «ҳали яна бир текшириб кўриш керак», «ишлаб чиқаришдаги натижасини кутиш шарт», «янгилик бундай бўлмайди», «лаборатория натижаси бошқа, кенг ишлаб чиқариш жараёнида ҳам синовдан ўтказиш керак» қабилида талаб қўйиши мумкин бўлган олимлар жуда ҳам ҳақ эмаслигини исботлаш зарур эди. Бу ҳақда ўз мулоҳазам бор, мабодо кўтарилиб қолса деди у ишонч билан.

Мирҳожиди ҳар бир сўзни таъкидлаб, уқтириб гапирарди.

Бу унинг педагоглигидан қолган одати эди. У аспирантура-ни муваффақиятли тамомлагач, Тошкент политехника институтига юборилди. 1959 йилгача Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг полимерлар химияси институтига ишга ўтиб, полимерлар синтези лабораториясини ташкил қилгунча студентларга дарс берган эди.

— Коммунистик партия ҳамда Совет ҳукуматининг қатор қарорларида ҳозирги замон химия фанининг барча тармоқларида, шу жумладан саноат, қишлоқ хўжалигидаги техника тараққиёти улкан талабларига жавоб бера оладиган полимер материаллари олишни иқтисодий жиҳатдан қулай, ҳам арзон, сифатли бўлишини таъминлайдиган янги методларини яратиш соҳасида тадқиқот ишларини тез суръатлар билан ривожлантириш кўзда тутилган.

Табиий газ ва нефть хом ашёсининг хазинасига, ривожланган химия саноатига ҳамда қудратли энергетикага эга бўлган Ўзбекистонда пластик материаллар, химия толалари ва бошқа шу каби зарур буюмлар ишлаб чиқарадиган, қайта ишлайдиган йирик марказлар барпо этилади. Қатор шаҳарларда биринчи навбатда Навоийда, Фарғонада, Наманганда, Тошкентда, Жиззахда полимерлар саноатининг қалдирғоч корхоналари қад кўтарди. Уларнинг тўла ишга туширилиши, кенгайиши билан Ўзбекистон мамлакатнинг кўп тармоқли химия саноати ривожланган марказларидан бирига айланади.

— Қойил, зарур мавзуга қўл урипти,— уқтирди ёнимдаги олим қўшнисига.

Мен йирик олимнинг иқдорини эшитиб юракдан қувониб қўйдим.

— Шу вазифалар асосида,— деб залга бир қараб олгач, вазмин гапида давом этди Мирҳожик Асқаров,— совет химия фанини, саноатини ривожлантиришда, турли хил техник қимматга эга бўлган хоссаларга бой, юқори молекулали бирикмаларни синтез қилиш илмий тадқиқот ишларини кенгайтириш ва чуқурлантириш, уларни ишлаб чиқаришнинг самарадор технология жараёнларини излаб

топиш, халқ хўжалигининг барча тармоқларида янги полимер материаллардан яхшироқ фойдаланишга эришиш жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзингизга маълумки, табиатда қадимдан тайин бўлган материаллардан тоғ, ёғоч, махсус заводларда ишлаб чиқариладиган пўлат, бетон, ойналарда қатор жиддий камчиликлар бор. Шундан уларни техниканинг баъзи соҳаларида ишлатиб бўлмайди. Айтайлик, тош оғир ва мўрт, чўян билан пўлат занглайдиган, электр токини ўтказадиган, ёғоч эса юмшоқ ҳамда ўтга чидамсиз, бетон қаттиқ ва оғир, ойна синувчан. Бу хол — янги, ҳар жиҳатдан мукамал материаллар топиш орзусини қўяди. Юзаки қараганда, бу нарса асло бажариб бўлмайдиган масалага ўхшайди. Аслида XX аср фани ва техникаси инженерлар орзусини, ҳаёт эҳтиёжини ҳар томонлама амалга оширди. Кимё фани табиат қилолмаган шундай ажойиб материалларни кашф этдики, улар техниканинг ҳар бир соҳасида буюк юксалишларга йўл очди. Ҳали бу сирли оламда иш қўп.

Олим олдидаги столда турган шишасимон ярим метрча келадиган бурама, бежирим кўрсаткични намоишкорона бир ҳаракат билан қўлига олди. Бунда маъно бор эди. Ўтирганларнинг кўплари дарров тушундилар: кўрсаткич олим ихтиро этган янги маҳсулотдан тайёрланган эди. У жадваллардан биридаги формулаларни кўрсатганда исботи учун таёқчани намоиш қилди.

— Шишасимон, ёруғни тўсмайдиган, беҳудага синавермайдиган қаттиқ материалнинг пахта хирмонлари, парниклар устига брезент, ойна ўрнига бемаалол ёпса бўладиган юпқа, енгил матоларнинг яратилиши, унинг олиниш йўллариинг исботланиши билан чегараланиб қолмадик,— деб уқтирганда, залнинг икки-уч еридан овозлар эшитилди.

— Биринчи галда шунинг ўзи ҳам кифоя қиларди...

— Бу йирик ихтиро...

— Ажойиб, фойдали...

Мен Мирҳожининг юзларига боқдим. У энди ўзини

бутунлай тутиб олиб, ўтирганларни кузатишга, уларни ўрганишга, ўзи сезганича уларнинг кайфиятига, талабига қараб гапиришга кўчган эди. «Аудиторияни билиб муомала қилиш — катта санъат, сўз таъсирини оширади!» — кўнглимдан ўтказдим. «Яхшигина нотик ҳам экан, рус тилини мукаммал билиши ҳам иш беряпти».

— Узр, буёғини қисқартиришга тўғри келади, менга берилган йигирма беш дақиқа тугади, — деди у олдида турган соатга термилиб, «яна нималарни очибди?» — деб қизиқиб қолган залдаги одамлар унга қўшимча вақт берилишини сўрадилар.

— Биласиз, бепоён Ватанимизнинг, шу жумладан Ўзбекистоннинг кўп кунлари қуёшли, ёмғир-қорли ерлари ҳам анча, ботқоқ, захкаш жойлари ҳам етарли. Хўш, ишлаб чиқаришимиз лозим бўлган полимер материалларимиз мавжуд табиий шароитларга тоб бера оладими, йўқми? Биз масаланинг бу томонига ҳам эътибор бердик. Ҳар қандай шароитга чидамли материаллар яратдик.

Олим девордаги жадваллардан бир қисмини олиб, ўрнига бошқаларини илиб, ундаги рақамлар, мураккаб формулалар ёрдамида фикрини исботлаб кўрсатди.

Гал савол-жавобларга келди. Саволлар асосан айтилган гапларнинг баъзиларини аниқлашга қаратилди. Ниҳоят илмий ишни баҳолашга, уни докторлик диссертацияси даражасида ҳимояга тавсия қилиш-қилмасликка навбат етганди. Мирҳожии Асқаровичнинг ўзи билган, ташвиш билан қутган саволи юзага қалқди. Уч-тўрт киши диссертацияни ёқлашга шошилмасликни, турли хом ашёдан химия йўли билан олиниши мумкин бўлган полимер материалларни корхона шароитида, амалда ишлаб чиқарилишини ҳам тадқиқ қилишини айтди.

Мирҳожии Асқаров жавобга ҳозир эканини билдириб, раисга қаради. У қўли билан сабр қилинг, ҳозир, деб уни тўхтатди-да, ўтирганлардан яна фикр-мулоҳаза сўради. Зал жим эди.

— Хулосага ўтишдан олдин илмий тадқиқотнинг ама-

лий патижасини кенг миқёсларда синовдан ўтказиш ҳақидаги таклифлар тўғрисида икки оғиз сўз,— деди раислик қилувчи.— Бу ҳақда ўртоқ Асқаровнинг айрим ҳамкасблари ҳам ўз фикрларини ёзиб юборишган. Умуман, масаланинг қўйилиши тўғри. Лекин, бунга мен полимерлар кимёсининг йирик намояндаларидан бири, шу ерда ўтирган олимлардан кўпларининг, шу жумладан, Мирҳожии Асқаровичнинг ҳам устози, Қозон университетида доҳиймиз Владимир Ильич Ленин билан бирга ўқиган, маслакдош бўлган устоз олим Иван Платонович Лосевнинг қуйидаги сўзлари билан жавоб беришни истардим. Шундай ҳам бўлади, деган эди у, олим ишни фақат назарий вазифани ҳал этишдан бошлайди. Агар йўналиш тўғри ва истиқболли бўлса, изланиш миқёслари жиҳатидан етарли даражада кенг бўлса, унда саноат олдинми кейин, ўзига керакли томонини топиб олади.

Менимча, бу — жуда ўринли мулоҳаза. Олим фақат таъминотчи бўлиб қолмаслиги керак. У тўхтаб ҳам қолмаслиги лозим, тўхташ — бу орқада қолиш демак, орқада қолиш — бу иложсизлик, инқироз. Бу ўринда Мирҳожии Асқаровичнинг ишлаб чиқариш жараёнлари қурилишини кутиб, тўхтаб қолиши унинг орқада қолиши, унинг ҳам, фаннинг ҳам инқироzi бўлади. У илмий тадқиқотини давом эттириши, амалиётчилар билан алоқани мустаҳкамлаб бориши керак, албатта, келажақда. Ҳа, фан чегара билмайди.

Устоз Д. И. Менделеев сўзи билан айтганда: «Ер чегараланган. Билимларнинг эса чегараси кўринмайди. Саҳоат, фан ва билимлар биргаликда инсониятга чексиз ривожланишни ваъда қилади». Зотан ёш олим мана шу кўрсаткич чўпда, мана бу парчаларда, толаларда кўрсатиб турибдики, И. П. Лосев айтганидек, бугун бўлмаса эртага, улар кўплаб миқдорда ишлаб чиқарилади. Давр ҳам, коммунизм моддий-техника базасини яратиш талаблари ҳам бунн тақозо этиб турибди.

Муҳокамадан бир йил кейин 1967 йилда Мирҳожии Ас-

қаров Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг химия ва химия технологияси институтлари бирлашган илмий кенгашида докторлик диссертациясини муваффақиятли ёқлади.

Шундан кейин Мирҳожии Асқаровни анчагача кўрмادим.

Ўзбекистон меҳнаткашларининг СССР янги Конституциясининг қабул қилиниши муносабати билан Тошкентда бўлган улкан анжуманида ўтирсам, Ўзбекистон олимлари номидан сўз Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир-аъзоси, республика Фанлар академияси химия институтининг директори, Д. И. Менделеев номли Бутуниттифоқ кимёгарлар жамияти Ўзбекистон правлениесининг аъзоси, СССР—АҚШ маданий алоқалар жамияти Ўзбекистон бўлимининг раиси Мирҳожии Асқарович Асқаровга берилиб қолди. Бу ўша, мен Москвада кўрган, илмий тадқиқотини тўла ғалабага етказиш масъулияти чуқур ўйга солган йигит эди. Оддий совет кишисининг фарзанди бугун катта олим, бутун республика зиёлилари номидан улуг минбарда. Шу далилнинг ўзи ҳам — ҳаётбахш тузум, адолатли Конституция берган чинакам инсоний ҳуқуқ тантанаси эмасми. Юксалиш, ўсиш суръатини қаранг, ўн йилда шунча мартаба, обрў. Бу, ўша узоқни кўзлаб, пухта, толмай қилинган меҳнатнинг оқибати эмасми. Бу ҳурмат, унвон, даражалар ҳам ҳар бир аниқ сонни олиш, натижага эришиш учун лабораторияларда ўтган қанчадан-қанча машаққатли изланишларнинг, ихтиролар, амалга оширилган амалий исботлар, ўқишлар, ўрганишлар, устозлар, шогирдлар ёрдамининг, китоб устида ўтган бедор кечаларнинг тотли тортиғи эмасми. Қанча ойлаб, йиллаб қилинган ишлар, илмий кузатишлар натижа бермай, изтиробга қўйган дамлар босидан кечибди, бу кунга етгунча. Ҳа, фан йўли — машаққатли, ота-боболаримиз айтганидек, игна билан қудуқ қазишдай гап.

Олим ҳақида ўйларим тинчлик бермай қўйди.

Мирҳожии Асқаровнинг кейинги йиллардаги иши билан

ташишиб, ўстод олимларнинг узоқни кўра билишларига тасанно ўқидим. Унинг тавсияси ва бевосита раҳбарлигида полихлорвинил смоласи асосида тайёрланган синтетик чарм енгил саноатда кенг қўлланиладиган бўлибди. Олим таклифи билан крафтс-қоғоз ёки синтетик газмолни армирлаш ёрдамида олинган плёнка халқ хўжалигига жорий этилибди. Ҳозир стабилланган полиэтилен асосида тайёрланаётган ана шу армирлаштирилган плёнкадан юзлаб ипак қуртхоналари қурилиб, фойдаланилмоқда. Бу полимер материал ёруғ, сувни-намни ўтказмайди, иссиққа чидамли. У ўттиздан ортиқ янгилик ихтиро этиб, гувоҳнома олибди. Тиниб-тинчимас, фидокор, бағри кенг олим шоғирдлар тайёрлашда, илмий ишлар ёзишда, дарсликлар яратишда ҳам анча доволон ошибди. Қисқа вақтда бир неча ўн йилларга тенг йирик ишларни юзага чиқарибди. Унинг раҳбарлигида 30 га яқин киши фан кандидати, икки киши фан доктори бўлиб етишибди. Ҳозир ўндан ортиқ киши илмий тадқиқот олиб борапти. У 300 илмий иш, бешта китобнинг муаллифи. Ҳамкасблари билан ҳамкорликда синтетик полимерлар химиясига оид дарслик ва тажриба қўлланмаси яратди. Олимнинг яна бир фазилати қайси китобга қўл урмасин, тили устида қатъий ишлайди. Оммабоп қилиб ёзишга уринади: содда, тушунарли, ўзбек тили бойлигидан тўла фойдаланган ҳолда талқин этади. Турли касбдаги, билим даражаси ҳар хил кишилар ўқиганда тушунсин, қизиқсин, дейди.

Мен олимни эришган муваффақиятлари билан табриклар эканман, у ўнғайсизланиш, ўзига хос ҳозиржавоблик билан деди.

— Бу ишларнинг юзага чиқишида менинг хизматларимдан кўра, менгача шу соҳада тадқиқот олиб борган, янгилик излаган кишиларнинг меҳнати ортиқроқ. Бахт, омад экан, очиш менга насиб этди. Русларда шундай гап бор. Ўрмонга борасиз... Ўртоқларингиз ўрмонга умид билан кириб, бўш сават билан қайтиб чиқишади: «У ерни қарадик, бу ерни қидирдик, ҳеч нарса топмадик!» Сиз кира-

сиз-да, учинчи бир томонга юрасиз, қарабсизки, бахтингизга катта-катта қўзиқоринлар рўпарангиздан чиқадилар... Уларни ким топди? Сизми, уларми? Сизнинг хизматингиз шундаки, босиб-янчиб ўтмадингиз. Сизни табриклашади, қутлашади, талантингизга тасанно ўқишади, бўш сават билан чиққанлар сояда қолиб кетишади.

— Бари бир, тўрга балиқ туширишнинг ҳам ўзи бўлмайди, меҳнат қиласиз!

— Тўғри, ихтиро — кўп, чуқур ўрганиш, излаётган нарсангиз тўғрисидаги мавжуд маълумотлардан хабардор бўлиш, атрофингиздаги кишилар тажрибасини билши натижасида чиқади.

— Буларни англаш, ижодий фойдаланиш учун меҳнат билан талант ҳам керак-да!

— Биласизми, талант ҳам ҳали айтганимдек, меҳнатнинг натижаси билан турилади. Айтайлик, бир одам ёшлигида расм чизишда, бошқаси математикада, яна бири бўлак соҳада талантли бўлиб кўринади. Улғайгач, ундан ҳеч нарсачиқмайди. Қаерга кетади таланти. Аксинча, баъзи кишилар анча ёшга борганда ялт этиб кўришиб қолишади. Демак, талантнинг маъноси ҳам тўла ўрганилган эмас. Вақти келиб, талантни ҳам жиловлаб, бошқаришга эришилади.

Менимча, Максим Горький айтганидек, «содалик қилиб қўймай, деб қўрқмаслик» керак. Баъзан содда кўришиб қолишдан, кулги бўлиб қолишдан қўрқиб ажойиб самара берадиган фикрларни ошкор айтишга ийманамиз, бу билан аланга берадиган учкунни сўндириб қўямиз, мўл ҳосил тугадиган уруғни юзага чиқармай йўқ қилиб юборамиз.

Мирҳожии Асқаровнинг москвалик атоқли олимлар даврасига дадил кириб боришини, жаҳон миқёсида кенг ўрганилаётган полимерлар дунёсига қадам қўйишини эсладим. Ҳа, у чўчимайдиганлардан, ҳар бир нарсани илдизига етгиси келади, ижод билан яшайди. «Баъзан кечалари туриб кетиб, нималарнидир ёзиб, қандайдир формулалар-

ни ишлаб ўтирадилар,— дейди хотини Раънохон.— Битта хонамизни бутунлай кутубхона билан лабораторияга айлантириб қўйганлар». Унинг шиори: инсон ҳамма нарсани қилишга қодир, фақат хоҳласа бас!

— Кўп китоб ўқисангиз керак?

— Гапни очиги, иш, фан оламига чуқурроқ кириб бориш учун кўп нарсани ўрганиш, оила, бола-чақа ташвиши ҳам бор-да.

— Жамоат ишларингиз ҳам етарли экан,— дедим. Унинг республика «Билим» жамияти химия илмий-методик секциясининг раиси, «Ўзбекистон химия журнали» бош редакторининг ўринбосари, «Фан ва турмуш» журнали редколлегияси аъзоси, «Ўзбекистон ССР Фанлар академияси химия институти, Тошкент политехника институти илмий кенгашлари аъзоси, коммунист сифатида пропаганда эканлигини эслаб.

— Бу яхши. Фақат ўзи учун яшагандек туюлади одамга жамоат ишисиз. Энг муҳими кўп нарса ўрганасан, киши.

Олимнинг илмий-педагогик фаолияти, илмий тадқиқотлари, ихтиролари, жамоат ишлари қатори раҳбар сифатида ҳам янги давр, тараққиёт талабларига мос кенг миқёсда, объектив, принципиал иш олиб бориши, коллективизм асосида кишиларнинг ҳар томонлама тез ўсиши, ўз соҳасини пухта билиши, замон билан ҳамнафас яшашга ўргатиши бизни қувонтирди. Шулар ҳақида сўрасангиз, ўзидан қочириб кўпроқ институт партия ташкилоти, коллектив меҳнатидан гапиради.

— Ҳозирги кунда, бир вақтлар оддий электр нурунинг таралиши, «пўлат отнинг ер ҳайдаши», «мўъжаз қутидан» овоз чиқишидан ҳайратланган кишиларни анча-мунча ихтиролар ажаблантиролмайди. Фаннинг кучига, инсоннинг қудратига ишонч кўп. Янгиликларга қизиқиш, фахрланиш туйғуси, унинг жамият ҳам башарият раўнақига таъсири сезилади.

Мақсад шу юксак талаблар даражасида бўлиш.

Ҳозир у директорлик қилаётган химия илмий-тадқиқот

институтда 550 киши ишлайди. Улар республика фанлар академиясининг икки ҳақиқий аъзоси, ўн беш фан доктори, юздан ортиқ фан кандидати раҳбарлигида илмий иш олиб бормоқдалар. Институтда Ўзбекистон, Москва, Ленинград олимлари маслаҳати, ёрдами билан 30 фан доктори, 250 дан ортиқ фан кандидати етишиб чиқиб, республикамызнинг, Совет Иттифоқининг илмий муассасаларида, олий ўқув юртларида хизматдалар. Институт ходимлари юздан ортиқ монография, мишгларча илмий асар яратганлар, 220 дан ортиқ ихтиро қилиб, муаллифлик гувоҳномасини олганлар.

Ўғит, силикатлар химияси ва технологияси, коллоид химия ва физик-химиявий механика республикамыз иқлимига мос полимер маҳсулотлар, рангли, нодир ва камёб металллар химияси каби истиқболли, фундаментал, амалий-илмий йўналишлар институт лабораториялари фаолиятининг мундарижасидир.

Мирҳожии Асқаров устози, таниқли кимёгар Собир Юнусовнинг қуйидаги гапларини доим дилида сақлайди: «Ишлаб чиқаришга янгилик бермасанг, халқ хўжалигига амалда аниқ ёрдам кўрсатмасанг, тадқиқот олиб боришнинг нима кераги бор?» Олимни ҳали саноат корхоналарида, колхоз-совхоз далаларида, мактаб, олий ўқув юрти лабораторияларида, турли министрлик идораларида кўрасиз. У илмий изланишлар қандай татбиқ этилаётгани, юртга қандай манфаат келтираётганини ўрганади, инженерлар, конструкторлар, ишчилар, студентлар, ўқувчилар билан суҳбатлашиб ихтиролар ҳақидаги фикрларини пиштади, эҳтиёжларини билади.

— Олим фантазиясиз бўлолмайди,— дейди Мирҳожии Асқаров.— Фантазияга қанотни ҳаёт бағишлайди. У ҳаётга яқин бўлишга интилади.

Ҳаёт талаблари янги изланишларга чорлайди. Ҳаётнинг эса олимлардан, бағри кенг, мўъжизакор кимё фанидан кутаётган нарсалари кўп.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда кимё фанининг истиқ

бир меъёрда йўлга қўйилганлигини ҳисобга олсак, ортиқча бир процентга эришиш нақадар мураккаб эканлигини тушунамиз.

Лекин ўз плани бажарилгани билан смена плани ўринламаса сира кўнгли тўлмайди. Цехдошлари Анатолий Питомцев, Тўлабой Аширбоев, Ким Қанцельсон, Жўра Тошматов устоз аппаратчининг бу одатини билиб планни бажариш билан аъло навли маҳсулот беришни ўйлаб ишлашади. Маҳорат, тажриба: топширилган иш учун чуқур масъулиятни ҳис этиш мевасидир бу.

— Ҳозирги фан ва техниканинг энг сўнгги ютуқлари билан қуролланган аппаратчилар, — дейди цех бошлиғи Мамат Дўйсинхонов, — жуда нозик, улар билан муомала қиладиган одамдан ниҳоятда зийрак, ҳушёр бўлишни талаб этади. Қаҳрамонимизнинг ютуғи шундаки, у бунинг уддасидан чиқади, ҳар ярим соатда аппаратдаги маҳсулотни текширишни одат қилиб олган. Агар сал чалғиса, маҳсулот куйиб кетиши мумкин. Ўткир кўзгина, ўта тажриба, диққат билан кузатиш уни аниқлай олади. Эргаш аканинг назари баъзи «ақлли» машинадан зўр ишлайди, машина кўрмаган, сезмаган вазиятни аниқ билади.

Цехда ишлаб чиқариш электролиз йўли билан эритиш асосига қурилган. Демак ҳарорат режимини қатъий таъминлаш — цех фаолиятининг бош мезони. Ҳарорат маълум даражада кўтарилса ёки пасайиб кетса, аппаратлар ишдан чиқади. Неча йиллардирки, Эргаш Пирматов сменасида шундай кўнгилсиз воқеа рўй бермаган.

Бунинг устига аппаратларни белгиланган 50 кеча-кундуз ўрнига ўртача 60 кунгача ремонтсиз ишлатади. Бу ҳам вақтни тежайди, ҳам сарф ҳаражатини камайтиради. Шунинг учун ҳам у юксак унвонга муносиб ишчи.

Коммунист Эргаш Пирматов жамоат ишида ҳам тобора фаол қатнашмоқда. Айниқса, пенсияга чиқиб, катта аппаратчиликни ёшларга топшириб, аппаратчи вазифасига ўтгач, жамоат ишларига янада фаол қатнашмоқда. Цех партия ташкилоти бюросининг аъзоси сифатида мураббий-

лар келгани фаолиятини жонлантиришга яқиндан кўмаклашмоқда, мураббий-агитатор шогирдларни кўпайтирмоқда.

Химия ҳидига ўрганмаган димоқни бир оз ачиштириб турган, кўм-кўк дарахтлар билан қопланган корхона ҳовлисидан чиқар эканмиз, ҳамроҳимиз бирлашма партия комитети секретарининг ўринбосари, Эргаш Пирматовнинг шогирдларидан бири, ҳозир олий маълумотли мутахассис Ускан Марасулович Собиров бизни кузатиб борди.

— Бирлашмада ишлайдиган 6500 кишидан, 1020 ишчи-хизматчи коммунист. Меҳнати билан ҳам, агитаторлик, пропагандистлик сўзи билан ҳам ташаббускорлик алангасини ёқаётган кишилар билан ишлаш жуда мароқли. Тиниб-тинчимас агитаторларимизга, шу жумладан Эргаш ака Пирматовга чин кўнгилдан раҳмат айтаман. Биз уларни ҳар жиҳатдан ўрганиб, саралаб, агитаторликка, сиёсий ахборотчиликка лойиқ кўргач, бюро мажлисида тасдиқлаймиз. Биз улар орқали коллективни мамлакат, корхона ҳаётидаги муҳим воқеалар, янгиликлардан хабардор этиб борамиз, социалистик мусобақа ошкорлигига эришамиз, куч-қудратимизга ишонч янада ошади, муваффақиятларни ҳам, камчиликларни ҳам баҳам кўришади.

Корхона радиоузелидан, киши руҳини кўтарувчи овози янграйди: «Сизга сменада юқори меҳнат унуми тилаймиз. Сменангиз кўнгилли ўтсин!», «Биз ишонамизки, бугун кечагидан кўпроқ, сифатлироқ ишлайсиз!». Икки қанотли қалин дарахтлар билан безанган йўлка бўйлаб турли кўрсаткичлар, диаграммалар, «Ҳурмат тахтаси», «Меҳнат шарафи» аллеяси эътиборни тортади. Улар ёрқин рақамларда, беш йиллик қаҳрамонлари, социалистик мусобақа илғорлари, ишлаб чиқариш кўрсаткичлари ҳақида ҳикоя қилади.

Илғорлар қаторида Эргаш Пирматовнинг фотосурати.

— Биз йиллар давомида, — дейди суҳбатдошимиз, — Эргаш Пирматов «Ҳурмат тахтаси»дан тушиб қолган бирон ой, йилни билмаймиз.

ЖОНБАХШ

Шоди ака пахса девор тагидаги қорнинг эриб, ердан буг кўтарилаётганини кўриб, кепкасини олиб, сочларини силаб қўйди. У бирон режани мухтасар ўйлаб, ечимига етганда шундай қиларди. Оғилхонага кириб, чангални олиб чиқди-да, чангини артди. Секин баҳор тафтига тоб беролмай чок-чокидан сўкила бошлаган музларни парчалаб, оқизиб юбориш учун дарё қирғоғига йўл олди.

— Эҳтиёт бўлинг. Сабр қилсангиз бўлармиди,— деди хотини Нурия опа, унинг ўз айтганидан қайтмаслигини билганидан маслаҳатомуз. — Ҳадемай хашарчилар келиб қолишарди!..

— Қачон, иссиқни қара, музни сал силжитиб юбормасак қаёққа оқади, эригани? Самоваринг қайнагунча қайтаман.

Нурия опа чойни дамлаб, одатича айвон лабига келиб Шоди акани чақирди.

«Ҳозир!»— деб қўядиган Шоди акадан жавоб бўлмади. Опа безовталаниб, баландроқ овоз билан йўқлади. Жимжитлик! Нурия опа зинани қўйиб, турган еридан ҳовлига ўзини отиб, соҳилга қараб чопди. Йўлда рўмолининг бошидан сирғалиб, тушиб қолганини ҳам сезмади. Қўрқув, ҳаяжон ичида эрининг номини такрорлаб, йиғлаб югурарди. Унинг овозини эшитиб чиққан қоровул опанинг шамолда ёйилиб кетган сочларини кўриб, бир зум ҳангу манг бўлиб қолди. Сўнг ўзини босиб олиб, опанинг изидан югуриб кетди. У қирғоққа етиб келганда опанинг ранги ўчиб қимир этмай, бир нуқтага термулиб турарди.

— Нима гап, тинчликми?

Нурия опа индамай дарё томонга қўлини чўзди. Солга илиниб қолган бўйрадек муз парчасининг устида Шоди аканинг кепкаси турарди.

— Йўғ-э, бўлиши мумкин эмас!— деди-ю, дарё ёқалаб қуйига қараб кетди қоровул.— Шундай тажрибали мироб-а?— деб беихтиёр ҳўнграб йиғлаб юборди.

Опа секин ўзига келиб, кўзини осмонга олиб хўрсинди, пазарида атроф айлана бошлади, оёқда тўролмайд қолди, агар қўшниси етиб келиб суяб қолмаганда ёмон йиқиларди. Тўлқин келиб муз билан шапкани оқизиб кетди.

Улуғ Ватан уруши бошланганда Шоди ака Вобкент районидаги ҳозирги «Коммунизм» колхозида ишларди. Ёшлигида отаси дунёдан ўтиб, меҳнатда тобланган абжир йигитни қаерда кўп куч талаб қиладиган оғир иш бўлса, ўша ерга юборишарди. Тўғонни сув уриб кетса, бекитиш, пахса деворга лой отиб бериш унинг гарданида эди. Колхозда у билмаган ҳунар-йўқ эди.

Юрт қатори жангга отланиб турган йигитни Бухоро область партия комитетига чақириб кетишди. Область партия комитетининг секретари кутиб турган экан.

— Биз сизни деҳқон фарзанди, сувнинг тилини биладиган мироб, иродали, камтар инсон сифатида яхши биламиз,— деди секретарь,— одамларнинг юрагига ҳам йўл топа оласиз. Маслаҳатлашиб, Хархўр сув тақсимлаш тўғонига ишга юборишга қарор қилдик. Қишлоғингизга яқин, ўзингиз катта бўлган жойлар.

— Раҳмат, фақат мен, урушга борсам, дегандим. Тўғонда жангга қодирмас одам ишласа ҳам бўлади.

— Ундайлар бу ерда ҳам ярамайди. Фронтдагидан ҳам ортиқроқ оғирчиликларга, машаққатларга, мушкулликларга чидайдиган одам керак. Эҳтиёткорлик, тадбиркорлик талаб қилинади. Ҳар куни минг муаммога дуч келинади. Айниқса, сиз қиладиган ишнинг ташвиши адосиз бўлади. Шунинг учун ҳам сизни танладик. Агар шу ишни эплаб берсангиз, Ғалабага жангдагидек ҳисса қўшган бўласиз.

Шоди ака орага бошқа гап сиғмаслигини англади.

— Бўпти!— деди бошини силаб.

Нурия опа Шоди акани бола-чақа олдида бўлишини эшитиб қувонди. «Ҳар ҳолда дайди ўқдан, бемаҳал ажалдан нари», кўнглидан ўтказди у.

— Керакли нарсаларни тўғрилаб қўй, эртага вақтли йўлга чиқамиз,— деди область партия комитетидан қайтиб

келиши биланоқ Шоди ака,— мен идорага чиқиб, раис-миз Саид Бобоевга айтиб келаман.

Чўлималик массивига сингиб кетадиган тупроқ кўчадан бир неча чақирим юрилгач, Шоди ака эшакни тўхта-тиб, ўнг томондаги чексиз ботқоқлик, қамийшзор, чангал-зорларга қараб қолди. Ҳар ер, ҳар ерда сув ҳалқоб бўлиб ётар, ерни қиё ва бошқа сув ўтлари қоплаб қолган, йўл қаерда-ю, ботқоқ, кўл қаерда, билиб бўлмасди.

— Нимага тўхтаб қолдингиз, юрмайсизми,— деди орқа-роқда қолган Нурия она етиб келиб.

— Ҳу кўриниб турган тахта кўприкдан у ёғи чўл, тўғонни тузатгани келганимизда шу ердан бурилиб кетган эдик. Бир арава сиғадиган йўл бўларди. Ўт босиб кетибди. Шунини қидирипман. Чамаси мана шу, қани кетдик.

— Дадаси, ҳаммаёқ сув-ку, яна билмай, бу Хархўри бизни ҳам ютиб юбормасин!

— Ваҳма гапларни қўй, аниқ шу, бир эмас, бир неча марта келганман-ку ҳашарга, эсимда,— Шоди ака толдан ҳассадагини синдириб олди-да, йўлга санчиб-санчиб, саёз, қаттиқ эканлигига қаноат ҳосил қилиб, юра бошлади.— Эҳтиёт бўл, мана бу ер чуқурроқ экан, ўнгроқдан юр. И-и, ушла, мени ушла, ҳа, қурғур, тортиб кетай деди-я.

— Ҳой, менга қаранг, бу жойлардан одам тугул, бирон жонивор ҳам юрганмас, янглишаётганга ўхшайсиз. Тагин ажал ҳайдаб келган бўлмасин, қайтайлик.

— Йўқ, аниқ шу йўл, уруш бошланиб, ҳеч ким келмай қўйган, сув тошиб, ўт-ўланларни ўстириб юборган, холос. Ҳув, тўғридаги толни кўряпсанми, тўғон ўша ерда.

— Қишлоқ-чи?

— Қанақа қишлоқ?

— Биз қаерда яшаймиз?

— Ҳа, бундай демайсанми. Ҳозирча ўзимиз яшаймиз, ўша толнинг яқинида бир уйча бор. Биз кўчиб келгандан кейин, секин-секин бошқалар ҳам келишади. Ахир, бир ўзимиз ишламаймиз-ку. Кейин қишлоққина эмас, шаҳарча пайдо бўлади.

— Қолхозда куч етишмай қоляпти-ку, одамларга буёқ-қа келишга рухсат беришармиди. Юпатмай қўя қолинг.

— Беришади. Ахир сувни мана бунақанги қилиб, ўз ҳолига ташлаб, ёввойи қилиб қўйиб бўлмайди. Ҳозир сув — ўқ-дори деган гап!

— Қайдам, ёш бола билан қийналмасмиканмиз, ким-сасиз бу чўли-биёбонда.

— Қийналишга қийналамиз-у, лекин унутилмас бир иш қилган бўламиз!

— Нурия, энди ишни нимадан бошласак экан?

— Йўлдан-да. Менимча, йўлни тозалаб, очиб қўйишимиз лозим. Эрта-индин болаларни олиб, кўчиб келадиган бўлсак ҳам йўл керак.

— Маъқул. Уйни жуда кичкина солган экан-да,— деди Шоди ака битта деразали, тўсинлари чопилмаган, шипига солинган қамишлари осилиб ётган ним қоронғу хонанинг уёқ, буёғига қараб. — Нурияхон, сен хонани супуриб, саранжомлаб тур, мен қулоқ бошига бориб, тўғонни бир кўриб келай. У ерда аҳвол қандай экан?

Шоди ака шох-шабба, чим босиб, амаллаб қўйилган тўғонни устига чиқиб, сув уриб кетган, илиниб турган жойларини ҳали охиригача кўриб ҳам улгурмаган эди, хотини чақириб қолди.

— Нима гап, тинчликми?— нафаси оғзига тиқилиб, бўғиқ овоз билан энтикиб сўради Шоди ака.

— Тинчлик, ҳу бўғотга қаранг!

— Э, ҳа, сувилон-ку, ҳеч нарса қилмайди, чақмайди.

— Биладан, лекин ҳар ҳолда, шипни панер қилмасак, бекитмасак бўлмайди, битта-яримта келса, уларнинг тепасида ҳам шунақа қилиб арқонга ўхшаб осилиб, пишиллаб турса-я!

— Маъқул. Ёнига кичикроқ бўлса ҳам ошхона қуриб, кейин кўчиб келамиз. Вақтинча қатнаб, ишлаб турамиз.

Кечгача уйнинг атрофидаги, йўлдаги ёввойи ўт, қамичларни ўтаб, сув тошган жойларини бекитиб, энди қайтамиз деб туришганда, бир бола кўринди.

— Шоди ака, раис бобо юбордилар, эрталаб областдан одамлар келар эмиш. Шунга нима гапларингиз бўлса ўйлаб, ҳеч қаерга кетмай турармишсиз.

— Хўп!

Эртасига тўғонни тузатиш борасида маслаҳат бўлди.

— Менимча тўғонни баландроқ қилиб қайта қуриш, дарёни кенгайтириш керак. Тўғри, маблағ ҳам, материал ҳам, куч ҳам етишмайди ҳозир, лекин қандай бўлмасин шу ишга киришишимиз керак. Бўлмаса сувни хўжаликларга етказиб беролмаймиз, Свердлов районидаги Махан-кўлга бефойда оқиб кетаверади.

— Яхши маслаҳат, тўғри гап,— деди областдан келган вакил.

— Лекин қандай қилиб амалга оширамиз?

Шоди ака ўйчан кўзларини вакилга тикиб, кепкасини олиб, бошини силади-да, дадил деди:

— Хашар қилиб. Хўжаликлар кўнишади.

— Хўп, буни яна бир ўйлаб кўрамиз. Ўзингизга нима керак? Қимсасиз, нообод бир жой экан бу ер!

— Ҳозирча ҳеч нарсаси керакмас.

— Яна бир маслаҳатли гап, вақти билан сизга ёрдамга келадиган миробларнинг тураржойи масаласи. Бу борада икки хил фикр бўляпти. Бири маъна шу қоровулхона турган жойда, тўғон яқинида қуриш. Иккинчиси, бу ерлар пастлик, ботқоқлик бўлгани учун, узоқроқ бўлса ҳам те-пароқ жойга қуриш. Сиз нима дейсиз?

— Менимча, шароитдан келиб чиқиш лозим — бир, эртанги кунни ўйлаш керак — икки. Энди шароитга келсак, бу ерлар уфққача уланиб кетган текис чўл, баланд жойнинг ўзи йўқ, сув, ботқоқ, чивин масаласига келсак, зовурлар қазилса, дарё кенгайтирилса, булар ўз-ўзидан қуриб кетади. Менга қолса, шаҳарчани шу ерда, тўғон яқинида Хархўрда қурадими. Фақат, дарёдан сал ошқочиб қуриш керак.

— Гапни очиғи, фикримиз бир жойдан чиқди, деди

вакил,— мен ҳам мутахассислардан суриштириб кўрдим. Уларнинг ҳам маслаҳати шу. Секин бошлайверинг, бу иш-ни ҳам сизга топширамыз...

— Нурия, энди бундан буёқ қаерда бўлмасин суҳбат-ми, мажлисми, йиғилишми, бизнинг иш: «Хўш, Хархўр гидроузелининг бошлиғи ўртоқ Шоди Нуриллаев, тўғон нима бўлди, дарёни кенгайтириш, қирғоқларини мустаҳкамлаш қандай аҳволда, ободончилик — қурилиш, кўчат ўтқазиш ишлари қалай?»— деган сўровга жавоб беришдан иборат бўлади! Айтайлик, мажлисда у деб, бу деб қуруқ чиқиб кетиш мумкин бўлар,— деди Шоди ака кепкасини олиб, бошини силаб, Нурия опа ичаётган чойини секин столга қўйиб, унинг гапларига диққат билан қулоқ солди.— Орзуга айб йўқ, дейди донолар, шу ерда биздан яхши бир шаҳарча, мустаҳкам тўғон қолмаса, умрнинг нимага ўтганига жавоб қилишимиз қийин бўлиб қоладими, дейман. Шундай бўлсаки, бир кун бориб, бу ерларни кўрган кишининг Хархўр дейишига оғзи бормаса, юраги Навбаҳорми, Бўстонми, Жонбаҳшми, Офтобми, деб юрса! Мана бу қирғоқ — Қизилтепа ҳам яшнаб кетса.

— Ниятингиз яхши-ку, бироқ жуда кўп меҳнат талаб қилади-да, бу иш! Кучимиз етармикан! Буёғига ёш ҳам бўлмаймиз. Кейин уруш!..

— Шуми? Унда осон экан. Куч етади — ёлғиз бўлмай-миз, шу дарёдан ким ичса оёққа турғизамиз. Ёшга келсак — ҳозирги даврда тез бўлади. Урушни бўлса умри қисқа, шунинг учун ҳам ҳукуматимиз ҳамма ишларга баробар қараяпти. Бизни урушдан олиб қолиб, бу ерга юборишлари ҳам шундан-да!

Энди, гап бундай, мен бир-икки кун бўлмайман, Бухорога бораман, зарур бўлиб қолса Тошкентга ҳам тушиб чиқаман. Бундай катта ишларнинг тадқиқ қилинган, илмий асосланган плани, ҳисоб-китоби бўлиши керак. Кейин иш бошлаш керак. Бизга ўқиган бир мутахассис ҳам зарур. Хуллас, илмий-тадқиқот институтларига, тегишли идораларга учрашиб, маслаҳатлашиб келаман.

Кенг асфальт кўчадан кетаётган машинамиз тўғридан ўриниб турган Вобкент дарёсига қурилган улкан темир-бетон кўприкка етмай ўнг қўлдаги лккпта машина бе-малол сига-диган йўлга бурилди.

— Кўприкнинг нариги томони янги Қишлоқча райони, чўл қўйнидан юлиб олганмиз, — деб тушунтирди ҳамроҳим. Дарров биринчи келган қушлари Шоди акасининг рафиқаси билан бўлган суҳбати ёдимга келди. Орауларни амалга оширди-да!

Таклиф этдим:

— Шу ердан пиёда кетсак!

Чап томонда дарё ҳайқириб оқмоқда. Икки қирғоғида бир текис экилган тол, терак. Дарё ёқалаб кетган йўлнинг нариги томони экинзор далалар. Пахтазор, маккажўхори, беда экилган далалар билан алмашиб туради. Бир оз ичкари қирган эдик, баланд, эни 6 метрча, узунлиги 80 метрча кела-диган тўғон, ундан сал нарида кичик бир кўприк. Асфальт йўл кўприк оша чап қирғоқдаги асфальт йўлга қўшилади. Йўлнинг нариги ёғи қалин дарахтзор, унинг орасидан бир-бирига туташиб кетган ойнавандли, янги типдаги баланд уйлар, гаражга алоҳида дарвоза, кириб-чиқишга алоҳида эшик қурилган. Дарахтлар орасидаги ариқларда дарёдан олиб чиқилган зилол сув оқмоқда. Биз салқин дарахтзор оралаб кетган йўлчалардан уйлар томон юрдик. Дарёдан эллик қадамча қочириб қурилган иморатлар олди яхшилаб дид билан қилинган гулзор, гулзорга уланиб мевали боғ, тоқлар сўриси ҳафсала билан бўялган. Юздан ортиқ аҳоли яшайдиган бу пунктда ўзига-ўзи хизмат қилиш магазини ва бошқа маиший хизмат кўрсатиш корхоналари ишлаб турибди. Облоқул Соҳибов, Люда Смирнова, Роза Ҳасанбекова, Жўра Исма-тов каби сувнинг тилини била-диган турли миллат вакиллари аҳил яшаб, меҳнат қилишмоқда. Уйлар худди боғ орасига қурилгандек. Уларнинг бири олдидаги сўри тагига тахта қаравот қўйилган. Унинг ўртасидаги хонтахта турли ноз-

печматлар билан безатилган, чор атрофи атлас кўрпача, духоба ёстиқ.

— Шоди отанинг уйи!— деди ҳамроҳим ўша томонни кўрсатиб. Шу маҳал каравот орқасидаги гулзор ичидан гулқайчи кўтариб ота чиқиб келди.

— Э, келинлар, келинлар,— очик чеҳра билан эски қадрдонлардек кутиб олди мезбон,— бекор ўтиргандан, бекор ишла, деганларидек, гулларни қайчилаб тургандим. Қани марҳамат, дастурхонга.

Атрофга боқиб бу уруш бошланган вақтдаги кимсасиз, ботқоқликдан, қамишзордан иборат Хархўр эканлигига кишининг ишонгиси келмасди. Чиройли истироҳат боғига ўхшарди. Бир оз нафасини ростлагач, ота билан суҳбатга кўчдик.

— Ота, ҳали йўлда бир маҳал кепкангиз муз устида қолиб, ўзингизнинг оқиб кетганингизни айтиб беришди. Шу қандай бўлган?

Ота кулиб, кепкасини олиб, бошини силаб қўйди.

— Унақанги оқишлар кўп бўлган. Мана бу чандиқларни қаранг,— у энгашиб бошини кўрсатиб, сўзида давом этди,— ҳаммаси шу дарёдан, шу касбдан. Салкам қирқ йилдан буён олишиб келамиз дарё билан. У мени енгаман дейди, мен уни. Ошнамни,— деди ота дарёга имо қилиб,— баъзан челақлаб қуйган ёмғир, беҳад керагидан ортиқ эриб оққан музлар ҳайқиртирса, мени бутун юрт қўллаб-қувватлаб, ундан ҳам қудратлироқ наъра торттирмоқда. Сув — олтин, деймиз. Далаларга таралаётганини кўриб олтин оқизяпмиз, деймиз. Ҳақ гап. Лекин бу олтинни жиловлаш оғир.

Отанинг кўзлари қизариб, ёш сизиб чиқди.

— «Чиллакнинг олasi — сувнинг балоси» деган гап бор эди илгари,— деди у кўз ёшини зўрға тийиб, набираси келтирган узумдан олишга ундаб,— ўзимизнинг боғдан, олинлар!

Бўтқа бўлиб тўлиб оқаётган Вобкент дарёси «шопиллаб» қирғоққа сапчиб-сапчиб қўярди.

Отанинг яна бир одати, ёдига келган у ёки бу фикрини ёки воқеани айтмоқчи бўлса, олдин худди бирон асарга сарлавҳа қўйгандек, икки оғиз гап билан хулосасини айтир-қўяр экан. Сўнг фикрини давом эттиришга эриша олсангиз бас, кўрган-кечирганларини равон эшитаверасиз. Шундан ота «Чиллакининг олasi — сувнинг балоси!» — дейиши билан савол ташладим:

— Бежиз айтилмаган бўлса керак бу гап?

— Ҳа-да! — деб сўзида давом этди ота. — Одамнинг ишонгиси келмайди. Ўзингиз биласиз, чиллакига ола кирганда кунлар тоблана бошлайди. Тоғдаги муз, қор эриб сув кўпаяди. Кетмон, замбил билан бир амаллаб қазилган ариқлар, анҳор, каналлар тошқин сувнинг олдида ожиз бўлиб қолади. Тошиб-қутириб, қирғоқдан ошиб, ўзанини ўзгартириб, соҳилга яқин уй-жойларни бузиб, оқизиб кетади. Бир эмас, бир неча бор одам борми, бешик борми, мол борми, шу ердан оқиб ўтган. Гапираман деса гап кўп! Ожиз эдик илгари. Йил ўн икки ой кўплашиб ясаган солларимизни, чим, шох-шабба босиб кўтарган тўғонларимизни арзимаган фурсатда супуриб кетарди. Деҳқоннинг чиллакининг ола тортишидан чўчигани шундан эди.

Бошқа ёққа ўтиб кетдик. Оқишдан гап кетаётган эди. Ушанда чангални музга уришимни биламан, сув димланиб турган экан, муз парчаланиши билан қаср-қуср оқизиб кетса бўладими, мен ҳам сирпаниб, чўккан хода билан сувга шўнғиб кетдим. Музга ёпишсам, силлиқ, ушлаб бўлмайди, четига интилсам, муз уриб олиб кетади, ҳаммаёғим тилиниб кетган бўлса керак, атрофимдаги сув қинқизил. Бир амаллаб қирғоққа чирмашиб олсам ушлайдиган нарсa йўқ, сирпаниб тушиб кетаман. Ўлдим, деб ўйладим. Чалқанча ётиб, бир оз куч тўпладим-да, таваккал яна қирғоққа интилдим. Бахтимга бир муз ерга қадалиб туриб қолган экан, ўшанга осилиб чиқиб олдим. Бошқасини билмайман, бир маҳал ўзимга келиб, кўзимни очиб қарасам, шифохонада ётибман. Қоровул элтиб қўйган экан. Йўқ бир оз даволаниб, тузалиб кетдим.

Отанинг ёдига нимадир тушиб, чехраси ўзгарди, чуқур уҳ тортиб, бировни ахтараётгандек атрофга қараб, бизга термулди.

— Ушанда тирик қолмаганим ҳам маъқул эканми...— унга нима деб тасалли беришни, нимани эслаганини ҳам билмасдик.— Ҳозир бўлганда иккови ҳам ўлмасди, омон қоларди, медицина хизмати у вақтда бунчалик эмасди-да, имкониятлари бу даражадамасди. Икки ўғлим безгак, шамоллашдан вафот этган. Бу айрилиқ қийинчиликлардан ҳам, дардлардан ҳам ўтиб тушди.

Отанинг эзилишини кўриб, гапни бошқа мавзуга буришни маъқул кўрдик.

Отадан Хархўр гидроузелининг шу кунлардаги иши, истиқболи, ҳодимлари ҳақида гапириб беришни сўрадик.

— Ҳозир, ўғилларим, мен фикримни тамомлаб олай, хуллас, гидроузелни менинг ҳаётимдан, менинг ҳаётимни гидроузелдан ажратиб бўлмайди, биз у билан бир ўмрли ошнамиз. Инсон бўлгандан кейин ташвиш ҳам, ғам ҳам чекади, қувонч ҳам йўлдош бўлади. Мана бугун, салкам 80 йиллик умримни сарҳисоб қилсак, рўшнолик кунларим кўпроқ. Энг ардоқлиси, келиннингиз билан бирга, отасига раҳмат, ҳамиша ақлли суянчигим бўлиб келмоқда, шу ерга келган кунимиз, шаҳарча бўлишини орзу қилгандик. Бўлди. Уша вақтда 40 минг куб сув зўрға сиққан дарёдан, бугун 100 минг куб сув Бухоро, Вобкент, Ромитан, Пешку, Қизилтепа район далаларига жон бахш этиб оқяпти.

Илгари сув талашиб бир-бирини беобрў қилганларни ҳам, ўлдирганларни ҳам кўрганмиз. Бу замонда ундайлар йўқ. Лекин сувни ҳамиша қадрлашимиз керак. Яқинда бу муҳим вазифани қадрли Шароф Рашидов Ўзбекистон партия ташкилоти активининг республикада илмий-тадқиқот ишларини яхшилаш вазифаларига бағишланган йиғилишда алоҳида таъкидладилар. Мана, газетасини олиб қўйганман. «Маълумки, партия XXV съезди Сибирь дарёлари оқимининг бир қисмини Ўрта Осиёга буриб юбориш тўғрисида қарор қабул қилди. Шу муносабат билан мамла-

катнинг юздан ортиқ илмий коллективи ҳозир яхлит комплекс программа асосида ана шу проблемалар устидан иш олиб бормоқда, бунга тенг келадиган программа бизнинг мамлакатимизда ҳам, чет эл практикасида ҳам йўқ, деса бўлади. Ҳамон бу проблема ҳал этилиш босқичида экан, қишлоқ хўжалигида чучук сувдан эҳтиёт қилиб фойдаланиш ва уни имкони борича тежаш усуллари ҳамда воситаларини илмий жиҳатдан ишлаб чиқишни кучайтириш зарур». Бу вазифа биз — миробларга ҳам тўла тааллуқлидир. Партия XXVI съездида ҳам бу зарур иш деб айтилди.

Ота умр йўлида учрашган одамлари ҳақида ҳикоя қилиб берди.

— Мана, ҳозир ўзларингиз Бухорони айланиб, сув борасида қилинаётган катта ишларни кўриб, хурсанд бўлганингизни айтдингиз. Чиндан ҳам ёз бўлди, баъзи жойларда сувни ғалвирдан ўтказиб, қўртдан тозалаб ичишга келиб қолган эдик-да. Ҳозир бу ташвиш йўқ. Область партия комитетининг биринчи секретари Абдувоҳид Қаримов, барака топкур, сув ишини пухта билади.

Область партия ташкилоти Бухоронинг равнақини белгилайдиган, ўз ечимини кутиб ётган катта муаммо ва масалаларни ҳал қилишга, уларнинг режасини тузишга киришган.

Ўртоқ Абдувоҳид Қаримов бу ишни бошлашдан олдин ҳар бир соҳанинг билимдонлари, амалиётчилари, оддий тажрибали кишилари билан маслаҳатлашишни ўзига фарз деб билади. Сув масаласига келганда Вобкентга Шоди отанинг ёнига бордим. Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети ҳамда республика Министрлар Советининг, Ўзбекистонда ерларнинг мелиорация ҳолатини янада яхшилаш истиқболлари тўғрисидаги қарорни амалга ошириш борасида областда қилинадиган ишлар юзасидан маслаҳатлашди. Қарорда областдаги сугориладиган ерларни 150 минг гектарга кенгайтириш вазифаси қўйилган эди. Вақти келса мавжуд ерларни сугоринга сув ет-

майди, ҳаммасқ қум, шағал-тош, «Бухорода экин экишга ярайдиган бир қарич ернинг ўзи ҳам қолмади», деб ўлчаб қўйганлар ҳам йўқ эмас; энди нима қилиш керак.

Умр бўйи сув билан муомала қилиб келаётган, нафақат Бухоронинг, бутун республиканинг дарё, кўл, булоқларини, ер ости дарёларини биладиган Шоди ота одати бўйича ўйланиб туриб, гапнинг сарлавҳасини айтди: «Иложи борки, олий идораларимиз қарорига тушган».

— Жилвонсой, Варахш, Пайкент, Уртачўл, Маханкўл каби чўл-биёбонлар кўзда тутилган, — деб аниқлик киритди секретарь.

— Ҳа, яшанг, шунинг учун ҳам Аму-Бухоро машина каналининг учинчи навбати, Шўркўл сув омбори қурилишларини авжлантириш мўлжалланаяпти-да, янглишмасам.

— Тўғри, Шўркўлни 500 миллион кубометр сув сиғадиган қилиб кенгайтиришимиз лозим.

— Агар тунов куни мажлисда айтганингиздек, илмий-тадқиқот институтлари тавсия этганидек, Тўдакўл сув омбори тўлдирилиб, Амударёнинг ширин суви билан омукта қилиниб, шўри қочирилса, Варахшанинг ўзидан 50 минг гектар ерни ўзлаштириш ҳеч гапмас.

Обком секретари уфққа тикилди. Унинг кўз ўнгида эртанги эзгу ният — Бухоронинг бир миллионли «оқ олтин» хирмони қад кўтариб турарди. Унинг юракдан қувониб, яйраб кетганини кўзларидан яққол кўриш мумкин эди. У сув келиши билан ҳувиллаб ётган чўлда бунёд этилажак обод қишлоқларни, ҳиёбонларни кўрар, шўх сайраётган қушлар навосини тингларди. Режаларнинг амалга ошишидан кўнгли тўқ. Кўз ўнгига ўнинчи беш йиллик топшириқларини муддатидан илгари бажариш мажбуриятини олиб астойдил меҳнат қилаётган «Бухараирстрой» трести азаматлари келди. Улар 1978 йилнинг ўзида Уртачўл канални, Узумзор ҳамда Мингчинор янги сув йўлларини қуриб, фойдаланишга топширдилар. «Халқ ғайрати, замонавий ҳисоб-китоб, имкониятлар ҳамкорлигида ҳамма нарсага

қодирмиз», деди ичида қувониб. Ўнинчи беш йилликнинг ўтган уч йилида Бухоро областида ирригация ва мелиорация ишларига 142 миллион сўм маблағ сарфланди.

Шоди ота халқ хашари ҳақида фикр кетганда «офарин» деб қўйди. Юракдан отилиб чиққан бу баҳонинг мазмунини Шўркўлдан чиқадиған сувни элтадиған канални бориб кўрганимизда равшанроқ англадик.

— Биласиз, ўқиғансиз: халқ хашари билан не-не ишлар бўлмаған юртимизда. Кўрган бўлсангиз, Фарғонанинг Куйғанёр деган жойида музей бор, унда Катта Фарғона каналининг қурилиши бошдан-оёқ тасвирланған. Бухорода ҳам шундай музей ташкил этилса, ёмон бўлмасди. Фақат бу ишнинг мутасаддилари киришса бас. Аму-Бухоро канали қурилиши, Бухородаги сув йўлларининг кечаги аҳволи-ю, бугуни ҳақида бир эмас, бир неча музей бўлса арзийди. Ахир бу иш тарихдан, айтишлик Абу Али ибн Сино, Аҳмад Донишлардан бошланади-я.

Қуёш ўтида гиёҳлари қовжираған чексиз чўл оралаб бормоқдамиз. Аҳён-аҳёнда каламуш ёки тошбақа, тўрғай ёки калхат кўринади. Бошқа қимирлаган жон йўқ. Гиждувон районида юз километрча юрилгач, узоқдан капалар, вагон-уйлар кўринди. Уларга яқинлашар эканмиз, мовий Шўркўл кўзга ташланди. Биз вақтинча яшашга мўлжалланған жойлардан ҳеч кимни тополмадик. Кўлдан бошлаб беш километрчага чўзилиб кетған ерида одамлар бир-бирига уланиб узун чизик ҳосил қилиб ишламоқда. Яқинроқ борсак, ҳар ўн икки метрда қудуқ қазишаётған экан. Қутилмаганда ўт ўсиб ётған қирнинг кўлга туташиб кетған ерида, икки метрча устки тупроқ қатламдан кейин тош-метиндан иборат эканлиги маълум бўлиб қолди. Нима қилиш керак, на планда бор, на маблағ ажратилған, на техника. Колхозчилар хашар билан қудуқ қазиб, портлатиб бўлса ҳам канални очамиз, деб туриб олишди. Замон Фарҳодлари кирка, лом кўтариб қирга чиқдилар. Тошларни парчалаб, 10—12 метр чуқурликка қазиб тушдилар. Ўзинг «тинч портлаш» юз берди, канал очилди. Шоди ота

шунга «офарин» деган эди. Бу сўзни илгарироқ барпс этилган Каттақўрғон сув омбори, Қуйи мазор сув ҳавзаси ва Хархўр гидроузели каби сув иншоотларининг бунёдкорларига ҳам бағишлаганди.

— Абдувоҳид Каримовдан миннатдормиз. Сув келтирилган азий, бизнинг замонда. У киши бу ишларни илгаритдан билади, 1962—1965 йилларда область сув бошқармасининг бошлиғи бўлиб ишлаган-да.

Мен кўплар қатори яна бир одамни тез-тез эслайман. У одамнинг қилган ишлари кўп-у, шулардан бирини сизга айтиб бермоқчиман. У ҳам бўлса Яхшивой Наврўзов, умри қисқа экан, яқинда дунёдан ўтди. Ромитан район партия комитетининг биринчи секретари, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати эди. Улуғ Ватан уруши, ундан кейинги оғир йилларда тўғонни баланд қилиб босиш, дарё четларини мустаҳкамлаш, сув йўлларини тозалаш асосан район халқларининг хашари билан бўларди. Ҳеч эсимдан чиқмайди. Хархўрга дастлаб келган кунларимиз кўпчилик керак бўладиган ишларга, область партия комитетининг кўрсатмаси билан хашар қилишни сўраб районларга бордим. Ўзим ҳам биламан, оғир пайт, йигитлар фронтда, шундай пайтда дарёга қарашиш учун одам ажратиш осон эмас. Илож қанча. Сув ҳам керак. Қайси районга бормаи, бирдай ҳайрихоҳлик билан қабул қилишади. Лекин шошмасдан, имконият бўлиши билан ёрдамга чиқишларини айтишади. Ромитанга борсам, биринчи, иккинчи секретарлар йўқ экан. Коридорда пилдираб кетаётган жуссаси кичикроқ, озгин бир йигитни кўрсатиб, секретарлардан шу киши — Яхшивой Наврўзов борлар ҳозир, дейишди. «Ҳали ёш болага ўхшайди, ундан олдин учрашган салобатли, ўзини босиб олган секретарлардан нақд гап чиқмади, бу йигитдан иш чиқармикан!» деб ўйладим. Таваккал, ёнига кирдим. Шундай илиқ, самимий кутиб олдики, у ҳақда ноҳақ фикр юритганимдан ўзим уялиб кетдим. Ниятимни билиб пайсалга солиш у ёқда турсин, сув мендан кўра, ўзларига биринчи навбатда зарурлигини айтиб, ташаббус

кўрсатиб келганим учун менга раҳмат деб, ошора қилганликлари учун узр ҳам сўради.

— Айтган кунингиз биз тайёрийми! — деди Шунингиз қадрдонлашиб қолган эдик у билан. Қачонки май, ўзи бош бўлиб келиб, хашар қилиб кўп одамнинг меҳнати енгилган. Ҳали шундан-қанча одамлар из қолдиради бу сув.

Ота бу сўзларни бекка айтмаётганини Ишмаилларни ўйлаб, ишмалардан келиб чиқиб донетлариники бу гапни. Чиқиб қолар.

— Ота, тўғонни бирта-бир айланиб келмаймизми?

— Жошим билан.

— Ҳозир неча киши ишлайсизлар гидроузелда?

— Ўттиздан ортиқ. Олий маълумотли, ўрта махсус билим олган мутахассислар бор ишловчилар орасида. Бир маҳаллар сувни керакли томонга, белгиланган меъёрда буриб бериб турсақ бас эди. Ҳамма иш қўлда бўларди. Эндиликда ишимизнинг тури ҳам, масъулияти ҳам ортган. Тўғон ишлари автомат усулида бошқарилади. Бундай шароитда тажрибанинг ўзи билан узоққа бориб бўлмайди. Шунинг учун улғайган чоғимда мен ҳам техникумда ўқиб, кўп нарсани билиб олдим. Мен сизга биргина мисолни айтай. Дарёни тўхтатмаган ҳолда гидротехника ишларини аниқ, белгиланган муддатда, безарар ўтказишимиз лозим. Буни сувдан фойдаланадиган хўжалик, ташкилот, муассаса, гражданларга зарар етказмаслиги керак. Аксинча, қонун бузилган ҳисобланади, жарима, жанжал ўртага тушади. Сув ҳавзалари, бошқа сув манбаларидан, иншоотларидан билиб фойдаланишга эришмоғимиз лозим. Сувдан ободончилик, соғломлаштириш йўлида фойдаланиш шартлари бузилмаслиги керак. Ер майдонларининг қуриб қолиши, сув босиб кетиши, ботқоқланиши каби зарарли таъсири, бир неча юз километрга чўзилиб кетган сув объектларида қурилган иншоотларни ишлатиш ҳам осон эмас. Иншоотимиз маълум бир территорияда бўлишидан қатъий назар, республикалараро халқ хўжалигининг бар-

ча тармоқлари манфаатлари нуқтаи назаридан ҳам иш тутишимиз, бунинг учун бошқа ерлардаги сув омборлари иншоотлари иш режими, имкониятларини ҳам билиб туриш талаб этилади. Шундай, сувнинг ташвиши кўп.

Хархўр гидроузели сув юмушида Бухоронинг кадрлар ўчоғи деса ҳам бўлади. Шоди отанинг устозлигида оддий миробликдан иш бошлаган юздан ортиқ мутахассис ҳозирги кунда биргина Бухорода эмас, балки республикамизнинг, иттифоқимизнинг кўпгина шаҳарларида масъул вазифаларни бажармоқдалар.

Бутуниттифоқ социалистик мусобақасида эришган жуда катта муваффақиятлари, пахта ва бошқа деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш ва уларни давлатга сотишни кўпайтириш юзасидан белгиланган план ва социалистик мажбуриятларни бажаришдаги шавкатли меҳнатлари учун Ўзбекистон ССР қишлоқ хўжалиги илғорлари бир гуруҳига 1978 йил февралда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди. Улар орасида Шоди Нуриллаев ҳам бор эди. Бу қувончли хабар фармон чиққан кунийёқ бутун областга, республикага кенг ёйилди. Ота йиллар давомида ўзининг пок қалби, ширин муомаласи, одамгарчилиги, ишбилармонлиги билан областда, республикада, қардош республикаларда кўплаб таниш-билиш, шогирд орттирмаганми, муборакбодга келиша бошлашди. Сув хўжалиги ходимлари, Калинин номли, Ленин номли, «Ленинизм» колхозлари вакиллари ташриф буюришди. Гидроузелда митинг бўлиб кетди.

Бизга унда сўзга чиққан ўртоқларнинг, отанинг жавоб сўзларини айтиб беришди. Шоди ака камтарона меҳнатига берилган юксак баҳо учун партия ва ҳукуматимизга миннатдорчилик изҳор этиб, ажойиб гапларни айтибди.

— Ер — ота бўлса, сув — меҳрибон она. Бу мамлакатимизнинг қурғоқчилик ҳукм сурган районларига, айниқса Бухоронинг қақраб ётган чўллариغا қаратиб айтилган адолатли каломдир. Қурғоқчиликнинг, гармсел шамолларнинг кушандаси — сув! Пахта, бугдой, сабзавот, полиз

экинлари, мева, шолч еттириш учун қўлай ерларимиз
кўп. Фақат сув бўлса би-иқори ҳосил олаверамиз.

Яқинда ота билан йна-ираниб, узоқ гаиланиб ўтир-
дик.

— Партия ва ҳукуматимизнинг қарорларида, Ўзбекис-
тон Компартиясининг XX съездида мелiorация ишларини
кенгайтиришга йна ҳам катта эътибор берилмоқда. У, ал-
батта, амалга ошади, маҳсулот ишлаб чиқариш кўпаяди,
колхоз-совхозларнинг беги йнада бақувват бўлади. Бу
демак, деҳқоннинг фаровонлиги ортиб, қишлоқлар тагин
ҳам гўзалланади!

Сув сугорини ишгани йнада яхши биладиган ажойиб
кадрлар етиляпти. Хуллас, бизнинг меҳнатимиз бўлажик
катта ишларнинг дебочаси, холос.

Шу камтарона хизматимиз шунчалик юксак тақдирла-
нар экан, шу кунга етиб келгуниimizча йўлда мадад бер-
ган, қўллаб-қувватлаган ҳамма-ҳаммага ҳаётманки, мудом
таъзим этаман.

МУНДАРИЖА

АЛЛОМА.	3
УНИНГ ЎРНИ МУЎТАБАДДИР.	25
ЕРУҒ ЖАҲОН.	43
ШИДДАТ.	64
САРЧАШМА.	78
ЖОНБАХШ.	87

На узбекском языке

РАСУЛ РАХМАНОВ

ВЕРНОСТЬ

Очерки

Ташкент, Издательство «Еш гвардия», 1982.

Редактор Шамси Одил

Рассом Н. Пирогов

Расмлар редактори А. Ғуломов

Техн. редактор Л. Буркина

Корректор М. Юнусова

ИБ № 1091

Босмахонага берилди 25.09.1981 й. Босишга рухсат этилди 17.02.1982 й. Р—03760. Формати $70 \times 108\frac{1}{32}$. 3-босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Босма листи 3,25. Шартли босма листи 4,55. Нашр листи 4,620. Тиражи 30000. Буюртма № 1961. Шартнома 73—81. Баҳоси 30 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент «Правда Востока», кўчаси, 26-уй.